

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XIX 4 • 2023 cena 2,99 €

Usnesenie vlády a ÚV KSČ o uskutočnení peňažnej reformy a zrušení lístkov na potravinársky a priemyselný tovar

ISSN 1336-6297
9 771336 629708

VYSUNUTÉ AGENTÚRNE STANOVIŠTIA ČESKOSLOVENSKEJ ROZVIEDKY

MENOVÁ REFORMA 1953 NA SLOVENSKU

DISSENT POD DOHLĎADOM ŠTB

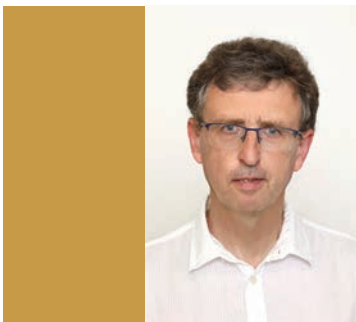

MEDZI ŽIVOTOM A SMRŤOU

Ústav pamäti národa v spolupráci s Európskou sieťou Pamäť a solidarita (ENRS) prezentuje slovenskej verejnosti putovnú výstavu Medzi životom a smrťou. Príbehy záchrany počas holokaustu. Táto výstava uvádza príbehy záchrany Židov v 12 európskych krajinách: Chorvátsku, Dánsku, Francúzsku, Nemecku, Maďarsku, Litve, Holandsku, Poľsku, Rumunsku, Taliansku a na Ukrajine a Slovensku. Osudy záchrancov aj zachránených sú zasadené do širšieho historického kontextu, zároveň však zohľadňujú špecifické okolnosti, ktorým čelili a pripomína ich úsilie, odvahu a vôľu žiť. Mnohí z tých, ktorým odvážni ľudia poskytli pomoc, vojnu neprežili. A tí, ktorí prežili, dlhé roky o svojich vojnových skúsenostiach hovorili len zriedkavo. Z rôznych dôvodov o svojej pomoci nehovorili ani mnohí záchrancovia.

Od roku 1963 Jad Vašem – izraelský pamätník obetí a hrdinov holokaustu – oceňuje nežidovské osoby, ktoré nezištne pomáhali Židom, udelením titulu Spravodliví medzi národmi. Toto vyznamenanie má korene v židovskej tradícii. V Talmude sa uvádza: „Kto zachráni jeden život, akoby zachránil celý svet.“ Toto krédo je na medaile udeľovanej Spravodlivým. K dnešnému dňu bolo vyznamenaných týmto titulom viac ako 26 000 osôb a toto číslo neustále rastie. Mnohé príbehy záchrany však napriek veľkému úsiliu zostanú navždy neznáme.

Prezentácia výstavy prebieha v spolupráci so samosprávnymi krajmi, mestami a múzeami na celom Slovensku.

Pavel Vaněk
člen redakční rady

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,
čtvrté a poslední číslo časopisu Paměť národa s vročením 2023 se dostává do Vašich rukou sice se zpožděním, ale v příznivém ročním období. K obsahu časopisu se nám hodí letní období s dlouhými dny a plné slunce, protože se vnitřně přepínáme do optimističtějšího módu. Dobrou mysl a náladu při četbě tohoto čísla zajisté využijeme. Možná mi dáte za pravdu, že texty, v nichž je aktérem státní aparát tížící své občany ve jménu totalitní či autoritářské ideologie jedné vládnoucí strany, k optimismu příliš nevybízí.

Posuďte sami. Začínáme zpravodajskými útvary v poválečném pětiletí, které organizovaly výzvědné aktivity v Německu a v Rakousku. Studie Milana Bárty se zabývá tzv. vysunutými agenturními stanovišti, která měla získávat informace nejen o české a slovenské emigraci a o situaci mezi odsunutými Němci, ale měla se zaměřovat i na spojeneckou správu a poměry ve spravovaných západoněmeckých a rakouských zónách. Autor představuje činnost těchto stanovišť od Plzně po Bratislavu i s ohledem na celkovou organizaci bezpečnostního aparátu.

Na článek o rozvědné problematice navazuje životopisně pojatý text. Dvoj příběh manželů Hojčových, Lily a Jozefa, z pera Adama Bielese a Vojtecha Hami je ilustrací toho, jak složitý byl průběh dvacátého století pro lidi, kteří si v něm od 20. let minulého století zvolili levicovou cestu. Určitě budete zvědaví, jak manželé zvládli období druhoválečného režimu na Slovensku a jak posléze vpluli do aparátu socialistického státu. Srovnání mužského a ženského osudu může promlouvat i k dnešnímu publiku.

Dva texty k výročí měnové či peněžní reformy toto číslo uzavírají. Jde o článek Branislava Kinčoka, který v úvodu charakterizuje, s využitím dostupné literatury, tuto operaci československého stranického a státního vedení, která znamenala nejen konec lístkového systému, ale třeba i drastické snížení úspor obyvatelstva. Nebylo divu, že se státní a bezpečnostní aparát setkával s odporem dotčených, zejména dělníků. Autor srovnává situaci na slovenském území s českými zeměmi a dokumentuje to výběrem státobezpečnostních hlášení z tehdejších slovenských krajů. Druhý z textů není z pera historika, jak bychom v tomto časopise čekali, ale odborníka na měnovou a fiskální oblast ekonomické vědy, Viliama Páleníka. I když bychom mohli říci, že základní fakta o hospodářských jevech, které vedly k peněžní reformě z přelomu května a června roku 1953, jsou již nějakou dobu známa, přece jen perspektiva ekonoma může věci prospět. Pozornosti by neměly ujít některé argumentační detaily, popřípadě i úvaha o nevyhnutelnosti měnové reformy.

Vraťme se však k úvodnímu zamyšlení nad letní náladou. Skladba textů našeho periodika společně s letním obdobím vybízí, abyste zahlboubání do časopisu prostrídali s aktivním sportováním, kulturní akcí nebo jinou rekreační aktivitou. Může to být i „sportování pasivní“. Takto získané endorfiny jsou dobrým doplněním pro chvíle nad následujícími stránkami.

Pavel Vaněk

ŠTÚDIE

- 3 MILAN BÁRTA
**Vysunutá agenturní stanoviště československé
rozvědky**
- 16 ADAM BIELESZ – VOJTECH HAMI
Životné osudy manželov Jozefa a Lily Hojčovcov

DOKUMENTY

- 35 BRANISLAV KINČOK
**Menová reforma 1953 na Slovensku v dokumentoch
Krajských správ Štátnej bezpečnosti**

MATERIÁLY

- 60 VILIAM PÁLENÍK
**Československá menová reforma v roku 1953 – bola
z pohľadu ekonóma nevyhnutná?**

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

- 72 ĽUDMILA PASTIEROVÁ – PETER JAŠEK
**Disent pod dohľadom Štátnej bezpečnosti
Výstava organizovaná v spolupráci so
Stredoeurópskym domom fotografie, Bratislava**

- 80 ÚPN INTERNE

- 89 SPOMÍNAME

Pamäť národa

4 • 2023
ročník XIX
vychádza 4 x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 21
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Výkonná redaktorka
Mgr. Ivana Černáková

REDAKČNÁ RADA

Predseda

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

Podpredseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

PhDr. Milan Bárta, Ph.D.
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Martin Gabčo, PhD.
Mgr. Martin Halmo
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
Mgr. Peter Mikle
Jerguš Sivoš, PhD.
Dr. hab. Mirosław Szumiło
prof. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Agáta Šustová Drelková, PhD.
PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.
Pavel Vaněk, Ph.D.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mgr. Ivana Černáková
Mgr. Lenka Zajíčková

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Koláž z periodika Nový ľud, 31. 5. 1953
(Zdroj: Archív ÚPN)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2023
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
21. augusta 2024

VYSUNUTÁ AGENTURNÍ STANOVISŤE ČESKOSLOVENSKÉ ROZVĚDKY

MILAN BÁRTA

Vysunutá agenturní stanoviště (VAS) představovala v počátcích čs. poválečné rozvědky pokus o proniknutí agenturní sítě na území západního Německa a Rakouska. V podstatě se jednalo o do prostředí ministerstva vnitra přenesené Předsunuté agenturní ústředny (PAÚ), které využívalo vojenské zpravodajství před i po skončení druhé světové války. Vzhledem k tomu, že dochovaných dokumentů k jejich organizaci je poskrovnu, jsme odkázáni především na dílčí záznamy zabývající se celkovou organizací rozvědky. Pokud jde o jejich činnost, jednotlivé VASy měly zasílat pravidelná hlášení, ta se však nedochovala. V Archivu bezpečnostních složek je ovšem uložena část výtahů ze svazků spolupracovníků z přelomu 40. a 50. let, z nichž se dá agenturní práce, která představovala jejich hlavní úkol, částečně rekonstruovat. Z těchto materiálů můžeme navíc vidět, jak neprofesionálně, až diletantsky, si nejednou příslušníci bezpečnosti počínali, když za hranice vysílali neprověřené a často nedůvěryhodné osoby. Osobní svazky nebyly často řádně vedené, plány a hodnocení se někdy často liší, zejména pokud srovnáváme jednotlivá vysunutá agenturní střediska a postoj centrály, která byla podstatně kritičtější. Po shromáždění všech těchto torzovitých údajů se dá sestavit obraz jednoho z prvních pokusů o pronikání čs. civilní rozvědky do zahraničí.

POMALÝ NÁSTUP

Předválečné čs. bezpečnostní složky ofenzivní (rozvědné) zpravodajství, tj. zaměřené cíleně směrem do zahraničí, prakticky nevykonávaly (zabývala se jím pouze armáda).¹ To se po osvobození radikálně změnilo. Krátce po skončení války vznikl Odbor pro politické zpravodajství (odbor Z), u něhož bylo na podzim 1945 zřízeno tzv. zahraniční oddělení (XII.), do jehož čela byl jmenován Zdeněk Toman,² od července 1946 se označovalo jako skupina Z-B (zahraniční obrana). Za hlavní cíle byly

označeny státy, které ve válce stály na nepřátelské straně, tj. Německo, Rakousko, Maďarsko a Itálie, později se zájem zúžil především na dvě prvně jmenované země. Počátky rozvědky byly spojené s budováním nové agenturní sítě. V Rakousku a Německu již krátce po válce tajní spolupracovníci čs. bezpečnosti fungovali a objevila se myšlenka vybudovat v okupačních zónách západních demokracií agenturní síť.³ Postupovat se mělo ve velmi úzké spolupráci se sovětskými orgány, odkazovalo se na to, že se má pracovat nejen na tom, co

zajímá nás, ale i na tom, co zajímá je. Zde se od počátku jasně projevilo bipolární vidění poválečného světa, které bylo podmíněno tím, že v čele rozvědky stáli komunisté. Až do roku 1948 přitom zůstávalo zahraniční zpravodajství jasně ve stínu zpravodajství vnitřního. Důvodem bylo řešení vnitrostátních problémů, nejprve odstranění následků války a posléze boj o politickou orientaci státu.⁴

Od počátku se počítalo s tím, že podle meziválečné praxe budou velkou část práce s agenturou v sousedních státech zastávat předsunuté

1 MEDVECKÝ, Matej. K počiatkom československej rozviedky. *Pamäť národa*, roč. 8, 2012, č. 1, s. 18.

2 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Dopis adresovaný ministru vnitra, 8. 9. 1945. Velká část použitých dokumentů byla použita v knize DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku /1919-1990/*. Praha: ÚZSI, 2015.

3 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Dopis adresovaný ministru vnitra, 8. 9. 1945.

4 K rozvědkě v této době viz MEDVECKÝ, Matej. Na prahu totality – československá rozvědky po komunistickém převratu. *Pamäť národa*, roč. 9, 2013, č. 3, s. 32 – 52.

zpravodajské útvary, v tomto případě ZOB II v českých zemích,⁵ na Slovensku potom VI. odbor Povereníctva vnútra.⁶ Spolupracovníci se měli verbovat z řad osob příznivě nakloněných lidově-demokratickému zřízení, případně apolitických, v žádném případě však nepřátelských nebo „mravně závadových“ (podvodníků apod.). Jak se ovšem brzy ukázalo, v praxi tuto zásadu uplatňovat nešlo. Za služby jim mohly být vypláceny finanční odměny. Evidence spolupracovníků měla být vedena v příslušném regionu a na centrále. Přidělovat se jim měla krycí jména dle seznamu zaslání ministerstvem vnitra. Každý přednosta ZOB II a VI. odboru měl určit po jednom referentovi pro technické organizování zpravodajské sítě, tento referent měl kontaktovat podřízené útvary, kde by byl další člověk odpovědný za vysílání a přijímání agentů a zařízení sítě v přilehlých oblastech. Tak se měla vybudovat síť z Prahy pro Německo a Rakousko a z Brna a Bratislavy pro Rakousko a Maďarsko, případně pro Polsko.⁷ Tato vysunutá stanoviště se měla z logiky věci soustředit na sousední státy, pokud šlo o státy vzdálené (Velká Británie, Spojené státy, Francie), měla být činnost soustředěna centrálně do Prahy. Plány na svěřeni velké role ZOBům a VI. odboru ale narazily na odpůrce. Jednalo se totiž o útvary primárně kontrarozvědné, tj. zaměřené do republiky a tedy řízené ne rozvědkou, ale kontrarozvědkou. V čele odpůrců tohoto návrhu proto stála rozvědka, jejíž vedoucí

argumentovali, že ZOBy nedisponují zkušenými lidmi, ani možnostmi umožňující širší práci za hranicemi. Jimi vytvořená zpravodajská síť měla představovat pouhý doplněk a ne hlavní zdroj získávání zpráv. I v rozvědce se ovšem střetávaly dvě tendence – jedna prosazovala představená stanoviště řídicí agenturu v blízkém pohraničí, podle druhé měla spolupracovníky řídit přímo centrála bez mezičlánků.⁸

Přijaté rozhodnutí představovalo jakýsi kompromis – vysunutá agenturní stanoviště měla být samostatná a podléhat civilní rozvědce, ovšem v praxi byla velmi provázaná se ZOB, spadajícím pod kontrarozvědku. Jejich pracovníci byli vybíráni ze zaměstnanců ZOB II (na Slovensku VI. odboru Povereníctva vnútra), případně z jiných bezpečnostních složek.⁹ Ti měli jedno společné – naprostý nedostatek zkušeností s prací v zahraničí. VASy měly navázat s útvary ZOB II styky a v jejich prostorech vykonávat administrativu a ukládat tu písemnosti (neměly vlastní kanceláře). Od nich také měly získávat tipy na možné zahraniční spolupracovníky. Jejich prvořadým a vlastně jediným úkolem přitom bylo vybudování zpravodajské sítě za hranicemi. Měli přitom přímo nařízeno sbírat informace pouze z agenturních pramenů, tj. od tajných spolupracovníků. V té době se počítalo, že VASy budou pracovat na celém území republiky:¹⁰ 13 v Čechách (Praha, Plzeň, Strakonice, České Budějovice, Karlovy Vary, Chomutov, Ústí

nad Labem, Česká Lípa, Liberec, Trutnov, Hradec Králové, Ústí nad Orlicí, Tábor), 8 na Moravě a ve Slezsku (Brno, Olomouc, Znojmo, Zlín, Šumperk, Frývaldov, Opava, Ostrava) a 11 na Slovensku (Bratislava, Komárno, Šahy, Lučenec, Rožňava, Košice, Michalovce, Prešov, Poprad, Ružomberok, Žilina). Do konce roku 1946 měla být vybudována síť stanovišť, každé z nich mělo být obsazeno jedním člověkem, v roce 1947 potom dvěma.¹⁰ Každý VAS měl disponovat vlastním dopravním prostředkem (autem nebo motocyklem), aby mohli jeho zaměstnanci jezdit do Prahy a objíždět svěřený úsek, hledat agenty a udržovat styky s místy přechodů. Jejich zaměstnanci měli „přísně konspirativně“ (pod krycími jmény a s falešnými doklady) zabezpečovat vybudování a chod agenturních sítí v zahraničí, sbírat, studovat a vyhodnocovat zprávy. Jednotlivé pobočky měly mít značnou samostatnost, skupina Z-B tu měla plnit práci řídicí, usměrňující a kontrolní. Pouze ve výjimečných případech „kde se jedná o důvěrníky nebo agenty prvořadého významu, jichž práce musí být řízena přímo ústředím vzhledem na choulostivost úkolů nebo výši vynakládaných prostředků“ mohla do činnosti přímo zasahovat.¹¹ K realizaci tohoto ambiciózního plánu však nikdy nedošlo.

Na počátku prosince 1946 se při reorganizaci zpravodajství rozvědka změnila na odbor VII-B, přednostou zůstal Zdeněk Toman. VASy spadaly pod organizační referát, které řídil

5 Zemské odbory bezpečnosti (ZOB) vznikly v říjnu 1945, za úkol měly organizovat a řídit všechny součásti vnitřní národní bezpečnosti v Čechách. Druhé oddělení (ZOB II) představovalo zpravodajskou složku.

6 VI. odbor Povereníctva vnútra se v listopadu 1946 změnil na odbor Z a ten v lednu 1947 na VII. odbor Povereníctva vnútra. K situaci na Slovensku více viz MEDVEČKÝ, Matej. K organizačnej štruktúre štátnej bezpečnosti a politického spravodajstva na Slovensku pred februárom 1948.

Pamäť národa, roč. 6, 2010, č. 2, s. 23 – 35; MEDVEČKÝ, Matej, SIVOŠ, Jerguš, JAŠEK, Peter. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 11 – 63.

7 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Zřízení zahraniční politicko-zpravodajské sítě – pokyny, 1946.

8 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Připomínky k návrhu zřízení zahraniční politicko-zpravodajské sítě, 1. 8. 1946.

9 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Záznam o pokračování v poradě o reorganizaci skupiny B, 20. 6. 1947.

10 ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti (dále 310), sign. 310-29-2. Zpravodajský plán skupiny Z-B, nedatováno.

11 ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti (dále 310), sign. 310-29-2. Zpravodajský plán skupiny Z-B, nedatováno.

Jiří Šindelář (Zdroj: ABS)

další skální komunista Jiří Šindelář.¹² Počet VASů byl silně revidován, v českých zemích měly k již fungujícím v Plzni a Brně-Znojmě přibýt ještě České Budějovice a Cheb,¹³ na Slovensku by vznikly v Nových Zámcích, Lučenci a Košicích. Z toho je vidět, že z 32 plánovaných byly do té doby zřízeny pouze dva – proti západnímu Německu v Plzni a proti Rakousku v Brně-Znojmě. Pracovat měly v úzké spolupráci s referáty Rakouska a Německa patřícími do operativního oddělení odboru VII-B.¹⁴ Ani na centrále ovšem nebyla situace dobrá, problémem byl především nízký počet operativních pracovníků, ale i nedostatečné financování a materiální vybavení. Nezbyvalo než smutně konstatovat: „*Za dnešního stavu skupina VII-B nestačí ani na prostudování pošty.*“¹⁵

Situace se zlepšovala pouze pomalu. V dubnu 1947 fungovaly jen tři

VASy – v Plzni, Brně a Ostravě. VAS-2 umístěný v Plzni, který operoval na území západního Německa, občas dodával zprávy i z Holandska, Belgie a východního Německa.¹⁶ Zde se operovalo v tzv. sledech, lišících se vzdáleností od čs. hranic. Nejaktivněji u hranic v Bavorsku, ať již šlo o odsunuté Němce či starousedlíky, s přibývajícím vzdáleností klesal jejich počet a měnily se na náhodné informátory, doplněné speciálně vyslanými agenty (nejspíše šlo o důstojníky-členy repatriačních komisí). K zastupitelským úřadům nebyli do té doby vysíláni přidělení rozvědky, to se ale mělo brzy změnit. Brněnský VAS-3, do jehož kompetence spadalo přednostně Rakousko, měl vybudovanou síť agentů, kteří směřovali do primárních zájmových center (Vidně, Dolního a Horního Rakouska, které převážně spadaly do sovětské okupační zóny), a příležitostně jinam (Korutany, Graz, Celovec) ale i francouzské okupační zóny (Innsbruck) či americké okupační zóny (Salzburg). Jednalo se většinou o čs. občany. Proti Polsku pracoval VAS-4 v Ostravě, jeho činnost však byla minimální. VASy se však nakonec nezaměřovaly pouze na získávání agentů. Jsou doklady o tom, že pomáhaly do zahraničí vysílat agenty řízené přímo centrálou nebo že VAS v Plzni aktivně pomáhal nakupovat výrobní podniky v západní zóně Německa, které měly dostat krycí vedení a působit pro operativní potřeby a financování zpravodajství.¹⁷ V Praze na centrále měl fungovat spojovací aparát – ústředna a tzv. bourač, který by tipoval a získával vhodné osoby

k agenturní spolupráci.¹⁸ Vedle toho na centrále v Praze, jak bylo zmíněno výše, pracoval referát pro Německo a Rakousko. Jako agenti byli využíváni čs. státní zaměstnanci pracující v Rakousku, nejdůležitější byl pracovník velvyslanectví ve Vídni Vilém Karas, který v hlavním městě řídil svou síť, do Rakouska také příležitostně jezdila jakási Gazdová, která speciálně pátrala po slovenských protistátních organizacích.¹⁹ Hlavními protivníky zůstávaly stále poražené státy Osy – Německo, Maďarsko a Rakousko, k nimž se přiřadilo Polsko, které výrazně posunulo svoje hranice a s kterým měla ČSR nedorozumění účty ještě z předválečné doby. Tomu odpovídalo i nasazení VASů. V té době činnost VASů nebyla zaměřena proti Maďarsku, operovat tu měl VII. odbor Povereníctva vnútra, respektive jeho oddělení Z-B.

Koncem roku 1947 byl zrušen ZOB II. Část zaměstnanců přešla ke Státní bezpečnosti, další se přesunuli k VASům.²⁰ Větší změny nastaly v roce 1948. V lednu z vedení rozvědky odešel Zdeněk Toman, kterého nahradil Jiří Wehle, jeho zástupcem se stal Jiří Šindelář. Po komunistickém převratu v únoru se zahraniční zpravodajství dostalo do krize, Toman sběhl a řada zaměstnanců odešla. Od toho se odvíjely diskuse o dalším směřování civilní rozvědky. Jednalo se o posílení ústředního vedení ale i o dalším posílení VASů, které by působily při úřadovnách Státní bezpečnosti. Opět se objevil plán na zvýšení počtu VASů, vzniknout měly úřadovny v Karlových Varech, Plzni, Klatovech, Písku, Českých

12 ABS, f. 310, sign. 310-29-2. Návrh na reorganizaci skupiny VII-B, 14. 5. 1947. Jiří Šindelář (nar. 1912), k MV nastoupil v červnu 1945. Od začátku roku 1948 zástupce velitele rozvědky. Zatčen v únoru 1951, po tříleté vazbě propuštěn pro nedostatek důkazů.

13 Nejprve byl navrhován Liberec.

14 ABS, f. 310, sign. 310-29-2. Návrh na reorganizaci skupiny VII-B, 14. 5. 1947.

15 ABS, f. 310, sign. 310-29-2. Návrh na reorganizaci skupiny VII-B, 14. 5. 1947.

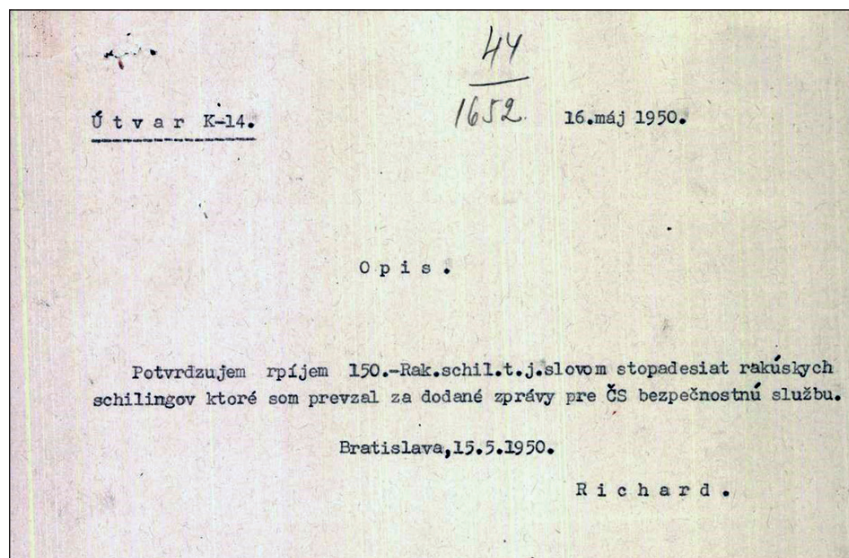
16 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Přehled zahraničních spojů /dnešní stav/, 23. 4. 1947.

17 ABS, sb. Zvláštní vyšetřovací (dále ZV), sign ZV-4/11. Zápis o výpovědi s. por. Antonína Šnejdárka, 24. 8. 1951.

18 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Pracovní směrnice organizačního oddělení skupiny VII B, 1947.

19 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20957. Pracovní směrnice organizačního oddělení skupiny VII B, 1947.

20 Např. poručík Antonín Šnejdárka, původně velitel OZO v Plzni, poté pověřen vybudováním VASu tamtéž. K jeho osobě viz MEDVECKÝ, M. Na prahu totality – československá rozvědka po komunistickém převratu, s. 38.

Finanční odměna byla pro řadu spolupracovníků čs. bezpečnosti rozhodující (Zdroj: ABS)

Budějovicích, Brně, Znojmě a Ostravě. V Praze měl sídlit ústřední VAS, který by měl na starosti tipování potenciálních agentů, jejich vysílání do západního Německa i Rakouska, udržování kontaktů s nimi, tipování a verbování mezi cizinci v Praze, vytváření zpravodajských rezerv i udržování vlastní zpravodajské sítě.²¹ Základní obsazení vysunutého agenturního střediska mělo přitom být i nadále dvoučlenné – vedoucí instruuje agenty, řídí vlastní síť, získává a zpracovává zprávy; „orgán-tipář“ vyhledává, získává zprávy dle pověření vedoucího, na něm závisí síť důvěrníků, ti mu pomáhají jako tipaři. Objevily se velkolepé (a naivní) plány na hustou agenturní síť v zahraničí se samostatnými středisky, které by udržovaly spojení s VASy u nás prostřednictvím vysílaček, přes mrtvé schránky nebo za pomoci pašeráků

(kteří neměli vědět, že pracují pro čs. bezpečnost). Uvažovalo se i o spojkách z řad řidičů dálkových autobusů a pracovníků drah.²²

Opět se objevila myšlenka navázat do sítě i Slovensko. V Bratislavě měla sídlit pobočka pro východní problematiku a Rakousko. Zde je jasné vidět, že se zpravodajský zájem přesunul do západní, popř. jihozápadní sféry republiky, což souviselo s dotvářením politických bloků. Pokud šlo o Rakousko, předměty zájmu byla činnost okupačních mocností a vnitropolitický vývoj (oblast státní správy, bezpečnosti a justice, politického života, církve, odborů, hospodářství), ale i čs. menšina a poměr k ČSR a spojeům.²³ Především na Slovensku byla pochopitelně jako jeden z hlavních objektů zájmu vnímána poválečná emigrace.

Většinu plánů se však ani tentokrát nepodařilo naplnit. V červnu 1948 v Rakousku působilo celkem 11 spolupracovníků, jasně různé kvality, vesměs přistěhovalci, téměř všichni pracovali za finanční odměnu.²⁴ Není však jasné, kolik agentů pracovalo pro vysunutá agenturní stanoviště a kolik pro centrálu. Tento počet značně kolísal. V listopadu téhož roku jsou zde hlášeni tři hlavní spolupracovníci, kteří měli dodat 40 zpráv (oproti sedmi hlavním spolupracovníkům v Německu, od nichž přišlo 92 zpráv).²⁵ Byly mezi nimi informace o vnitropolitické situaci v Rakousku, ukrajinské emigraci v Německu a Rakousku a také zjištění, že v listopadu 1948 zahájila činnost ilegální vysílačka „Slobodný vysílač demokratického Slovenska“ v americké okupační zóně v Auroldmünsteru v Rakousku, kterou měla řídit skupina kolem dr. Brauneckera, bývalého zástupce šéfa propagandy slovenského státu.²⁶

ROZMACH

V listopadu 1948 se novým přednostou zahraničního zpravodajství (které se v té době označovalo jako sektor BAb) stal Oskar Valeš²⁷, Jiří Šindelář zůstal jeho zástupcem a současně vedoucím operativního oddělení. Valešovi se podařilo situaci na zahraničním zpravodajství stabilizovat a učinit tak z něj rovnocenného partnera zpravodajství vnitřního.²⁸ Výrazně mu pomohl zvýšený zájem o rozvědku a příliv financí i lidských posil. K 1. lednu 1949 na centrále v sedmi odděleních pracovalo 37 lidí (sídlili v 19 místnostech v budově ministerstva vnitra na Letné),

21 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20959. Krátkodobý návrh na reorganizaci středoevropského oddělení při sektoru III/Ab, nedatováno.

22 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20959. Krátkodobý návrh na reorganizaci středoevropského oddělení při sektoru III/Ab, nedatováno.

23 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20959. Krátkodobý návrh na reorganizaci středoevropského oddělení při sektoru III/Ab, nedatováno.

24 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20958. Sektor III/Ab Rakousko.

25 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20958. Hlášení o činnosti sektoru III/Ab, listopad 1948.

26 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20958. Zpráva o činnosti za měsíc listopad 1948, prosinec 1948.

27 Oskar Valeš (1912 – 1987), španělský interbrigadista, po válce pracoval v aparátu KSČ v Ústí nad Labem. Od listopadu 1948 vedl zahraniční rozvědku. Podařilo se mu získat značnou samostatnost, prosazoval rozšíření činnosti a aktivní pronikání do zahraničí. V lednu 1951 byl zatčen a v prosinci 1953 odsouzen na 21 let vězení.

28 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku (1919-1990)*. Praha: UZSI, 2014, s. 62.

kterí disponovali dvěma automobily. V zahraničí působilo 15 agentů (operativců i spolupracovníků), kteří měli 20 informátorů a 11 pomocných pracovníků (většina z nich byla vázána na zastupitelské úřady). O rok později centrála zaměstnávala 117 lidí (kteří užívali 42 místností a operativa dalších 20). Patřily jí také tři vily mimo Prahu – dvě užívané k instruktáži spolupracovníků, jedna jako škola. Vozový park se rozrostl na 12 automobilů a dva motocykly. Centrála se skládala ze sekretariátu (šest oddělení) a dvou sektorů – operativního (pět oddělení) a studijního (šest oddělení). Do zahraničí bylo v roce 1949 vysláno 68 spolupracovníků. VASy přitom pracovaly nezávisle na operativě (během roku proběhly dva kurzy školení – jeden pro operativu a druhý pro VAS).²⁹ Pokud jde o vlastní činnost, měly v té době služebny značnou volnost, vycházelo se spíše z ustálené praxe. Např. verbovat spolupracovníky mohly samostatně, centrála musela vyslovit souhlas se samotným vázáním, následně jí byly zasílány získané zprávy.³⁰ Valeš se pouštěl do mnoha akcí, údajně často předimenzovaných, řádně nezabezpečených a s nezkušenými lidmi. Při nezdarech prý vždy říkal, že se učí a není možné, aby se naučili dělat rozvědku za chvíli.³¹

Nejintenzivněji v té době pracovala pobočka, sídlící v západních Čechách. Na jejích osudech si můžeme ukázat problémy spojené s vytvářením těchto struktur i s fungováním rozvědného aparátu v turbulentních dobách po skončení druhé světové

Oskar Valeš (Zdroj: ABS)

války a nástupu komunistického režimu. V Plzni vznikl VAS s krycím názvem služebna 44 již v roce 1947, vedl ji Antonín Šnejdárk. Tomu se podařilo získat tři spolupracovníky, v úřadu ovšem nevydržel dlouho a v dubnu 1948 ho vystřídal Josef Ryšavý. Ten své úkoly charakterizoval jako sledování odsunutých Němců, čs. emigrace, americké okupační správy a všeobecné situace v Německu.³² V té době měl jako vedoucí značnou volnost, z centrály dostával obecné úkoly, jejich plnění záviselo na něm, agenty vysílal za hranice bez předchozího souhlasu nadřízených. Využíval zhruba třicetku spolupracovníků, o nichž měl často minimální informace a kteří přinášeli jen malé výsledky.³³ Navázal také úzkou spoluprací s pobočkou oblastní

úřadovny StB v Aši. Ta mu ovšem byla z vyšších míst zakázána. K dispozici mu tak v Plzni zůstávali Emanuel Friedberger a Jaroslav Vyhniš, který se přesunul do Dnešic, ležících zhruba 20 kilometrů jihozápadně od Plzně. Po nástupu komunistů k moci se zájem o rozvědku zvýšil, ruku v ruce s tím šel nárůst nedůvěry ve stávající zaměstnance. Koncem roku 1948 se mezi podezřelé dostal i Ryšavý, zatímco v červnu byl hodnocen jako „spolehlivý, přesný, politicky ještě slabý“, o půl roku později již byl kritizován, že „neposílá téměř zpráv, je bezradný a k dalším službám se nehodí“.³⁴ Kvůli nepodařené akci upadl do podezření, že navázal spolupráci s americkou CIC.³⁵ V dubnu 1949 byl plzeňský VAS zrušen, Ryšavý zatčen a v říjnu téhož roku odsouzen za velezradu k 18 letům odnětí svobody.³⁶

Spojenecké zóny v Německu stály na čele zájmů Státní bezpečnosti, nedařilo se do nich ale pronikat, a tak padlo rozhodnutí pobočku obnovit, ne však v Plzni, ale blíže hranicím v Karlových Varech.³⁷ Po roce tak došlo k obnovení „služebny 44“. Do jejího čela byl postaven bývalý zástupce velitele krajského velitelství StB v Karlových Varech, který byl „zakonspirován“ jako pracovník pomocné technické služby Ředitelství pošt Praha. Dostal do vínku řadu úkolů – zaměřit se na americké a britské zpravodajské služby, americkou vojenskou správu v okupační zóně, nacistické podzemí, odsunuté sudetské Němce, českou a slovenskou emigraci či budované německé samosprávné úřady. Kvůli kontrole dojížděl

29 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20961. Výkaz činnosti skupiny BAB v roce 1949.

30 ABS, f. Inspekce ministra vnitra (dále jen A 8), inv. j. 1462. Antonín Šnejdárk, podání vysvětlení, 28. 2. 1968.

31 ABS, sb. ZV, sign. ZV-4. Poznatky o činnosti O. Valeše, býv. velitele sektoru Bab a jeho zástupce J. Šindeláře, 13. 3. 1951.

32 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20028. Protokol sepsaný dnešního dne u KV Stb v Praze – zemská donuc. pracovní s Josefem Ryšavým, 22. 4. 1949.

33 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20028. Protokol sepsaný dnešního dne u KV Stb v Praze – zemská donuc. pracovní s Josefem Ryšavým, 22. 4. 1949.

34 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20959. Krátkodobý návrh na reorganizaci středoevropského oddělení při sektoru III/Ab, nedatováno.

35 CIC – Counterintelligence Corps (Kontrašpionážní sbor), zpravodajská služba americké armády.

36 Více viz MEDVEČKÝ, M. Na prahu totality – československá rozvědka po komunistickom prevrate, s. 38.

37 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20965. VAS Plzeň, nedatováno.

(stejně jako vedoucí ostatních VASů) ob dva týdny do Prahy na pravidelné schůzky. Zpočátku si vybral dva Čechy vyjíždějící do Německa, které si pozval, nastínil jim možnosti spolupráce, metody zpravodajské služby a nechybělo ani poučení o politické situaci. Na zkoušku zadal úkoly a tím, že mají několik dní na zpracování návrhů na jejich splnění. Jeden měl pronikat do emigrace, druhý se napojit přes Vladimíra Pekelského³⁸ na americkou CIC, případně pomoci Pekelského dostat do Československa, kde by mohl být zatčen.³⁹ Již v květnu ovšem byla činnost karlovarského VASu v souvislosti s tzv. karlovarským případem ukončena a byl vrácen do Plzně.⁴⁰ Nakonec vedle sebe fungovaly VASy v obou městech.

Problémy se vyskytovaly i ve spolupráci VASů s orgány vnitřního zpravodajství. Z Českých Budějovic i Brna přišla hlášení, že se při prověřování potenciálních spolupracovníků zjistilo, že již byli kontaktováni krajskými velitelskými StB (ty totiž také měly rozkazy snažit se proniknout agenturně za hranice). Navrhovali dohodu se sektorem BAa (vnitřní Státní bezpečnost) o vymezení kompetencí a žádali, aby jim byli předáni spolupracovníci v zahraničí.⁴¹ K tomu později zřejmě došlo, v praxi však dohoda nebyla zdaleka vždy dodržována. Podobně tomu bylo na Slovensku, kde tamní odbor BA, vedený Viktorem Sedmíkem, neměl při své činnosti přesahovat přes hranice do Rakouska.⁴²

Rozvědka se snažila působit v zahraničí co nejintenzivněji, často ovšem převažovala snaha o kvantitu nad kvalitou. V srpnu 1949 bylo na západ vysláno 12 spolupracovníků včetně dvou do Rakouska, v září je následovalo dalších 12 (opět dva do Rakouska).⁴³ Vytvořila se tak zde poměrně silná síť, která si však vysloužila kritiku. Složena měla být povětšinou z kamarádů a členů vyslanectví, chyběli spolupracovníci na důležitých místech a ani zaslané zprávy nebyly dobře využívány. Mělo se proto přistoupit k reorganizaci sítě.⁴⁴ V dobových dokumentech se často objevují formulace volající po likvidaci „starých sítí“ a vybudování nových.

V plánech nového vedení rozvědky hrály VASy důležitou roli. Měli v tom prý i podporu sovětského poradce Novikova.⁴⁵ Oddělení VASů se 1. prosince 1949 stalo samostatným (což svědčilo o důležitosti mu přikládané), zpracovávat mělo problematiku Německa a Rakouska vlastním aparátem nezávisle na operativě, spolupracovníci ani příslušníci neměli přijít do styku se zastupitelskými úřady (tak jako dříve). Podléhalo přímo Šindelářovi a Valešovi. Velitelem oddělení byl jmenován štábní kapitán Alois Samec. Ten později vypověděl, že při nástupu k rozvědce byl Valešem a Šindelářem pověřen organizováním ofenzivy proti Rakousku a západnímu Německu. Měli prý již připravený plán, sdělili mu ho při společné večeři v restauraci.

Podle nich měly VASy vzniknout při všech krajských velitelských StB u hranic s Rakouskem a Německem. Samec prý navrhl jiné řešení, a to vytvoření pouze dvou „supervasů“ – jednoho proti Rakousku a druhého proti Německu. Podle něj to mělo přispět k rovnoměrnému rozdělení sil a noví pracovníci by se tak dostali pod kontrolu a mohli se připravovat dále na novou činnost. VASy, povětšinou nově vytvořené nebo reorganizované, byly totiž obsazeny novými lidmi, kteří u rozvědky (nebo bezpečnosti vůbec) dříve nepracovali a byli 1. prosince 1949 hromadně vyřazeni ze školy VASů v Býchorech u Kolína. Samcovy argumenty však nezabraly a byl přijat plán první, tj. zřízení velkého počtu malých VASů.⁴⁶

Na přelomu let 1949–1950 probíhala reorganizace, v lednu 1950 již VASy získaly celkem 10 spolupracovníků (4 z nich byli vysláni do americké zóny v Německu) a uskutečnily se 4 agenturní schůzky. Proti Německu pracovaly dva VASy – v Karlových Varech (krycí označení K-4) a Plzni (K-3), oba obsazeny dvěma pracovníky a automobilem. Proti Rakousku působily čtyři VASy – České Budějovice (K-2, dva lidi a automobil, vykonával činnost i proti Německu), Jihlava (K-9, jeden muž s motocyklem), Brno (K-10, dva příslušníci StB a automobil). O něco později začal fungovat nejsilnější VAS v Bratislavě (K-14, deset mužů a dva vozy). Chystalo se ještě zřízení vysunutého

38 Vladimír Pekelský (1920 – 1975), člen Vládky a Kuratoria pro výchovu mládeže, v r. 1946 uprchl do americké zóny v Německu. Po únoru 1948 v uprchlických zábořích sbíral informace od emigrantů a aktivně se zapojil do protikomunistické činnosti. StB ho podezírala, že buduje rozsáhlou zpravodajskou síť. StB na něj nasadila agentku, která se stále později jeho manželkou a v r. 1953 umožnila, aby se ho ve Vídni StB zmocnila. Zde byl donucen podepsat spolupráci.

39 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20959. Současný stav našich spolupracovníků v Německu, 7. 4. 1949.

40 Jednalo se o první velký případ zatýkání komunistických funkcionářů. Hlavní postavou se stal bezpečnostní tajemník kraje Alexandr Tannenbaum, který měl židovský původ. Velkou roli hrála Komise stranické kontroly, která fakticky vedla vyšetřování a Státní bezpečnost využívala pro své potřeby. Tannenbaum byl v září 1951 odsouzen k 9 letům vězení, propuštěn byl roku 1953.

41 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20959. Záznam pro přednostu skupiny, 20. 4. 1949.

42 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 209549. Zpráva ze dne 17. 3. 1949.

43 ABS, f. I. správa SNB (neuspořádáno), r. č. 20961. Přehled činnosti skupiny BAB za měsíc září 1949, 4. 10. 1949.

44 ABS, f. I. správa SNB (neuspořádáno), r. č. 20961. Zpráva o činnosti skupiny BAB za měsíc prosinec 1949, 3. 1. 1950.

45 ABS, sb. ZV, sign. ZV-4. Poznatky o činnosti O. Valeše, býv. velitele sektoru Bab a jeho zástupce J. Šindeláře, 13. 3. 1951.

46 ABS, sb. ZV, sign. ZV-4. Výpověď Aloise Samce, 1951.

Písemný slib, kterým se ke spolupráci s bratislavským VASem v červnu 1949 zavázal Kiril Vasilev Petrunov (Zdroj: ABS)

agenturního stanoviště v Břeclavi, odkud se mělo agenturně pronikat do Vídně a západních okupačních zón a odtud případně do dalších kapitalistických států a Jugoslávie.⁴⁷

Pracovníci VASů měli být označeni krycími značkami (V-1 velitel, další pracovníci V-2, popř. V-3 atd.). Jak vypadala jejich denní činnost? Ráno mezi 8–9 hodinou dorazili do práce,

vyřizovali požadavky z předchozího dne, popř. zpracovávali získané materiály, poté vyrazili do terénu, odkud se vraceli v podvečer. Šindelář k tomu dodal: „Pracovní doba orgánů VASu nekončí podle toho, že je 18.00 nebo 20.00 hodin, ale teprve tehdy, když denní plán práce je splněn. Nepřítel za hranicemi nečeká.“⁴⁸ V určený den dostávali poštu, popř. vyřizovali administrativu. V Bratislavě jim k tomu byly ještě přidány výuka fotografování, řízení automobilu, němčiny a ruštiny, večer následovala společná politická a kulturní činnost. Podobná politická zvyšování kvalifikace se konala i jinde. Jednou za měsíc (později za týden) podávali hlášení centrále.

Práce VASů se zřejmě rozvíjela dobře, na všeplenární schůzi útvarové organizace KSČ v květnu 1950 si oddělení vysloužilo pochvalu za nejlepší práci a Samec dostal jako odměnu látku na šaty. Poté ale onemocněl a po návratu do služby byl odvelen do Rakouska, kde se podílel na únosu Viléma Söhnela.⁴⁹

TAJNÍ SPOLUPRACOVNÍCI

V květnu 1950 bylo vládním nařízením zřízeno podle sovětského vzoru ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), jehož jádrem se stala Skupina I Bezpečnost. Říjnovým vyhlášením organizace nového ministerstva bylo zahraniční zpravodajství přímo podřízeno náměstkovi MNB Karlu Švábovi. Sovětská strana prosadila zásadní změny v organizační struktuře čs. rozvědky. Na přání sovětů také došlo k rozšíření působnosti čs. zájmu na prakticky celý svět.⁵⁰

Pokud se jedná o spolupracovníky, kteří byli VASy vázáni, pro dobu do roku 1949 se nepodařilo dohledat prakticky žádné informace. Zdá se, že jejich

47 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20656. Charakteristika Moravce, nedatováno.

48 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20262. Zápis z porady VASů, konané dne 13. října 1950.

49 Více viz PACNER, Karel. Československo ve zvláštních službách. III. díl. Praha: Themis, 2002, s. 105 – 107; ŽÁČEK, Pavel. Odluky osob v padesátých letech (únosy v režii československé Státní bezpečnosti). In: BABKA, Lukáš, VEBER, Václav, eds. Za svobodu a demokracii. III. Třetí (protikomunistický) odboj. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2002, s. 122 – 125 [online]. [cit. 2024-01-26]. Dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/clanky/odluky-osob.pdf>

50 DVOŘÁKOVÁ, J. Historie a vývoj československého civilního zpravodajství, s. 77.

počty byly nízké. Výrazně lepší je situace pro léta 1949 a především rok 1950. Za Samce disponovaly 22 agenty, kteří byli hodnoceni jako „velmi dobří“. Počty se dosti měnily, mezi spolupracovníky panovala značná fluktuace, neustále lze zaznamenat snahu o získávání nových. Většinou však šlo opět o snahu zvýšit kvantitu, kdy kvalita zůstávala stranou. Často je obtížné určit, kdo ze spolupracovníků pracoval pro krajská velitelství Státní bezpečnosti (KV-StB) a kdo pro VAS nebo pro centrálu. Krajská velitelství Státní bezpečnosti měla předávat zahraniční spolupracovníky vysunutým stanovištím rozvědky, což se ovšem mnohdy nedělo, leckdy tedy spolupracovníci pracovali pro obě složky. Jsou i případy (a ne ojedinělé), kdy KV-StB předaly VASům zahraniční spolupracovníky, kteří s čs. bezpečností spolupracovali, a přitom nikdy nepodepsali vázací akt. Spolupráce mezi krajskými velitelstvími a vysunutými agenturními stanovišti trpěla všeobecně řadou nedostatků, nejasné kompetence a někdy i vzájemná řevnivost vedly k řadě stížností a problémů.

Spojení se spolupracovníky se uskutečňovalo poštou, pomocí mrtvých schránek (zpravidla lahví nebo sklenic zakopaných na předem určených místech v lese), prostřednictvím spojek, v nejhorším případě se mohlo využít předem vytipovaných stanovišť pohraniční stráže. Schůzky se uskutečňovaly na různých místech, v hotelích, konspiračních bytech, restauracích, v lese atd. VASy úzce spolupracovaly s čs. pohraničními útvary, které většinou zajišťovaly přechod spolupracovníků přes hranice. Nezřídka se přesto stávalo, že agenti končili v rukou sovětských nebo západních jednotek střežících jednotlivé zóny.

S orgány sovětské okupační moci v Rakousku byly VASy i centrála

nuceny při své činnosti spolupracovat poměrně často. V březnu 1950 se např. uskutečnila schůzka se zástupci sovětské armády v Uhrfaru, kde se jednalo o možnosti práce čs. rozvědky v Rakousku v západních zónách přes zónu SSSR. Sověti souhlasili s možností spolupráce, měli však několik zásadních připomínek, které čs. strana obratem splnila. Odmítali např. spolupracovat s některými konkrétními příslušníky čs. bezpečnostních složek, včetně vedoucího VASu z Českých Budějovic. Zásadní požadavek zazněl nakonec. Vyslání spolupracovníci nesměli přijít do kontaktu s Rudou armádou. Pokud by byli zadrženi rakouským četnictvem a dovolávali by se ochrany, Sověti by na ně nebrali ohled a naložili by s nimi jako s normálními uprchlíky. Na druhou stranu byli ochotni vyměřit prostor na hranicích pro přechody našich agentů, který bude kryt Rudá armáda, přechod jim ovšem musel být oznámen předem. Slíbili také poskytnout v jejich zóně konspirační byty.⁵¹ Čs. strana s požadavky obratem souhlasila, což jen dokumentuje její podřízenost.

V případě rakouských občanů se jako důvody spolupráce uvádějí v zásadě tři – dobrovolná spolupráce z ideových důvodů (zde často v souvislosti s členstvím v Komunistické straně Rakouska – KSR), možnost přilepšení (odměny se vyplácely v penězích nebo v naturáliích, především šatstvu či konzervách) nebo užití kompromitujících materiálů (v těchto případech šlo často o souvislost s ilegálním přechodem hranic, především pašováním). Jedním z těch, kdo spadali do první kategorie, byl v té době Karel Zetik, dělník naftových dolů u Rabensburgu, který chtěl pouze hradit náklady vzniklé spoluprací. Předával informace, pracoval jako spojka, dokonce se

uvažovalo o tom, že by mohl kolem sebe vytvořit menší rezidenturu (bohužel není doloženo, jak to s tímto pokusem dopadlo). „Vyznamenal“ se i v jiných oblastech, díky jeho přispění bylo Rudou armádou zachyceno několik uprchlíků do západní zóny.⁵² Podobně se mezi ty úspěšnější zařadil další člen KSR Emil Smolík (kr. jméno ŠMÁZ), který pracoval jako tlumočnický sovětské armády. Ke spolupráci byl zavázán v říjnu 1949, působil jako rezident v pohraničním pásmu a pomáhal s odhalováním emigrantů. S největší pravděpodobností současně pracoval i jako spolupracovník sovětské okupační správy v Rakousku.⁵³ Dalším z dobrovolných spolupracovníků byl rakouský sociální demokrat Jan Christ. Ten s čs. bezpečností spolupracoval již v období první republiky a v roce 1934 skončil v Československu jako emigrant. Po válce navázal styky se ZOB II, zpočátku nebyl řízen a podával informace sám a iniciativně, za to mu byla tolerována drobná šmelina, z níž měl platit své spolupracovníky.⁵⁴ Z domácích dobrovolných spolupracovníků se můžeme zmínit o Tiboru Strählem (kr. jméno LANCIA), továrnímu dělníku z Bratislavy, který působil jako spojka do Vídně, přičemž využíval své práce obchodního zástupce čs. firem ve Vídni (zpočátku také působil jako spojka pro vybírání mrtvých schránek). Hrazen mu byl pouze benzín projetý na cestách.⁵⁵

Mnoho energie zaměstnanci VASů věnovali tipování možných spolupracovníků pomocí tzv. administrativních prostředků – prohlídkami matrik, seznamů odsunutých osob i Němců, kteří zůstali v ČSR apod. Řadu tipů poskytovaly další složky bezpečnostního aparátu, jako Státní bezpečnost nebo ostraha vězeňských zařízení, využívali se totiž i osoby potrestané lidovými

51 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20262. Záznam z jednání se zástupci Rudé armády, 13. 3. 1950.

52 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20120. Zetik Karel – zhodnocení spolupráce, 27. 9. 1950.

53 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20121.

54 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20119.

55 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20036.

ZÁKLADNÍ LIST ČÍSLO: K-14

Příjmení: Farkaš
Jméno: Jozef,
Dřívější jméno: ./..nemal
Bydliště: Petržalka, Tblstého 18.
Poslední bydliště: ./..Petržalka Tblstého 18

Narozen dne: 2.III.1908
Místo: Čunovo
Okres, stát: Bratislava, ČSR
Státní příslušnost: čsl., **stát:** ženatý
Národnost: slovenská **nábož:** rím.kat.
Vyučen — pracoval: robotník

Poslední zaměstnání: robotník ČSSZ, **Plat:** 3.000.-Kčs
Dosavadní zaměstnání: robotník ČSSZ **Plat:** 2.500.-Kčs

Školy: 6 tr. lud.
Pobyt v cizině: kde a kdy: v Rakúsku v r. 1926 — 1936 vo Viedni
za jakým účelem: návštěva příbuzných vo Viedni pracoval.
délka pobytu: ./.. 10 rokov

Znalost jazyků: nemecky, maďarsky, slovensky,
Vojenská služba: a) odvodní ročník: ./.. nebol vojakom
b) hodnost: žiadna c) doba výcviku: —
d) poslední cvičení: nebol vojakom
Zalátní znalosti: žiadne
jízda motor. vozidly: ./.. neovláda **vůdčí list:** nemá
fotografování: neovláda **morse:** —
jiné: žiadne

Trestán: podmienčne
Majetkové poměry: nemajetný
Otec: + Alexander Farkaš
Bydliště: zomrel,
Narozen: 1862
Národnost: slovenská **stát. příslušnost:** čsl.,
Zaměstnání: lesník,
Majetkové poměry: nemajetný
Důchod: ./.. žiaden
Matka: Mária **rozená:** Takačová
Bydliště: zomrela
Narozena: 1884
Národnost: slovenská **státní příslušnost:** čsl.,
Zaměstnání: domáca
Majetkové poměry: nemajetný
Důchod: ./.. žiaden
Sourozenci: sestra Helena, Malašicová, brat Alexander
Příbuzní v cizině: brat Alexander — Kitze — Kopčany,
Poznámky a změny: ./..
Politický profil: člen kterých polit. stran: v KSS od r. 1926
Činnost: žiadna
Dosavadní funkce ve straně: ./.. len ako člen

Evidenční list Jozefa Farkaše, který pod krycím jménem VLK spolupracoval s bratislavským VASem v roce 1950 (Zdroj: ABS)

soudy, často z řad nacistických bezpečnostních složek.

V červenci 1950 byl vyslán do Salzburgu bývalý zaměstnanec německé okupační policie, Artur Hoger, který již před tím slíbil spolupráci StB. Záhy poté o něm přestaly docházet zprávy.⁵⁶ Do Vídně byl na podkladě kompromitujícího materiálu vyslán bývalý příslušník SS Július Kuropata, ani on se svým „dobrodincům“ z StB příliš neodvděčil, a podle posledního záznamu z roku 1953 navázal spolupráci s nepřátelskou rozvědkou.⁵⁷ Na jižní Moravě se zase pokusili získat bývalého příslušníka brněnského gestapa

Jana Schmidla,⁵⁸ kterému bylo za slib spolupráce nabízeno propuštění. Plánovaná spolupráce se nakonec z nám neznámých důvodů neuskutečnila. Mildred Furmannová, která byla zatčena pro členství v ilegální organizaci, zahájila spolupráci s bezpečnostními složkami již ve vězení v Brně. V říjnu 1949 podepsala vázací slib rozvědce a byla vyslána do Rakouska s úkolem infiltrovat se do CIC. V lednu 1950 však byla v Rakousku zatčena a od té doby po ní mizí stopy.⁵⁹

Ukázkovým případem toho, jak mohli na počátku 50. let vypadat vytipovaní kandidáti na spolupráci

s rozvědkou, je Ladislav Šoltés, za války člen SS, od roku 1945 pak KSS, v bezpečnostní charakteristice označený jako politicky i bezpečnostně nespolehlivý a alkoholik. Tyto skutečnosti nevalily a v lednu 1950 podepsal slib spolupráce.⁶⁰ Ta musela být rozvázána již v červnu toho roku, protože se opíjel a veřejně dekonspiroval.

Jako spolupracovníci byli využíváni i pracovníci státních úřadů nebo stranických organizací, jako např. člen KSČ Rudolf Vaňáč, který bezpečnosti sám nabídl své služby, bývalý bezpečnostní referent okresního národního výboru Český Krumlov Josef Markus

56 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20036.

57 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20121. DERNESCH Viktor, KUROPATA, Julius — sdělení, 10. 4. 1969.

58 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20121. Schmidl Jan — vázací návrh — zpráva, 30. 5. 1950.

59 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20119.

60 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20121. Vázací návrh, 12. 5. 1950.

Prilod: K -14.
čj: 10943-24/0529-ro.
přil: 24 1. příloha

Dne 29.VI.1950. 264 457

Schůzka s agentem č. 1655:.....

1. Datum 29.VI.1950 od 12...hod. do 13...hod.
2.místo: kavárna metropol Bratislava.
3.chování agenta:pokojný.....
4.počet zpráv :3.....
5.původ zpráv(pramen):vlastním zistením a pom. informací.....
6.daný úkol (č.):
7.jak splnil úkol:uspokojivě.....
8.kam vyslán:vrátil se s Rakouska.....
9.příští schůzka : datum: 3.VII.1950 hod. 12... kde : kav.metropol
10.náhrad.schůzka : datum:hod..... kde :
11.podotavil se na schůzku : kdy: důvod:
12. řídicí orgán V-6.
Vydání :
Kčs:
DM :
Schill:
Co zléčil agent mimochodem :.....
Po schůzce :
V-6.

Záznam ze schůzky se spolupracovníkem KALINOU (Alojzem Nemcem) (Zdroj: ABS)

(kr. jméno MAREK) či tajemník Československého svazu mládeže z Bratislavy Emil Grüner.⁶¹
V některých případech se jednalo o již dříve zavázané spolupracovníky,

na které si jejich bývalí řídicí orgány vzpomněli a „reaktivovali“ je. Jednalo se např. o bývalého příslušníka II. paradesantní brigády v SSSR Jana Jánského (kr. jméno ONDŘEJ), který

pro bezpečnost několikrát převážel lidi přes hraniční řeku Moravu. Později byl vyslán do Rakouska, kde se měl pokusit přemluvit svou známou k návratu do bývalé vlasti. Ta ho však udala a tak se po deseti dnech vazby vrátil sám, načež s ním byla rozvázána spolupráce.⁶² Jedním z nejzajímavějších je Rakušan Gottlieb Janošek, ten s čs. bezpečností spolupracoval již v letech 1945–1946, kdy byla spolupráce ukončena pro zaneprázdnění řídicího pracovníka. Později navázal kontakty s čs. vojenskou rozvědkou, a jelikož se cítil málo vytížen, přihlásil o spolupráci ještě znovu na ministerstvu vnitra.⁶³

Někdy naopak měli spolupracovníci přemrštěné nároky (alespoň z pohledu bezpečnosti). Tak např. bulharský občan Kiril Vasilev Petrunov⁶⁴ (kr. jménem PAUL) byl získán v červnu 1949, následně vyslán do Rakouska, kde byl zadržen CIC. Po propuštění požadoval od čs. strany za půl roku vězení 5500 šilinků. Nabídnuto mu však bylo pouze 100 šilinků, které měl dostat, pokud se do Rakouska vrátí. Na hranicích si celou věc rozmyslel a prohlásil, že s nabízeným obnosem se nedá vyžít. Byl zatčen a převezen do věznice KV-StB, zde jeho stopa končí.⁶⁵

Řada vytipovaných lidí nakonec spolupráci odmítla, další se záhy stali v emigraci podezřelí ze spolupráce s čs. zpravodajskými složkami, nebo byli naopak naší bezpečností podezříváni z dublerství. V řadě případů se jednalo o vyložené dobrodruhy, kteří slib spolupráce podepsali za možnost přecházet hranice. Jedním z nich byl i František Žvach z Gajar, okr. Malacky, bývalý pašerák, převozník přes řeku Moravu a později spolupracovník KV-StB. Nadřazení souhlasili s jeho vázáním VASem s tím, že

61 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20036. Vázací návrh, 12. 6. 1950.
62 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20493.
63 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20119. Gottlieb Janošek, 17. 3. 1950.
64 Kiril Vasilev Petrunov – bulharský státní příslušník žijící ve Vídni. Než došlo k přerušení spolupráce, podal pod krycím jménem PAUL čtyři zprávy o čs. a bulharské emigraci. ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20456.
65 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20456.

Tomáš Pálka, dělník, krycí jméno RICHARD, využíván jako spojka, převaděč a typář, tj. vyhledávač osob ke spolupráci (Zdroj: ABS)

Alojz Nemec, houslista, krycí jméno KALINA, spolupracoval od ledna do července 1950 (Zdroj: ABS)

Danica Martinková, studentka, krycí jméno HELGA, fungovala jako spojka mezi Bratislavou a Vídní (Zdroj: ABS)

nebude zneužívat důvěry k pašování.⁶⁶ Řada pašeráků však nevydržela a i nadále alespoň malé množství zboží přes hranice přenášela. Většinou to bylo trpěno a mlčky přehlíženo. Někdy to ale přesáhlo meze a stalo se příčinou rozvázání vztahů, jako u Kosnáče. Šlo o pašeráka, který pro čs. bezpečnost pracoval od roku 1949, v roce 1951 však prozradil tuto spolupráci CIC. Když mu v roce 1953 (již dávno po skončení éry VASů) bylo zakázáno přilepšovat si nadále pašováním zboží, odmítl spolupracovat s tím, že chce nadále žít klidným životem a zůstal v Rakousku.⁶⁷

Někdy se získávali spolupracovníci i na našem území, měli monitorovat situaci v příhraničí. Jedním z nich byl Raimund Horálek ze Slavonic, který měl každých 15 dní podat písemnou zprávu o situaci ve Slavonicích a na blízkém česko-rakouském pomezí. Nesměl ovšem podnikat vlastní akce

bez pověření. Obdržel krycí jméno JAN JAHODA, řídicí orgán znal pod krycím jménem PETR MALINA.⁶⁸

Po únoru 1948 se oblíbeným nástrojem StB při snaze získat spolupracovníky v zahraničí stala kompromitace a vydírání. Šlo např. o Jána Masaroviče, zatčeného podloudníka, Františka Valko, který byl ve vázacím návrhu charakterizován jako „*kriminální živel bez politického přesvědčení*“, či o zatčenou převaděčku Annu Holkovičovou. Zatímco první dva byli připravováni v podstatě pro úkoly kriminální povahy a to získávání dokumentů (včetně krádeží), měla zmíněná žena vedle toho, že měla pracovat jako agent-chodec, za úkol „*vniknout do škol nepřátelských špiónů*“.⁶⁹

Několikrát také příslušníci bezpečnosti „zalovili“ v prostřední táborů nucené práce (TNP), kde slibovali za spolupráci předčasné propuštění. Příkladem může být Jozef Farkaš (kr.

jméno VLK), člen KSS od roku 1936, „vyzvednutý“ z TNP Nováky, kde měl strávit tři měsíce za podvod. Spolupráci podepsal 22. května 1950, pracoval jako převozník na Moravě, kde měl zprostředkovávat přechody přes hranice, hlídat místa přechodů a sám působit jako agent-chodec. Podle dochovaných dokumentů byl zřejmě nejprve vyslán za hranice, těsně před cestou podepsal slib a teprve když již byl v Rakousku, vznikl vázací návrh. Spolupracovník ovšem předal pouze několik neurčitých zpráv a ještě v roce 1950 s ním byla spolupráce ukončena.⁷⁰

Poměrně často se objevovaly snahy získat ke spolupráci navrátilce z pounorové emigrace, kterým bylo slibováno, že jim, po splnění několika úkolů, bude nedovolené opuštění republiky zapomenuto. Kariéra těchto lidí však byla zpravidla velice krátká.

Stanislav Strouhal, vyslaný do Lince, se zpět již nevrátil.⁷¹ V Linci ovšem

66 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20036.

67 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20453. Později se přestěhoval do NSR a poté odešel do NDR. Zde byl zatčen a předán do Československa. V I. 1957 a 1958 se neúspěšně pokusil obnovit spolupráci.

68 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20454. Horálek Raimund – Slavonice, vázací návrh – schválení.

69 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20121.

70 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20119. Postoupení zprávy, 31. 5. 1950.

71 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20489. Vázací návrh, 5. 4. 1950.

pracoval pro Státní bezpečnost další z těch, kdo byli zadrženi při návratu přes hranice do vlasti, Václav Vilímek (kr. jména VAŠEK a CUKRÁŘ), jehož zaměstnávaly vedle VASu České Budějovice ještě CIC a tábor ve Weichgeitu. Od února do srpna 1950 spolupracoval, pak pro něj začal být pobyt v Rakousku nebezpečný a tak byl stažen do vlasti a předán KV-StB Plzeň. U něj se projevil další z problémů agenturny, především vysunutě dál za Vídeň, a to obtížnost spojení a předávání informací. Jako spojka na Vilímka měl působit bývalý čs. občan Rudolf Thurmfart, který byl získán čs. bezpečností při ilegálním přechodu hranic. Když se ukázalo, že je sice spolehlivý, ale nemůže vzhledem k pracovnímu omezení poskytovat požadované informace, začalo se s ním kalkulovat jako se spojkou. Spoluprací se přivydělával k platu zemědělského dělníka. Přes opakované pokusy hlásil, že se CUKRÁŘem nemůže spojit (otázkou zůstává, jak moc se o to snažil).⁷²

Občas byl vázací návrh podán zřejmě až po delší spolupráci, protože se jako kompromitující motiv uvádí vlastnoruční podpis za přijetí peněz za předání zpráv, ve vázacím návrhu např. že už je užíván jako spojka.⁷³ Většinou mezi vytipováním, podpisem spolupráce a vysláním do Rakouska uběhlo pouze několik dní, je proto iluzorní se domnívat, že tito spolupracovníci byli náležitě prověřeni a prošli výraznějším výcvikem.

Někdy je až nepochopitelné, jak je mohli pracovníci VASů zavázat ke spolupráci. Zřejmě možné spolupracovníky vůbec neproěřovali. Česko-budějovická pobočka např. v květnu 1950 nechala podepsat slib Františka Kulhavého (kr. jméno KRÁTKÝ),

který uprchl z věznice Pankrác a byl zadržen při nezákonném útěku přes hranice. I on byl nejprve vyslán do Rakouska, a až potom byl podán návrh na verbovku a centrála byla požádána o její schválení. Teprve tehdy se zjistilo, že je na něj v Praze vydán zatykač. Přirozeně se z Rakouska již nevrátil.⁷⁴

V době, kdy se práce rozvědky centralizovala a formalizovala, byly leckdy improvizované a nepromyšlené akce VASů kritizovány. V polovině roku 1950 Slabý několik agentů neschválil nebo měl proti nim silné námitky. Zde je možné uvést Františka Chripka, kterého chtěla Bratislavská pobočka v roce 1949 vyslat do Rakouska jako agenta a organizátora sítě, svěření takovéto důležité role v podstatě neproověřenému člověku ale odmítlo pražské ústředí s tím, že na to je třeba zkušeného a kádrového soudruha. Na základě tohoto odmítnutí byl odvolán zpět do republiky a znovu Bratislavou zavázán o rok později, spolupráce s ním však byla záhy ukončena, zřejmě pro opětovný nesouhlas centrály.⁷⁵

Většinou je spolupráce rozvázána proto, že spolupracovníci neplnili úkoly, v řadě případů datum i důvod ukončení spolupráce chybí. Časté jsou stížnosti na to, že spolupracovníci přechody přes hranice využívali jako zdroj přivýdělku, když pašovali zboží, popř. osoby. Většina spolupracovníků však předala minimum informací, případně vůbec žádné a po několika měsících byli ze sítě vyřazeni. Na schůzky se opakovaně nedostavovali a na výzvy nereagovali.

RYCHLÝ ZÁNÍK

Pochybná sláva VASů však rychle pominula. Při reorganizaci v polovině roku 1950 byly VASy převedeny do I.

(politického) sektoru, záhy byly podřízeny II. sektoru (emigrace). Jeho vedoucí Jurij Křížek (kr. jm. Kaplan) dostal za úkol do konce září 1950 prověřit a „vyčistit“ agenturu na VASech.⁷⁶ Vysloužily si ostrou kritiku. Podle výsledné zprávy na krajích vládla nedisciplinovanost, vzhledem k tomu, že většinu času měli operativci trávit v terénu, docházelo zde k častým dopravním nehodám. Také často posílali spolupracovníky do zahraničí, aniž by je předtím prověřili a oznámili vše centrále. Ani jejich úkoly nebyly v řadě případů řádně specifikovány, často se opakovala fráze „zvláštní úkoly“.

Jak bylo uvedeno výše, zakládala se kritika z valné části na pravdě. Nový vedoucí se snažil dostat VASy více pod kontrolu a centrálně řídit výkon jejich činnosti. Připravil plán školení příslušníků vysunutých stanovišť, především se však zaměřil na práci s tajnými spolupracovníky. Podle něj nebylo úkolem VASů vyhledávat možné kandidáty spolupráce (ty by dodávala krajská velitelství StB), měly se zaměřit na jejich vysílání a obsluhu. Nyní měly být jejich materiály zaslány do Prahy minimálně týden před vysláním za hranice, navíc z bezpečnostních důvodů měli omezit osobní předávání zpráv a místo toho mělo dojít k vybudování soustavy mrtvých schránek. Napříště také měli být ustaveni rezidenti, kteří by kolem sebe sestavili vlastní agenturní síť. Navíc požadoval možnost zavázat spolupracovníky na centrále bez vědomí VASů (což přirozeně dále oslabovalo jejich pozici).⁷⁷

V prosinci 1950 bylo II. oddělení rozděleno na dva referáty – 1. referát Německa a Rakouska, 2. referát Rady svobodného Československa. Jeho zaměstnanci byli rozděleni do jiných

72 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20119.

73 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20455. Vázací návrh Tomáš Pálka, 12. 5. 1950.

74 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20119.

75 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20430. Vázací návrh, 12. 5. 1950.

76 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20962. Usnesení ze schůze velitele skupiny a veliteli sektorů, 19. 8. 1950.

77 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, r. č. 20262. Zápis z porady soudruha velitele skupiny se s. veliteli I.-III. oper. sektoru, konané v pondělí a úterý 11. a 12. září 1950.

součástí. Podobně dopadly i jednotlivé vysunuté VASy, které postupně ukončily činnost. Na konci tam prý panovaly „neurovnané“ poměry, spojené s tím, že nikdo nevěděl, jak a kde vlastně skončí.⁷⁸ Část pracovníků přešla do jiných součástí MNB, další byli převeleni k Pohraniční stráž. Nešlo zdaleka o všechny, např. Jaroslav Vyhnis již v září 1949 odešel na vlastní žádost do civilu a stal se vedoucím restaurace, Antonín Šnejdár se po službě na ministerstvu zahraničních věcí (kde spolupracoval s čs. rozvědkou) stal ředitelem Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii.

Přelom let 1950-1951 nebyl pouze koncem éry VASů. Na počátku roku 1951 byl zatčen Oskar Valeš a rozvědka se dostala do hluboké krize, musela být

dokonce přímo řízena sovětskými poradci. Její význam opět vzrostl až po složení ministerstva národní bezpečnosti s ministerstvem vnitra a nástupem Rudolfa Baráka do jeho čela. Úlohu VASů v podstatě převzala krajská velitelství StB. VASy se tak staly zřejmě předobrazem a snad i základem budoucích rozvědných odborů při krajských správách ministerstva vnitra.⁷⁹

Vysunutá agenturní stanoviště představovala slepou uličku čs. zahraničního zpravodajství po roce 1945. Jednalo se o jakýsi hybrid snahy po navázání na předválečnou praxi a snahy vytvořit účinné agenturní zpravodajství. Podobně jako celá rozvědka však trpěly rozparem mezi očekáváními a plány a realitou i tím, že se v letech 1945-1950 vystřídali

tři velitelé, kteří s sebou každý nesli odlišnou koncepci činnosti. Jejich výslednost snižovalo také zaměření na kvantitu namísto kvality. Poválečná léta byla dobou hledání metod a cest práce civilního zahraničního zpravodajství, které se jen pomalu vymaňovalo z područí zpravodajství vnitřního. Ani po únoru 1948, kdy byla nastolena nadvláda jediné strany, nebyl čas na přílišnou aktivizaci rozvědky. Převládaly snahy o likvidaci možných i reálných nepřátel nového zřízení a upevnění moci, které nakonec dosáhly i do řad nejvyššího stranického a bezpečnostního aparátu. A tak čas na rozvoj rozvědky nastal až po upevnění komunistického panství za Rudolfa Baráka. V té době však již VASy byly minulostí.

Milan Bárta • Agency Outposts of the Czechoslovak Intelligence Czechoslovak Intelligence

Agency outposts, set up on the military intelligence model, were intended to represent bases for intelligence infiltration into West Germany and Austria. They were set up after World War II. Still, organisational problems in intelligence meant that the extensive plans including a network of agency outposts along the western border were never realized. It was not until 1949 that six offices were successfully established (in Pilsen, Karlovy Vary, České Budějovice, Jihlava, Brno, Bratislava). The interest was in the political and economic situation in Germany and Austria, Czechoslovak emigration, displaced Germans and the American occupation authorities. The interest was in the political and economic situation in Germany and Austria, Czechoslovak emigration, displaced Germans and the American occupation authorities. However, the managed agency outposts were mostly poor, and the pursuit of quantity instead of quality prevailed. Many people used cooperation as a source of quick funds or a way to escape through the borders. At the time of the reorganization and centralization of the intelligence apparatus in the second half of 1950, the agency outposts were abolished.

PhDr. Milan Bárta, PhD. (1976)

Vyštudoval český jazyk a historii na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Potom pracoval na Úřadě dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky. V současnosti je vedoucím oddělení výskumu období 1968 – 1989 v Ústavě pro štúdium totalitních režimů. Zaoberá sa dejinami štátnych bezpečnostných zložiek, udalosťami rokov 1968 – 1969 v Československu a národnostnými menšinami po roku 1945.

Kontakt: milan.barta@ustrcr.cz

78 ABS, sb. ZV, sign. ZV-4. Poznatky ze spolupráce s Valešem, 16. 3. 1951.

79 DVOŘÁKOVÁ, J. Historie a vývoj československého civilního zpravodajství, s. 65.

ŽIVOTNÉ OSUDY MANŽELOV JOZEFA A LILY HOJČOVCOV

ADAM BIELESZ – VOJTECH HAMI

Životy a kariéry nižšie postavených členov komunistickej strany predstavujú iný pohľad na dejiny komunistického režimu v Československu. Ideálnym príkladom je príbeh manželov Hojčovcov. Obaja dospeli ešte počas medzivojnového obdobia a obaja našli uplatnenie vo vtedajšej spoločnosti. Ako Lila Hojčová, tak aj Jozef Hojč sa z rôznych dôvodov stali terčom perzekúcií ľudáckeho režimu. Voju však prežili a po roku 1945 začal ich skutočný kariérny rast. Počas nasledujúcich štyridsiatich rokov vystriedali široké spektrum pozícií na úrovni štátnych či straníckych orgánov, ale aj tzv. masových organizácií, ktoré tvorili podporný rámec komunistického režimu.

ŽIVOTOPIS DO KONCA DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Jozef Hojč sa narodil 15. marca 1906 v Prievidzi. V rodnej obci vychodil obecnú školu a gymnázium.¹ Jeho ďalší život je v niekoľkých materiáloch diametrálne odlišne opísaný. V životopise poslanca Slovenskej národnej rady Hojč napísal, že v roku 1926 vstúpil do KSČ, po vychodení gymnázia sa nemohol zamestnať a až v roku 1929 si našiel prácu vo Všeobecnom penzijnom ústave v Bratislave. V dokumente Hojč ďalej uviedol, že ako študent právnickej fakulty patril do tzv. Komunistickej študentskej frakcie (skrátene Kostufra).² Informácie o vysokoškolskom štúdiu úplne vypadli z biografických údajov o Hojčovom živote publikovaných po roku 1948. Na druhej strane sa nezapadlo zdôrazniť, že Jozef Hojč pochádzal z chudobných pomerov a na gymnaziálne štúdiá si musel zarábať vlastnou prácou.³ Inak uvedené obdobie

Manželia pred budovou rozhlasu v Bratislave, v dolnom rade Hojčová druhá zľava, Hojč, štvrtý zľava (MV SR, SNA, Torzá písomných pozostalostí, a. š. 159)

charakterizoval Hojč vyšetrovateľom Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB). Vo výpovedi z roku 1943 okrem iného uviedol: „Maturoval som v roku 1928, kedy som i pokračoval v štúdiu

na právnickej fakulte v Bratislave. V roku 1939, nakoľko mňa rodičia nemohli podporovať v štúdiu, nastúpil som miesto v Penzijnom ústave.“⁴ Hojč ďalej doplnil, že počas 1. ČSR

1 Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA), fond Štátne zastupiteľstvo (ďalej f. ŠZ), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 140, archívne číslo (ďalej a. č.) 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 1.

2 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) SNR – osobné spisy (Kom-Koz, 1945-1960), šk. č. 18. Kmeňový list.

3 Svojou prácou si zaslúži dôveru ľudu. *Novosti Bratislavy*, roč. 3, 1954, č. 50, s. 3.; GRMAN, Ladislav. V službách strany a ľudu. *Poľovníctvo a rybárstvo*, roč. 33, 1981, č. 7, s. 2.

4 Hojč pracoval na Všeobecnom penzijnom ústave od roku 1929. Uvedený rok 1939 je preklepom, ktorý vznikol pri zapisovaní Hojčovej výpovede. ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 1.

S niekoľkými známymi zo sociálnodemokratických kruhov, zľava Jozef Hojč, František Komzala, Pavol Eckerd, František Pikala (MV SR, SNA, Torzá písomných pozostalostí, a. š. 159)

nebol členom žiadnej politickej strany, čo však nesedí v kontexte iných informácií.⁵ Inak o Hojčovom živote rozprával v roku 1951 vtedajší predseda KSČ Viliam Široký. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS pri nominácii Jozefa Hojča na post povereníka financií Široký uviedol: „Bol členom KSČ od r. 1924 – 1936. V roku 1936 sa presťahoval do Bratislavy, zanedbal svoje členstvo a potom v r. 1937 alebo 38 šiel do robotníckej akadémie, kde

pracoval spolu s Komzalom a ľavými sociálnymi demokratmi.“⁶ Pramene z medzivojnového obdobia naznačujú, že k niektorým predstaviteľom Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej mal minimálne blízko, ak nebol priamo členom Československej sociálnodemokratickej strany.

Život jeho manželky sa začal v diametrálne odlišných pomeroch. Lila Hojčová sa narodila ako Lila

Feuereisenová v Trstenej dňa 4. mája 1912 do rodiny židovského obchodníka Arpáda Feuereisena.⁷ V rodnej obci študovala na nižšom gymnáziu. Jeho posledný štvrtý ročník dokončila v školskom roku 1925/1926.⁸ V neskorších životopisných údajoch sa nachádza informácia o absolvovaní piatich ročníkov gymnaziálneho štúdia. V rozhovore z roku 1982 Hojčová tvrdila, že piaty ročník gymnázia absolvovala v Prievidzi, kde aj prvýkrát stretla Jozefa Hojča. O niekoľko rokov neskôr sa v Bratislave stretli opäť.⁹ Zosobášili sa 1. mája 1933.¹⁰ Lila Hojčová nebola počas obdobia 1. ČSR členkou žiadnej politickej strany, pôsobila však v spolkoch rôzneho charakteru.¹¹

Spolky a čulý spolkový život boli významnou súčasťou života obyvateľov Československej republiky.¹² Tento fenomén bol prítomný aj v živote manželov Hojčovcov. Dňa 26. februára 1934 sa Jozef stal konateľom¹³ bratislavskej pobočky Klubu robotníckych turistov (ďalej KRT).¹⁴ V Hojčovej písomnej pozostalosti sa dochovalo niekoľko zápisníc zo zasadnutí KRT. Dňa 28. februára 1934 Hojč napríklad navrhol, aby súčasťou vychádzok bola aj výchovná činnosť, čo sa stretlo so všeobecným súhlasom. Na schôdzi 28. júla 1934 Hojč

5 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 1.

6 Širokého časová chronológia Hojčovho pobytu v Bratislave je takmer s určitou chýbná. Na základe prameňov vieme Hojčov pobyt v Bratislave datovať minimálne do začiatku 30. rokov 20. storočia. SNA, fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (f. ÚV KSS) – Predsedníctvo, šk. č. 805, a. č. 16. Protokol č. 16 zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS dňa 24. mája 1951, s. 5.

7 *Sčítací hárok 1070/6, Trstená (Trstená)*. [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné na internete: <https://www.slovakiana.sk/scitacie-harky/cair-ko27o8q?url={%22page%22:%221%22,%22lm%22:%220%22,%22search%22:%22%22,%22sort%22:%22gaVisits%22,%22sort-Direction%22:%221%22,%22searchByKeywords%22:%22true%22,%22filter%22:%22{\\%22onlyUnBlackened\\%22:true,\\%22tagKeys\\%22:\\%2210001\\%22},\\%22categoryKeys\\%22:\\%22773\\%22,\\%2210285\\%22}}%22,%22index%22:12,%22total%22:466}&fromPage=cs>

8 MLYNARČÍK, Jozef. *Pamätnica Trstenského gymnázia*. Trstená: Riaditeľstva gymnázia v Trstenej, 1971, s. 213.

9 ĽAPAJOVÁ, Elena. Nemám čas na starnutie. *Funkcionárka*, roč. 16, 1982, č. 6, s. 7 – 8.

10 SNA, fond 406 – Ministerstvo vnútra 1938-1945 (f. 406 – MV 38-45), šk. č. 20, a. č. 69. Slávný Okresný úrad.

11 SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2. Lila Hojčová.

12 Pozri DUDEKOVÁ, Gabriela. *Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti*. [online]. [cit. 2024-06-17]. Dostupné na internete: <https://www.dejiny.sk/eknihy/gd.htm>

13 Jeho funkcia sa v zápisnici značí termínom „jednatel“. Z textu zápisníc vyplýva, že išlo o prácu spojenú s vybavovaním administratívy či komunikáciou organizácie s inými spolkami.

14 Klub robotníckych turistov bol slovenskou pobočkou celoštátnej organizácie Zväz československých robotníckych turistov. Už názov napovedá, že išlo o spolok priaznivcov turistiky. Ideovo mal blízko k Československej strane sociálno-demokratickej, formálne však jeho členmi mohli byť všetky zložky obyvateľstva. ŠTEMBERK, Jan. Dělnická turistika v meziválečném Československu. *Časopis Národního muzea – Řada historická*, roč. 183, 2014, č. 3 – 4, s. 58 – 60.

V priestoroch bratislavského rozhlasu. Hojčová na fotografii akoby robila zvukovú kulisu (MV SR, SNA, Torzá písomných pozostalostí, a. š. 159)

členov výboru informoval o komunikácii s celoštátnym vedením KRT, ako aj inými turistickými spolkami. Okrem samotnej turistiky sa klub venoval aj športovej činnosti. Hojč inicioval nákup futbalovej lopty. Zo zápisnice datovanej na 19. august 1934 sa dozvedáme o komunikačných problémoch s ústredím organizácie v Prahe. Dôsledkom slabšej komunikácie bol nedostatok financií na činnosť klubu. Jozef Hojč bol jedným z hlavných iniciátorov zlepšenia kontaktov. Dňa 27. augusta 1934 navrhol iné riešenie komunikačného problému. Bratislavská pobočka KRT sa mala transformovať na slovenské ústredie KRT. Vec však opäť vyžadovala ďalšie rokovania s Prahou. Ako spolkový činník sa Jozef Hojč snažil zabezpečiť výstavbu ďalších turistických chát či nákup športového náčinia aj na zimné mesiace. Hoci nevystupoval priamo ako vedúci KRT, z hľadiska

reálnej činnosti patril k najdôležitejším postavám v spolku. V marci 1935 bola do funkcie pokladníčky navrhnutá Lila Hojčová. Na valnom zhromaždení sa však nominácie zriekla.¹⁵ Na zasadnutí KRT dňa 6. septembra 1935 Hojč spolu s ďalšími činníkmi navrhol svoju rezignáciu. V zápisnici zo zasadnutia sa však uvádza: „Po dlhšej debate, do ktorej zasiahly skoro všetni prítomní členovia výboru, boly resignácie odvolané.“ Ďalší vývoj išiel opačným smerom. Schôdza bratislavskej pobočky KRT dňa 7. februára 1936 navrhla Jozefa Hojča do funkcie predsedu bratislavskej pobočky KRT. V zápisnici z tejto schôdze sa okrem iného objavuje aj zaujímavá zmienka o jeho nominácii do okresného výboru Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej. Valné zhromaždenie návrh prijalo a Jozef Hojč od 14. marca 1936 pôsobil ako predseda bratislavskej pobočky KRT.

Organizáciu v máji 1936 zastupoval aj na zjazde Zväzu robotníckych turistov v Prahe. V novej funkcii Hojč čiastočne využil skúsenosti nadobudnuté na zjazde v Prahe, čiastočne nadviazal na predchádzajúce aktivity. Inicioval napríklad spoluprácu so spolkom Naturfreunde (v preklade Priatelia prírody), ideovo aj funkčne podobne zameraným spolkom združujúcim nemeckých sociálnych demokratov. Jeho pôsobenie prinieslo opakované zvolenie do predsedníckej funkcie. O uvoľnenie z predsedníckeho postu Jozef Hojč požiadal 21. októbra 1937. Svoje rozhodnutie odôvodnil zdravotnými problémami či nedostatkom času. Ten zapríčiňovala najmä práca v robotníckom vysielaní Československého rozhlasu v Bratislave. Hojčova rezignácia bola vzatá na vedomie.¹⁶

V žiadnom z povojnových materiálov Jozef Hojč prácu v masmédiách

15 SNA, f. Torzá písomných pozostalostí, šk. č. 15, a. č. 160. Zápisnica z riadneho valného shromáždenia, ktoré sa konalo dňa 22. 3. 1935.

16 SNA, f. Torzá písomných pozostalostí, šk. č. 15, a. č. 160. Zápisnice z výborov a schôdzy odboru robotníckych turistov v Bratislave.

nezmieňuje. Obaja manželia Hojčovci pritom v tridsiatych rokoch pracovali v bratislavskom štúdiu Československého rozhlasu v rámci robotníckeho vysielania. Jozef pracoval ako hlásateľ kultúrno-výchovných programov. Lila sa objavila na niekoľkých fotografiách či už spredu rozhlasovej budovy na Jakubovom námestí, alebo priamo zo štúdií rozhlasu v Bratislave. Z týchto dokumentov však nie je možné určiť Hojčovej pracovnú pozíciu.¹⁷ Jozef Hojč bol okrem rozhlasovej práce aj publicisticky činný. Jeho články nachádzame v ľavicových periodikách *Nový hlas* či *Robotnícke noviny*.¹⁸

Výrazným zlomom života oboch manželov Hojčovcov sa stali udalosti konca tridsiatych rokov 20. storočia. Po vzniku Slovenského štátu sa v ohrození vzhľadom na svoj židovský pôvod ocitla najmä Lila Hojčová

spolu s rodinou. Len niekoľko týždňov po vzniku Slovenského štátu prichádza prvá právna úprava, ktorá definuje pojem Žida. V prvom paragrafe vládneho nariadenia z 18. apríla 1939 sa okrem iného dočítame, že za Žida sa považuje každý kto „je, alebo bol izraelitského vierovyznania, i keď po 30. októbri 1918 prestúpil na niektorú kresťanskú vieru”.¹⁹ Do tohto rámca spadala aj Lila Hojčová. V hárku zo sčítania obyvateľstva v roku 1930 si celá jej rodina v časti náboženstvo uviedli židovské náboženstvo.²⁰ V kontexte vládneho nariadenia na fakte nič nemenila skutočnosť, že v čase svadby s Jozefom Hojčom sa už hlásila k rímskokatolíckemu náboženstvu t. j. niekedy medzi rokmi 1930 až 1933 musela konvertovať na rímskokatolícke náboženstvo.²¹ Jej status nezmenilo ani prijatie Židovského

kódexu, ktorý definoval pojem Žida už na tzv. rasovom základe.²² Objavila sa aj v súpise Židov, ktorý od 12. februára 1942 začali spracovávať orgány štátnej správy.²³ Začiatok deportácií židovského obyvateľstva rozdelil Hojčovej príbuzných na dve skupiny. Hojčovej mladší brat Andrej Feueresien bol najprv internovaný vo vojenskom pracovnom tábore.²⁴ Dňa 26. marca bol deportovaný do koncentračného tábora Majdanek, odkiaľ sa nevrátil.²⁵ Úrady ho po vojne vyhlásili za mŕtveho.²⁶ Druhý brat Richard Feueresien rovnako zažil internáciu vo vojenskom pracovnom tábore. Mal však väčšie šťastie a dožil sa konca vojny.²⁷ Lila Hojčová ani jej matka Viktória Feueresienová do transportov nenastúpili.²⁸ Navyše, po prijatí *Ústavného zákona o vysťahovaní Židov* z 15. mája 1942 boli obidve

- 17 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 4. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 2; Program na sobotu 4. septembra. *Slovenský denník*, roč. 20, 1937, č. 200, s. 8; V nedeľu 26. januára vysiela slovenský rozhlas. *Slovenský denník*, roč. 19, 1936, č. 20, s. 5; Počúvame v rozhlase. *Slovenské zvesti*, roč. 2, 1937, č. 156, s. 4; SNA, f. Torzo písomných pozostalostí, šk. č. 15, a. č. 159; SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2. Lila Hojčová.
- 18 HOJČ, Jozef. Ide ľudovej strane o komunizmus? *Nový hlas*, roč. 4, 1936, č. 8, s. 119 – 120; HOJČ, Jozef. Šepková propaganda. *Robotnícke noviny*, roč. 35, 1938, č. 144, s. 7; HOJČ, Jozef. Poburujúce reči. *Robotnícke noviny*, roč. 35, 1938, č. 170, s. 4; HOJČ, Jozef. Manifest cigánov za autonómiu. *Robotnícke noviny*, roč. 35, 1938, č. 206, s. 4.
- 19 *Vládne nariadenie o vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach zo dňa 18. apríla 1939*. [online]. [cit. 2024-04-05]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/18-apr-1939.pdf>
- 20 *Sčítací hárak 1070/6, Trstená (Trstená)*. [online]. 2024 [cit. 2024-10-03]. Dostupné na: [https://www.slovakiana.sk/scitacie-harky/cair-co27o8q?url={%22page%22:%221%22,%22lm%22:%220%22,%22search%22:%22%22,%22sort%22:%22gaVisits%22,%22sort-Direction%22:%221%22,%22searchByKeywords%22:%22true%22,%22filter%22:%22\(%22onlyUnBlackened%22:true,%22tagKeys%22:%22\(%2210001%22\),%22categoryKeys%22:%22\(%22773%22,%2210285%22\)\)%22,%22index%22:12,%22total%22:466}&fromPage=cs](https://www.slovakiana.sk/scitacie-harky/cair-co27o8q?url={%22page%22:%221%22,%22lm%22:%220%22,%22search%22:%22%22,%22sort%22:%22gaVisits%22,%22sort-Direction%22:%221%22,%22searchByKeywords%22:%22true%22,%22filter%22:%22(%22onlyUnBlackened%22:true,%22tagKeys%22:%22(%2210001%22),%22categoryKeys%22:%22(%22773%22,%2210285%22))%22,%22index%22:12,%22total%22:466}&fromPage=cs)
- 21 SNA, fond 406 – f. MV 38-45, šk. 20, a. č. 69, č. j. 712/1942.
- 22 *Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov*. [online]. 2024 [cit. 2024-05-04]. Dostupné na: https://www.upn.gov.sk/data/pdf/vlada_198-1941.pdf
- 23 Rovnako sa v súpise Židov nachádza Viktória Feueresienová a Andrej Feueresien. Títo sú však vedení v zoznamoch, ktoré Ministerstvu vnútra poslal okresný úrad v Trstenej. SNA, f. MV 38-45, šk. č. 183. Súpis Židov okresu Bratislava – Zoznam A – číslo hárku 86; SNA, f. MV 38-45, šk. č. 191. Súpis Židov okresu Trstená – Zoznam A – číslo hárku 1; SNA, f. MV 38-45, šk. č. 191. Súpis Židov okresu Trstená – Zoznam B – číslo hárku 1.
- 24 SNA, fond 406 – f. MV 38-45, šk. č. 20, a. č. 69. Slávny Okresný úrad.
- 25 *Holocaust Survivors and Victims Database*. [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné na: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4942636; *Holocaust Survivors and Victims Database*. [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné na: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=6909165
- 26 Viktória Feueresienová po vojne požiadala Okresný národný výbor v Trstenej o zahájenie konania o vyhlásení Andreja Feueresiena za mŕtveho. Rodina o jeho osude nemala informácie. Dňa 7. júna 1947 uplynula lehota, do ktorej mohol ktokoľvek poskytnúť o osude menovaného ďalšie bližšie informácie. SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2. Lila Hojčová; *Súdny ústredný oznamovateľ*, roč. 9, 1947, č. 23, s. 31.
- 27 SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2. Lila Hojčová.
- 28 Viktória Feueresienová už predtým prišla o obchod, ktorý prevádzkovala ako dedičstvo po zosnulom manželovi Arpádovi Feueresienovi; Nc II 4/41-7. *Súdny ústredný oznamovateľ*, roč. 4, 1942, č. 44, s. 7.

ženy ochránené od deportácií aj na zákonom podklade.²⁹ Daná ochrana však bola dočasná, či už s ohľadom na situáciu po vypuknutí SNP, tak aj v prípade, že by režim Slovenskej republiky rozhodol o zmene právnej úpravy súvisiacej s deportáciami židovského obyvateľstva.

Dňa 5. mája 1942 Jozef Hojč žiadala Okresný úrad v Trstenej o vyňatie svokry spod transportu do pracovného strediska Židov.³⁰ Okresný úrad poslal Hojčov list na 14. oddelenie Ministerstva vnútra, ktoré od jesene 1941 koordinovalo protižidovské opatrenia.³¹ Ministerstvo vnútra po vyše troch mesiacoch odpísalo späť a žiadalo preveriť, či bola Viktória Feureisenová transportovaná do pracovného strediska. Informáciu mali úrady doplniť o údaje o dátume a mieste prípadnej deportácie. Pokiaľ v okrese Trstené Hojčova svokra ostala, mali úrady uviesť, prečo sa tak stalo.³² Posledný augustový deň v roku 1942 okresný úrad odpovedal, že deportácia sa neuskutočnila, nakoľko Feureisenová sa odsťahovala do Bratislavy. Jej nová bratislavská adresa sa zhodovala

s adresou bydliska manželov Hojčových.³³ Viktória Feureisenová sa rovnako ako jej syn Richard konca druhej svetovej vojny dožila.

Neskorší význam Jozefa Hojča však vzrástol hlavne kvôli jeho zapojeniu do komunistickej odbojovej činnosti. Hlavný zdroj informácií o Hojčovej práci v ilegalite predstavuje výsluchový protokol pred vyšetrovateľmi ÚŠB spísaný 3. mája 1943. Hojč okrem iného v zápisnici uviedol, že v septembri 1942 na dvere bytu manželov Hojčových zaklopala Magda Baššovanská, manželka člena IV. ilegálneho Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) Štefana Baššovanského. Baššovanská zhľadala voľný byt, a keď spoznala Hojčove politické postoje, iniciovala schôdzku Jozefa Hojča s jej manželom. Prvé konšpiračné stretnutie sa uskutočnilo v Bratislave na dnešnej Račianskej ulici neďaleko továrne Stollwerck. V nasledujúcich týždňoch prišlo k ďalším stretnutiam podobného druhu.³⁴ Hojč sa stal vedúcim ilegálneho oblastného vedenia KSS v Bratislave.³⁵ Počas konšpiračných stretnutí používal krycie

meno „BLAHÚT“, v niektorých výpovediach sa objavuje aj krycie meno „MICHAL“.³⁶ Do jeho odbojových aktivít možno zaradiť rôzne činnosti. Od Baššovanského dostal napríklad úlohu roznieť po Bratislave ilegálne komunistické letáky.³⁷ S ďalším odbojovým pracovníkom Felixom Vašečkom riešili detaily realizácie odbojovej činnosti, ale aj formy propagandy rozširovanej medzi príslušníkmi a sympatizantmi komunistického odboja.³⁸ Ako vedúci ilegálneho oblastného vedenia KSS mal Hojč na starosti aj vyhľadávanie nových odbojových pracovníkov či už z radov starších členov KSS, alebo úplne nových osôb.³⁹ Zabezpečoval tiež finančné krytie odbojových aktivít. Prostriedky získané od podnikateľov a živnostníkov odovzdával iným odbojovým pracovníkom. Ďalšia z ilegálnych činností spočívala v rozmnožovaní a kolportáži ilegálneho časopisu *Hlas ľudu*. V niekoľkých prípadoch sa Hojč podieľal aj na spracovaní materiálov do politických školení pre ďalších príslušníkov komunistického odboja.⁴⁰

Baššovanský žiadala Hojča ako štátneho úradníka o poskytnutie falošnej

29 Lili Hojčovou chránilo jej predchádzajúce hlásenie sa k rímskokatolíckemu náboženstvu, ale aj manželstvo s Jozefom Hojčom. Okrem jej matky bol na základe uvedeného zákona chránený aj maloletý Hojčovej syn Ivan. Arpád Feureisen zomrel v roku 1937. *Ústavný zákon zo dňa. 15. mája 1942 o vysťahovaní Židov*. [online]. [cit. 2024-04-05]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/zak-15maj-1942.pdf>

30 Lokalita uvedeného strediska nie je v liste uvedená. SNA, fond 406 – Ministerstvo vnútra 1938-1945 (f. MV 38-45), šk. č. 20. Slávny Okresný úrad.

31 SNA, fond 406 – Ministerstvo vnútra 1938-1945 (f. MV 38-45), šk. č. 20, č. j. 849/1942 prez.; *Základné pojmy*. [online]. [cit. 2024-04-19]. Dostupné na: <https://www.holokaust.sk/basic-terms>

32 SNA, fond 406 – Ministerstvo vnútra 1938-1945 (f. MV 38-45), šk. č. 20, č. j. 14-D4-6241-1/1942.

33 SNA, fond 406 – f. MV 38-45), šk. č. 20, č. j. 1487/1942 prez.

34 Baššovanský pred Hojčom vystupoval pod krycím menom Šimon.

35 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 2 – 3.

36 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139. Obžaloba, Štefan Baššovanský a spol. – protištátna činnosť – trestné oznámenie, s. 18, 72, 198.

37 Pred vyšetrovateľmi ÚŠB Hojč tvrdil, že väčšinu materiálov spálil. ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139. Obžaloba, Štefan Baššovanský a spol. – protištátna činnosť – trestné oznámenie, s. 127 – 137; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 5.

38 Vašečka používal krycie meno „ŠTEFAN“. ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná v kancelárii Ústrednej štátnej bezpečnosti dňa 12. apríla 1943, s. 16 – 19; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Dodatok k zápisnici napísanej s dr. Felixom Vašečkom, s. 11; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 6.

39 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139, a. č. 2272/43. Obžaloba, Štefan Baššovanský a spol. – protištátna činnosť – trestné oznámenie, s. 127 – 137, 198; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 18. mája 1943 na Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 9; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 4; Archív Múzea SNP (ďalej AM SNP), Zbierka XII., a. č. S 40/66. Jozef Hojč, s. 1.

40 AM SNP, Zbierka XII., a. č. S 40/66. Jozef Hojč, s. 4.

legitimácie. Hojč v úrade našiel prázdnu legitimáciu Všeobecného penzijného ústavu, ktorú opečiatkoval a odovzdal Baššovanskému na vyplnenie. Ten si v dokumentoch udával meno Belo Strelec.⁴¹ Približne vo februári 1943 sa Hojč spoznal so Štefanom Handerom, konfidentom ÚŠB. Jeho pravú totožnosť nepoznal, odhalili mu ju až vyšetrovatelia ÚŠB. Handeru Hojč opísal kryciami menami „HAVIAR“ či „SLAVIAN“.⁴² Handera Hojčovi charakterizoval vlastnú činnosť v Bratislave a priľahlom okolí. Hojč sa pokúsil Handeru presvedčiť, že nie je udavač, a opísal mu preto obsah jednej schôdzky s Baššovanským. Handera následne žiadal sprostredkovať kontakt na Baššovanského.⁴³ Jeho snahou bolo spojenie jeho skupiny s príslušníkmi odboja okolo Štefana Baššovanského a Jozefa Hojča. Na strane Hojča, Baššovanského či ďalších spolupracovníkov však silnelo podozrenie o Handerovej konfidentskej činnosti posilnené vedomosťou o jeho predchádzajúcom návrate z väzenia. Hojč mal rokovania

o organizačnom spojení natahovať s odvolaním sa na zdravotné problémy. Tie boli v skutočnosti dôvodom jeho dočasného stiahnutia z odbojovej činnosti a Hojč odišiel na liečenie do Tatranskej Polianky.⁴⁴

Tam sa skutočne odobral, neskôr však odcestoval späť do Bratislavy, pričom sa plánoval na liečenie ešte vrátiť. Už 22. apríla 1943 bol ale zatknutý príslušníkmi ÚŠB.⁴⁵ Prvá dochovaná výpoveď pred vyšetrovateľmi ÚŠB sa uskutočnila 3. mája 1943.⁴⁶ O tri týždne bol Hojč transportovaný do väznice krajského súdu v Bratislave.⁴⁷ Pracovníci ÚŠB si Hojča predvolali ešte minimálne dvakrát. V prvom prípade išlo o doplnenie pôvodnej výpovede z 3. mája 1943. Predmetom ďalšej výpovede boli Hojčove informácie o ilegálnom časopise *Hlas národa*. Hojč odmietol, že by ho čítal, či aspoň videl, nepoprel však, že sa tlačovinu snažil získať. Výpoveď doplnil informáciou o získaní komunistického letáka. Odošielateľa však nepoznal a tvrdil, že leták dostal poštou.⁴⁸ Rovnako ako Hojč bol

zaistený aj Štefan Baššovanský. Ten bol aj hlavnou postavou súdneho procesu, do ktorého bol ako obvinený zaradený aj Jozef Hojč. Z textu trestného oznámenia sa dozvedáme, že „Hojč doznáva len veci také, ktoré mu boli dokazované kompromitujúcim materiálom, alebo spoluobvinenými“.⁴⁹ Dňa 16. septembra 1943 bol Jozef Hojč prepustený na slobodu. Ako poľahčujúca okolnosť mu poslúžili zdravotné problémy podopreté správou šéflekára sanatória v Tatranskej Polianke Pavla Kunscha.⁵⁰ Trestné stíhanie však pokračovalo na slobode.

Po týchto udalostiach Hojč pokračoval v odbojových aktivitách. Zúčastnil sa Slovenského národného povstania, ale aj následného presunu povstalcov na partizánsky spôsob boja.⁵¹ V horách sa stal redaktorom cyklostylovaného týždenníka *Partizán*.⁵² Zhruba v rovnakom čase senát Krajského súdu rozhodol o jeho treste v procese so Štefanom Baššovanským a spol.⁵³ Jozef Hojč bol 21. decembra 1944 odsúdený na súhrnný trest päť rokov a tri mesiace odňatia slobody. Na výkon

41 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139, a. č. 2272/43. Obžaloba, Štefan Baššovanský a spol. – protištátna činnosť – trestné oznámenie, s. 130; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 10.

42 Tretie známe Handerovo krycie meno bolo „KANKOV“. ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 12; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Dodatok k zápisnici napísanej dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti, s. 3, 12.

43 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 18. mája 1943 na Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 15 – 16; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Dodatok zápisnice, písanej dňa 18. mája 1943 na Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave so Štefanom Baššovanským, s. 2; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 13. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 35; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Dodatok k zápisnici napísanej dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti, s. 13.

44 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 18. mája 1943 na Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 17 – 19; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 13. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 37; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti dňa 12. apríla 1943, s. 18 – 21; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 14.

45 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Slávne ŠZ v Bratislave.

46 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Zápisnica napísaná dňa 3. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, s. 1.

47 Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS), f. A 2/2, inventárna jednotka (ďalej i. j.) 373. Kartotéka nepřátel. osob. Slov. státu; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139, a. č. 2272/43, č. j. 458-473/43 zkn.

48 Archiv Ústavu paměti národa (ďalej A ÚPN), fond Ústředňa štátnej bezpečnosti (ďalej f. ÚŠB) – 209, šk. č. 759, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 5. Zápisnica napísaná dňa 27. mája 1943 v Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave za prítomnosti podpísaných.

49 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139, a. č. 2272/43. Obžaloba, Štefan Baššovanský a spol. – protištátna činnosť – trestné oznámenie, s. 132.

50 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43, Slávne ŠZ v Bratislave; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43. Lekárska zpráva; ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 140, a. č. 2272/43, č. j. 460/43.

51 ABS, f. MNB-1, inv. č. 48. História vzniku Hornonitrianskej partizánskej brigády.

52 FEDOR, Michal. *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939-1944*. Martin: Matica slovenská, 1969, s. 282.

53 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139, a. č. 2272/43, č. j. Tk VII 940/43.

trestu pochopiteľne nenastúpil.⁵⁴ Koncom januára 1945 sa Hojč spolu s ďalšími partizánmi nachádzal v blízkosti stredoslovenskej obce Baláže.⁵⁵ Tu sa z jeho iniciatívy obnovilo vydávanie *Hlasu ľudu*.⁵⁶

Pokiaľ ide o odbojovú činnosť Hojčovej manželky Lily, existujú len minimálne informácie. Životopis, ktorý v roku 1952 vypracoval pracovník aparátu ÚV KSS, charakterizuje odbojové aktivity Lily Hojčovej ako „roznášanie letákov, obstarávanie šiat a pod“.⁵⁷ Tieto aktivity potvrdila aj Hojčová v už zmienenom rozhovore z osemdesiatych rokov. Z neho sa ďalej môžeme dozvedieť, že po vypuknutí SNP sa ukrývala spolu so synom, pričom útočisko im napokon poskytli rodičia Jozefa Hojča žijúci vtedy v Prievidzi. Tu sa Lila Hojčová dočkala aj konca vojny.⁵⁸

KARIÉRNÝ RAST PO ROKU 1945

Ako sme uviedli vyššie, kariéra oboch manželov sa naplno rozbehla až po skončení vojny. Na rozdiel od iných príslušníkov komunistického odboja, Jozef Hojč po skončení vojny

nesmeroval do vysokých politických funkcií v rámci KSS či obnoveného Československa. Po oslobodení sa vrátil do sektora poisťovníctva, tentoraz už ako jeho vedúca postava. Najprv viedol Ústrednú sociálnu poisťovňu a vo funkcii zažil aj jej prerod na Národnú poisťovňu.⁵⁹ Po februári 1948 bol členom komisie, ktorá pripravovala zákon o národnom poistení, ktorý v apríli 1948 schválilo Národné zhromaždenie.⁶⁰ Prínos nového zákona pre ženy sa na stránkach časopisu *Živena* pokúsila spropagovať aj jeho manželka.⁶¹

Do politiky však Jozef Hojč predsa len v menšom meradle prehovoril. V júni 1951 sa stal povereníkom financií.⁶² Na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS Viliam Široký o Hojčovej nominácii povedal: „On tam nie je využitý, stal sa obyčajným úradníkom, bez právomoci, človek absolútne ubitý.“⁶³ V Hojčov prospech hrali dlhoročné skúsenosti z práce vo finančnom sektore. Do úzadia ustúpilo aj politické hľadisko, kde sa Hojčovi vyčítala politická angažovanosť v sociálno-demokratických

Jozef Hojč ako novovymenovaný povereník financií, 1951 (Zdroj: Archív TASR)

kruhoch počas tridsiatych rokov 20. storočia. V novej funkcii sa najčastejšie venoval otázkam hospodárenia štátnych orgánov či kontroly hospodárenia štátnych orgánov.⁶⁴ Súčasťou pôsobenia v uvedenej funkcii bola aj rôzna forma účasti na oslavách, ktoré odkazovali na dôležité komunistické výročia, alebo na zhromaždeniach, ktorých cieľom bolo vyjadriť podporu politike komunistického režimu. Hojč na týchto stretnutiach vystupoval

54 ŠA BA, f. ŠZ, šk. č. 139, č. j. 2272/43.

55 Len zopár kilometrov od Balážov sa nachádzala obec Kalište, ktorú 18. marca 1945 vypálili nacistické okupačné jednotky, ktoré tu popravili ďalších asi 40 osôb. Obec po vojne nebola obnovená a dnes patrí jej územie do katastra Balážov. *Kalište* [online]. [cit. 2024-03-30]. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/kaliste>

56 SNA, f. Torzo písomných pozostalostí, šk. č. 15, a. č. 161. Zápisnica napísaná na zasadnutí Predsedníctva Pracovného výboru KSS, konanom v Balážoch dňa 29. januára 1945.

57 Autorom materiálu bol pracovník oddelenia masových organizácií ÚV KSS Ján Vyparina. SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2, Lila Hojčová.

58 ŤAPAJOVÁ, E. Nemám čas na starnutie, s. 7 – 8.

59 SNA, f. SNR – osobné spisy (Hav-Hom, 1945-1960), šk. č. 12. Kmeňový list.

60 *Stenoprotokol ze schůze č. 103, 14. 4. 1948* [online]. [cit. 2024-03-30]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=49926>

61 HOJČOVÁ, Lila. Národné poistenie a ženy. *Živena*, roč. 38, 1948, č. 38, s. 132 – 133.

62 Z niekoľkých prameňov vyplýva, že minimálne niekoľko mesiacov po skončení vojny Hojč dočasne viedol poverenictvo SNR pre sociálnu spravodlivosť. Povereníkom formálne ostával František Komzala, ten však v niekoľkých životopisoch napísal, že v apríli/máji 1945 utrpel zranenie, kvôli ktorému sa niekoľko mesiacov zotavoval v nemocnici a do rezortu sa vrátil až po zotavení v septembri/októbri 1945. Počas jeho neprítomnosti mal rezort viesť Jozef Hojč, čomu by napovedalo i rozhodnutie predsedníctva SNR zo 16. apríla 1945 publikované vo vtedajšej tlači. SNA, f. SNR – osobné spisy (Kom-Koz, 1945-1960), šk. č. 18. Kmeňový list; Archiv Ministerstva zahraničných vecí (ďalej A MZV), f. Osobné spisy 1945-1992, inv. č. 429. František Komzala – Dotazník; A MZV, f. Osobné spisy 1945-1992, inv. č. 429. F. M. Komzala – Životopis ke kádrovému dotazníku; Rozhodnutia splnomocneného Predsedníctva SNR. *Pravda*, roč. 2, 1945, č. 46, s. 3; Rozhodnutia splnomocneného Predsedníctva SNR. *Turčiansky hlásnik*, roč. 1, 1945, č. 18, s. 4.

63 SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 805, a. č. 16. Protokol č. 16 zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS dňa 24. mája 1951, s. 5.

64 Hospodárske otázky – vec každodennej práce. *Sloboda*, roč. 6, 1951, č. 48, s. 3; Dobré výsledky budovania socializmu. *Sloboda*, roč. 7, 1952, č. 51 – 52, s. 4; Zapojme sa do hospodárskej výstavby. *Sloboda*, roč. 7, 1952, č. 4, s. 3.

s príspevkami propagandistického charakteru.⁶⁵

Výraznejšie sa do verejného života po druhej svetovej vojne začala zapájať Lila Hojčová. V roku 1945 vstúpila do KSS,⁶⁶ a postupne stúpala po rebríčku prominentných členiek komunistickej strany. Na úrovni KSS to dotiahla najvyššie do funkcie podpredsedníčky oblastného výboru KSS v Bratislave.⁶⁷ Od novembra 1948 do konca februára 1950 pracovala na ÚV KSS ako referentka v Ústrednej komisii žien.⁶⁸ Vykonávala funkciu akejsi prevodovej páky, ktorou KSS chcela ovplyvňovať ženy v rámci realizácie rôznych opatrení novej štátnej politiky. Osobne jej bol napríklad zverený dohľad nad zlepšením stavu mlieka dodávaného na trh.⁶⁹ Vo funkcii inštruktorky tiež zodpovedala za prácu bunky KSS v bratislavskej Cvernovke.⁷⁰

Ženská komisia pri ÚV KSS bola v roku 1950 zrušená a Lila Hojčová sa presunula do Živeny – Slovenského zväzu žien. Stala sa ústrednou tajomníčkou centrálnej ženskej organizácie.⁷¹ V tejto funkcii prežila niekoľko transformácií ústrednej ženskej organizácie. Úsilie venovala najmä

Lila Hojčová ako ústredná tajomníčka Živeny – Slovenského zväzu žien (Zdroj Archív TASR)

propagácii nového, socialistického pohľadu na úlohu ženy v spoločnosti, ako sa dočítame v jednom z jej príspevkov: „Máme teda pred sebou úlohu jednak nahradiť mužov ženami (aby muži mohli ísť na dôležitejšie

65 Pracujúci Martinského okresu vyhlasujú: „Splnme odkaz Povstania“. *Cieľ*, roč. 5, 1951, č. 201, s. 1; Veľký kultúrny sviatok v Bratislave – Slávnostné otvorenie filmového festivalu pracujúcich. *Sloboda*, roč. 6, 1951, č. 32, s. 7.

66 SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2. Obsadenie sekretariátu Výboru československých žien na Slovensku.

67 Oblastné výbory KSS boli územnou zložkou KSS organizačne postavené nad okresné výbory a zároveň pod Ústredný výbor KSS. Združovali vždy niekoľko okresných straníckych organizácií. Nemožno si ich zamieňať s krajskými výbormi, ktoré sa obnovili až 1. januára 1949, ktoré vznikli zároveň s obnovením krajského zriadenia. Opatrenia k reorganizácii oblastných a okresných organizácií KSS. *Život strany*, roč. 1, 1948, č. 3, s. 23; Upevnením ľudovej demokracie k socializmu. *Pravda*, roč. 5, 1948, č. 40, s. 1 – 2; SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2. Lila Hojčová.

68 SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 941, a. č. 85/12. Návrh na tajomníčku Výboru československých žien na Slovensku.

69 ABS, Ministerstvo národnej bezpečnosti, a. č. 65 – Daniel Okáli, zväzok (ďalej zv.) 9. Záznam z porady konanej dňa 10.5.1949 na sekretariáte ÚV KSS.

70 Práca inštruktora spočívala najmä v dohľade nad prácou jemu pridelených straníckych organizácií či niekoľkých straníckych organizácií. HOJČOVÁ, Lila. Práca inštruktora v závodnej organizácii. *Život strany*, roč. 2, 1949, č. 16, s. 22 – 23.

71 Ženské organizácie prešli na Slovensku od roku 1945 sériou organizačných zmien. Už zabehnutú a apolitickú Živenu doplnil po roku 1945 Zväz slovenských žien zastúpený členkami komunistickej strany. Obe organizácie sa v máji 1948 zjednotili pod spoločným názvom Živena – Zväz slovenských žien. Na prelome marca a apríla 1950 sa táto organizácia spojila s českou organizáciou Rada žien pod spoločným názvom Československý zväz žien. V roku 1952 bola organizácia zrušená a jej úlohu prevzal Výbor československých žien. V tejto podobe organizácia vydržala 15 rokov, než sa vrátila k pôvodnému názvu Československý zväz žien. V rámci procesu federalizácie vznikli dva republikové ženské zväzy a jeden federálny orgán Československá rada žien. SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 2, Lila Hojčová; BACHRATÁ, Helena. Slovenské ženy sa sjednotili. *Pravda*, roč. 5, 1948, č. 118, s. 15; Dopis československých žien prezidentu republiky. *Rudé právo*, roč. 53, 1950, č. 80, s. 1; K práci „výborov žien“ pri národných výboroch. *Život strany*, roč. 5, 1952, č. 9, s. 311 – 314; HOJČOVÁ, L., KIRALYOVÁ, B. *Pokrokové ženské hnutie na Slovensku 1918-1980*. Bratislava: Živena, 1984, s. 103 – 132.

Slávnostný prejav pri príležitosti 14. výročia SNP (Zdroj: Archív TASR)

Slávnostný prejav pri otvorení Hudobného leta (Zdroj: Archív TASR)

úseky práce), jednak získať tisícky žien pre naše nové závody...” Jedným dychom však dodávala: „S týmto pravda, tesne súvisí zriaďovanie sociálnych zariadení, ktoré uľahčia ženám vstup do zamestnania.”⁷² Začiatkom päťdesiatych rokov sa Lila Hojčová niekoľkokrát objavila v dokumentoch Štátnej bezpečnosti. Orgány ŠtB napríklad v júni 1952 počítali s jej využitím pri rozpracovávaní činnosti vtedajšej redaktorky periodika *Slovenka* Márie Tvarožkovej. Obe ženy sa poznali, minimálne niekoľko mesiacov obidve pracovali v aparáte ÚV KSS na Ústrednej komisii žien. Ich vzájomný vzťah okomentovala 5. júna 1953 vo výpovedi pred príslušníkmi ŠtB zaistená

pracovníčka poverenictva informácií Blanka Bartošová (rodená Százová). Podľa jej názoru stála Tvarožková za Hojčovej nomináciou na post ústrednej tajomníčky centrálnej ženskej organizácie. Inak sa však Bartošová vyjadrila o kritike Lily Hojčovej na adresu svojej niekdajšej kolegyne z aparátu ÚV KSS. Hojčová sa jej mala napríklad priznať, že „Tvarožková nevykonáva svoju funkciu svedomito, že jazdí po výletoch a že používa ľudí, keď mala odôvodniť svoju cestu alebo, keď neprišla do zamestnania vôbec”. Ďalej Bartošová tvrdila, že Hojčová sa jej zdôverila s informáciou o spreneverení 5 000 Kčs z fondu SZŽ, ktoré mala mať na svedomí Tvarožková.⁷³

V tomto období putoval Jozef Hojč na ďalšiu funkciu v Zbore povereníkov. V marci 1953 sa stal povereníkom pracovných síl, kde pôsobil do júla 1955. Po odchode zo Zboru povereníkov pôsobil ešte ako zákonodarca. Medzi rokmi 1955 až 1960 bol poslancom Slovenskej národnej rady.⁷⁴ Niekoľkokrát vystúpil na zasadnutiach SNR. Venoval sa otázkam využívania peňazí národnými výbormi.⁷⁵ Ako člen právneho výboru SNR riešil otázky súladu zákonov SNR s inými zákonmi.⁷⁶ Pri príležitosti 14. výročia SNP vystúpil v SNR so slávnostným prejavom.⁷⁷

Jozef Hojč, podobne ako jeho manželka, zasadal v niekoľkých stranických orgánoch. Nikdy nebol členom

72 HOJČOVÁ, Lila. Práca komunistiek v Živene-ČSŽ. *Nové slovo*, roč. 7, 1950, č. 46, s. 725.

73 ABS, Svazky kontrarozviedného rozpracováni, inv. j. 23 246. Marie TVAROŽKOVÁ – poznatky; ABS, Svazky kontrarozviedného rozpracováni, inv. j. 23 246. Protokol o výpovedi sepsaný s vyšetrovanou; SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 858, a. č. 210/14. Návrh na vedúcu redaktorku časopisu „Slovenka”.

74 SNA, f. SNR – osobné spisy (Hav-Hom, 1945-1960), šk. č. 12. Kmeňový list.

75 Stenografická zpráva o priebehu 12. schôdzky Slovenskej národnej rady 20. februára 1956 v Bratislave [online]. [cit. 2024-03-30]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=28730&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>

76 Stenografická zpráva o priebehu 13., 14., 15. a 16. schôdzky Slovenskej národnej rady 2. a 3. augusta 1956 v Bratislave [online]. [cit. 2024-03-30]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=28743&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>

77 Stenografická zpráva o priebehu 26. (slávnostnej) schôdzky a 27. schôdzky Slovenskej národnej rady 29. augusta 1958 v Bratislave [online]. [cit. 2024-03-30]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=28753&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>

S delegáciou žien z NSR (Zdroj: Archív TASR)

S delegáciou žien z Egypta (Zdroj: Archív TASR)

ÚV KSS, bol iba členom krajského výboru KSS v Bratislave. Vďaka získaným znalostiam z oblastí finančníctva či kontroly hospodárenia sa však dostal do stranického orgánu zodpovedného za kontrolu financovania KSS, ale aj KSČ. Od roku 1949 bol členom Ústrednej revíznej komisie KSČ, neskôr Ústrednej kontrolnej a revíznej komisie KSČ. V rokoch 1950 až 1962 predsedal Ústrednej revíznej komisii KSS. Jeho činnosť dobre rekonštruujú príspevky na zjazdoch KSS v roku 1950 a 1953. Vystúpil tu so správami o stave hospodárenia a financovania stranických orgánov.⁷⁸ Napriek tomu, že členom ÚV KSS nikdy nebol, tento orgán niekoľkokrát formálne

zastupoval na niekoľkých verejných zhromaždeniach.⁷⁹

Búrlivé budovateľské obdobie komunistického režimu prežila Lila Hojčová bez ujmy a zotrvala vo funkcii tajomníčky centrálnej ženskej organizácie na Slovensku. Z titulu svojej funkcie niesla zodpovednosť za preklápanie straníckej línie do Československého zväzu žien (ČZZ) resp. Výboru československých žien (VČŽ).⁸⁰ Jej ústami sa komunistický režim snažil navodiť dojem, že za jeho politikou stoja všetky ženy na Slovensku.⁸¹ Povinnou jazdou bolo uverejňovanie príspevkov k výročiu Medzinárodného dňa žien či Medzinárodného dňa detí. Hojčová sa usilovala obidva sviatky vysvetliť

v kontexte vtedy aktuálnej politiky komunistickej strany.⁸² Tieto pohľady reprezentovala aj v komunikácii so zahraničnými či medzinárodnými ženskými organizáciami, kde zastupovala ČZZ/VČŽ.⁸³ Funkciu tajomníčky opustila v októbri 1958.⁸⁴

Následne Lila Hojčová pracovala v Československom červenom kríži (ČSČK). Viedla organizačné oddelenie Slovenského ústredného výboru ČSČK.⁸⁵ Atmosféra sa koncom päťdesiatych rokov zmenila a Hojčovej autorské texty boli v menšej miere poznačené komunistickou ideológiou a viac riešili otázky ochrany zdravia. Je však naporúdzaj aj vysvetlenie, že samotná ochrana zdravia v rámci ČSČK

78 SNA, f. SNR – osobné spisy (Hav-Hom, 1945-1960), šk. č. 12. Kmeňový list; *Protokol IX. sjazdu Komunistickej strany Slovenska v Bratislave dňa 24.-27. mája 1950*. Bratislava: Pravda, 1950, s. 317 – 320; ZPRÁVA REVÍZNEJ KOMISIE prednesená súdruhom Jozefom Hojčom. *Pod zástavou socializmu*, roč. 2, 1953, č. 12, s. 743 – 745; ABS, f. A 2/5, inv. č. 895. Usnesení orgánů ÚV KSČ č. 43 až 71. za dobu od listopadu 1968 až květen 1971; *Malá československá encyklopedie (D-CH)*. Praha: Československá akademie věd, 1985, s. 808.

79 Krásne a hrdé boli oslavy Prvého mája v Žilinskom kraji. *Cieľ*, roč. 6, 1953, č. 20, s. 2; HARZEKOVÁ, Mária. Zvyšť aktivitu strany v okrese Pov. Bystrica. *Cieľ*, roč. 6, 1953, č. 18, s. 4; Dôstojné vyznamenanie našich najlepších bojovníkov. *Družstevná dedina*, roč. 8, 1958, č. 8, s. 1.

80 SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 12. Prezenčná listina z porady V. oddelenia ÚV KSS, konanej dňa 17. apríla 1957; NÉMETHOVÁ, J. Veľké úlohy našich žien. *Slovenka*, roč. 8, 1955, č. 11, s. 2.

81 SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. 12, č. j. 39-11-6.

82 HOJČOVÁ, Lila. Veľký sviatok žien celého sveta. *Slovenka*, roč. 8, 1955, č. 9, s. 3.

83 Sjazd rumunských žien. *Cieľ*, roč. 4, 1950, č. 163, s. 6; Vzácní hostia z Francie. *Novosti Bratislavy*, roč. 3, 1954, č. 43, s. 1.

84 SNA, f. ÚV KSS – Oddelenie masových organizácií, šk. č. 12. Zápis z porady oddelenia, konanej dňa 20. 10. 1958.

85 ŤAPAJOVÁ, E. Nemám čas na starnutie, s. 8.

bola menej politicky vyhranenou otázkou v porovnaní s činnosťou vo VČŽ.⁸⁶

Znalosť maďarského jazyka využila Hojčová aj na ďalšom pracovisku. Stala sa redaktorkou po maďarsky písaného časopisu *Dolgozó Nő* (v preklade Pracujúca žena). Periodikum bolo určené pre maďarské ženy. Jeho náplň osvetľuje aj hodnotiaci správa z roku 1964 z ktorej sa okrem iného dočítame, že „časopis úspešne mobilizoval ženy maďarskej národnosti pre splnenie vážnych hospodárskych a politických úloh“.⁸⁷ V rovnakom období pôsobila Lily Hojčová ako tajomníčka fakultného výboru KSS na Filozofickej fakulte UK.⁸⁸ V polovici šesťdesiatych rokov nastúpila na čerstvo otvorenú katedru sociológie.⁸⁹ Z tohto úseku jej kariéry sa dochovalo niekoľko príspevkov. V článku z roku 1966 sa Hojčová kriticky pozerala na rolu alkoholu v slovenskej spoločnosti. Za jeden z najväčších dôsledkov alkoholizmu označovala rozpady rodín spôsobované domácim násilím. Nitku suchú nenechala ani na štátnych orgánoch, ktoré obvinila z nečinnosti pri akomkoľvek podozrení na domáce násilie. Politické reálie spomenula už len v akomsi povinnom úvode, kde odkázala na XIII. zjazd KSČ.⁹⁰ Ako pracovníčka katedry sociológie sa snažila poukázať

na zmeny, ktorými prešli ženy počas niekoľkých rokov existencie komunistického režimu. Realita druhej polovice šesťdesiatych rokov už umožňovala miernu kritiku niektorých javov vo vtedajšej spoločnosti. Lily Hojčová kritizovala napríklad možnosti uplatnenia žien na pracovnom trhu, ktoré podľa nej stále nedosahovali možnosti mužov.⁹¹ Už pred vstupom do akademickej sféry Lily Hojčová vyštudovala Právnickú fakultu UK⁹² a od roku 1967 bola držiteľkou právnického titulu JUDr.⁹³

Kariéra Jozefa Hojča sa niesla v znamení návratu do poisťovníctva. Po odchode zo Zboru povereníkov sa v roku 1956 stal oblastným riaditeľom Štátnej poisťovne.⁹⁴ V rokoch 1969 až 1981 vykonával funkciu generálneho riaditeľa Slovenskej štátnej poisťovne.⁹⁵ Fakticky išlo o rovnakú funkciu, štruktúra poisťovníctva v Československu, podobne ako iné zložky štátnej správy, prešla federalizáciou. Hojčovou pozíciou neotriasli ani udalosti okolo Pražskej jari či následnej normalizácie. Okrem zverejňovania rôznych vyhlášok súvisiacich s poisťovacím sektorom publikoval v druhej polovici šesťdesiatych rokov tiež niekoľko príspevkov, ktoré sa dotýkali témy poisťovníctva.⁹⁶

Sociálna agenda sa koncom šesťdesiatych rokov stala hlavným predmetom záujmu Lily Hojčovej. Ako vyštudovaná právnička sa zaoberala zákonmi riešiacimi práva detí.⁹⁷ Na zasadnutiach organizovaných ČZŽ zopakovala kritické komentáre o negatívnom vplyve alkoholizmu na stav slovenských rodín.⁹⁸ Analyzovala pracovné a rodinné zákony.⁹⁹ Napriek pôsobeniu na akademickej pôde si naďalej udržiavala významnú pozíciu v jednotnej ženskej organizácii. Krátko po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy sa vrátila do jej aparátu. Od októbra 1968 pracovala ako vedúca oddelenia starostlivosti o rodinu, ženu a dieťa na Slovenskom zväze žien (ďalej SZŽ).¹⁰⁰ V polovici roku 1970 sa stala sa šéfredaktorkou časopisu *Funkcionárka*, tlačového orgánu SZŽ. Naďalej pritom ostávala členkou Ústredného výboru SZŽ.¹⁰¹ Z krátkeho prehľadu zmien v pracovnom živote Lily Hojčovej možno súdiť, že dianie po okupácii znamenalo v jej kariére posun smerom nahor. Archívne dokumenty z tohto obdobia ju charakterizujú ako „dlhoročnú skúsenú funkcionárku ženského hnutia na Slovensku. Ako členka Zväzu slovenských žien aktívne pôsobila v Bratislave, neskoršie ako tajomníčka Výboru Československých

86 HOJČOVÁ, Lila. Čím viac tým lepšie. *Zdravie ľudu*, roč. 17, 1961, č. 8, s. 147; HOJČOVÁ, Lila. Súťaženie bez formálnosti. *Zdravie ľudu*, roč. 17, 1961, č. 18, s. 348 – 349; HOJČOVÁ, Lila. *Saját bevételi források szerzésének módszerei a CSVK csoportjaiban*. Bratislava: CSVK Szlovákiai Bizottsága, 1960, 31 s; HOJČOVÁ, Lila. *Spôsoby získavania vlastných zdrojov príjmov v skupinách ČSČK*. Bratislava: SV ČSČK, 1959, 27 s.

87 SNA, fond Únia žien Slovenska (f. ÚŽS), šk. č. 3. Hodnotenie časopisu *Dolgozó Nő* za rok 1963.

88 HOJČOVÁ, Lila. Povolání o nedostatkoch v riadení práce na UK. *Naša univerzita*, roč. 8, 1963, č. 12 – 13, s. 4.

89 MACHÁČEK, Ladislav. Rozhovor s Dilbar Alijevovou. *Sociológia*, roč. 32, 2000, č. 4, s. 363.

90 HOJČOVÁ, Lila. Alkoholizmus a rozvoj socialistického spolunažívania. *Osveta*, roč. 10, 1966, č. 5, s. 51 – 54.

91 HOJČOVÁ, Lila. Ženské problémy a želania. *Naša univerzita*, roč. 12, 1966, č. 12, s. 1.

92 Hojčová [online]. [cit. 2024-03-31]. Dostupné na: <https://absolventi.uniba.sk/sk/>

93 Hojčová [online]. [cit. 2024-03-31]. Dostupné na: <https://absolventi.uniba.sk/sk/>

94 SLUŠNÁ, Oľga. *Kto je kto na Slovensku 1969*. Bratislava: Slovakopress, 1970, s. 151.

95 *Malá československá encyklopedie (D-CH)*, s. 808.

96 HOJČ, Jozef. „Propagovanie výhod smrti“. *Predvoj*, roč. 2, 1966, č. 3, s. 2; HOJČ, Jozef. Poisťovanie a služby. *Predvoj*, roč. 2, 1966, č. 4, s. 4.

97 HOJČOVÁ, Lila. Dnes na tému – Starostlivosť o deti v našom právnom poriadku. *Funkcionárka*, roč. 2, 1968, č. 6, s. 13; HOJČOVÁ, Lila. Za práva detí. *Funkcionárka*, roč. 3, 1969, č. 1, s. 12.

98 KASALOVSKÁ, H. O aktuálnych problémoch rodiny. *Funkcionárka*, roč. 2, 1968, č. 8, s. 5.

99 HOJČOVÁ, Lila. O zabezpečení práva na prácu. *Funkcionárka*, roč. 3, 1969, č. 2, s. 31.

100 Jubileum vedúcej redaktorky. *Funkcionárka*, roč. 11, 1977, č. 6, s. 10.

101 HOJČOVÁ, Lila. S predsedníčkami závodných organizácií Slovenského zväzu žien. *Funkcionárka*, roč. 3, 1969, č. 1, s. 22.

žien na Slovensku a od roku 1950 bola členkou ÚV Slovenského zväzu žien.¹⁰²

V novej funkcii sa publicistická tvorba Lily Hojčovej zameriavala najmä na pracovné podmienky a životnú situáciu žien. Často ich dávala do súvislosti s aktivitou lokálnych výborov SZŽ. Predmetom jej záujmu bola tiež činnosť samotných výborov SZŽ.¹⁰³ Pravidelnou súčasťou jej publicistiky sú odkazy na dôležité komunistické výročia, činnosť stranických či iných prorežimových organizácií a vzťah žien k uvedeným fenoménom.¹⁰⁴ Ďalšou pravidelne sa vracajúcou témou boli rozhovory s niektorými významnými členkami vedenia SZŽ, ktoré mali inak rôzne zamestnania.¹⁰⁵ Ako funkcionárka SZŽ sa Lila Hojčová pozrela aj mimo Československa. Zo zahraničných ciest po Nemeckej demokratickej republike, Kube a ďalších štátov napísala aj niekoľko reportáží.¹⁰⁶ V októbri 1977 odišla do dôchodku a skončila aj vo vedení redakcie časopisu *Funkcionárka*,¹⁰⁷ hoci do časopisu naďalej prispievala. Najviac sa venovala historickým témam, ktoré rôznym spôsobom súviseli so ženským hnutím.¹⁰⁸ V rámci SZŽ vykonávala už len čestné funkcie.¹⁰⁹

Už na dôchodku sa Lila Hojčová spolupodieľala na vzniku publikácie *Pokrokové ženské hnutie na Slovensku 1918-1980*. Ako už je z názvu zjavné, monografia ponúka chronologický prehľad vývoja ženského hnutia v rokoch 1918 až 1980, okrem iného obsahuje dobové štatistické ukazovatele vzťahujúce sa k zapojeniu žien do vtedajšej spoločnosti, ďalej slovník významných pojmov či sériu biografických medailónov významných postáv ženského hnutia. Najmä chronologický prehľad je prínosný pre základnú orientáciu, či už ohľadom organizačného vývoja ženských organizácií, alebo činnosti významných žien na Slovensku počas rokov 1918 až 1980. Kniha je však zároveň produktom doby, v ktorej vznikla, a komunistická ideológia sa na jej obsahu nesporne podpísala.¹¹⁰

Vzťah Jozefa Hojča k prírode sa po druhej svetovej vojne transformoval do poľovníctva. Hojč nepatril len k radovým poľovníkom, stal sa jedným z najznámejších poľovníckych funkcionárov na Slovensku. Vďaka jeho osobe komunistický režim po roku 1948 poľahky prenikol aj do prostredia poľovníckych organizácií.¹¹¹

Hojč viedol, resp. bol čelným predstaviteľom poľovníckych združení nielen v slovenskom, ale aj celoštátnom meradle. Predsedal Zväzu poľovníckeho a ochránárskeho združenia, Slovenskému poľovníckemu zväzu (SPZ). Po federalizácii poľovníckych organizácií v roku 1968 sa Jozef Hojč stal aj predsedom Federálneho výboru poľovníckych zväzov v ČSSR.¹¹² Na čele poľovníckej organizácie zažil niekoľko reorganizácií. V roku 1983 dostal titul „čestného predsedu“ SPZ. Ešte niekoľko rokov potom bol členom vedenia SPZ.¹¹³ Aj v tejto oblasti si udržiaval bohatú publikačnú aktivitu. Čoraz menej sa však venoval striktne poľovníctvu a naopak, do zdanlivo nepolitických tém dokázal vtesnať komunistickú ideológiu. Tento fenomén bol najvýraznejší v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia.¹¹⁴

Ako relatívne významný odbojový pracovník sa v povojnovom období len zriedkavo vracal k minulosti. Zúčastnil sa niekoľkých spomienkových besied, v časopiseckých príspevkoch krátko pospomínal na odbojové aktivity, ako pamätník poskytol tiež niekoľko rozhovorov. Najviac reflektoval

102 SNA, f. ÚŽS, šk. č. 1. Návrh na zloženie Poradného zboru zaslúžilých členiek SZŽ pri Ústrednom výbore Slovenského zväzu žien.

103 HOJČOVÁ, Lila. K problematike výchovy cigánskych detí. *Funkcionárka*, roč. 5, 1971, č. 10, s. 11; HOJČOVÁ, Lila. Výročné členské schôdze v plnom prúde. *Funkcionárka*, roč. 7, 1973, č. 10, s. 4.

104 HOJČOVÁ, Lila. Nad výsledkami Akcie 69. *Funkcionárka*, roč. 4, 1970, č. 6, s. 3; HOJČOVÁ, Lila. Pracujúca žena, populácia a iné problémy. *Funkcionárka*, roč. 4, 1970, č. 13, s. 3; HOJČOVÁ, Lila. Ženy spod Tatier. *Funkcionárka*, roč. 4, 1970, č. 3, s. 7.

105 HOJČOVÁ, Lila. Ženy spod Tatier. *Funkcionárka*, roč. 6, 1972, č. 7/8, s. 3; HOJČOVÁ, Lila. Stretnutie v Helsinkách. *Funkcionárka*, roč. 7, 1973, č. 10, s. 8–9.

106 HOJČOVÁ, Lila. Najmohutnejšie stretnutie žien. *Funkcionárka*, roč. 9, 1975, č. 12, s. 12–15; HOJČOVÁ, Lila. Štrnásť dní na ostrove slobody. *Funkcionárka*, roč. 7, 1973, č. 7–8, s. 21–28.

107 Jubileum vedúcej redaktorky. *Funkcionárka*, roč. 11, 1977, č. 6, s. 10.

108 HOJČOVÁ, Lila. Vznik medzinárodného dňa žien. *Funkcionárka*, roč. 14, 1980, č. 2, s. 4; HOJČOVÁ, Lila. Buduj vlast – posilniš mier. *Funkcionárka*, roč. 14, 1980, č. 3, s. 10–11; HOJČOVÁ, Lila. Veľká októbrová socialistická revolúcia a žena. *Funkcionárka*, roč. 14, 1980, č. 4, s. 5.

109 *Zjazd Slovenského zväzu žien – Bratislava, 12. – 13. mája 1984*. Bratislava: Živena, 1984, s. 145.

110 HOJČOVÁ, Lila, KIRALYOVÁ, Blanka. *Pokrokové ženské hnutie na Slovensku 1918-1980*. Bratislava: Živena, 1984, 432 s.

111 MOLNÁR, Ladislav, TEREN, Štefan. *Naše poľovníctvo*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 186–187.

112 RAJSKÝ, Milan. 6 otázok Jozefovi Hojčovi. *Magazín poľovníka*, roč. 8, 1973, č. 1, s. 26.

113 Prvé zasadnutie KPOZ v Banskej Bystrici. *Nový život dediny*, roč. 7, 1956, č. 33, s. 2; Naši jubilanti. *Poľovníctvo a rybárstvo*, roč. 33, 1981, č. 7, s. 22; Zomrel súdruh J. Hojč. *Poľovníctvo a rybárstvo*, roč. 41, 1989, č. 3, s. 3.

114 HOJČ, Jozef. Ďakujeme Víťaznému februáru. *Poľovníctvo a rybárstvo*, roč. 30, 1978, č. 2, s. 3; HOJČ, Jozef. S odhodlaním do nových úloh. *Poľovníctvo a rybárstvo*, roč. 33, 1981, č. 3, s. 3; HOJČ, Jozef. Za ďalší rozvoj socialistického poľovníctva. *Poľovníctvo a rybárstvo*, roč. 30, 1978, č. 12, s. 3–5; Diskutovali na III. zjazde SRZ. *Poľovníctvo a rybárstvo*, roč. 31, 1979, č. 3, s. 32–33.

na partizánsku činnosť či vydávanie časopisu *Partizán*.¹¹⁵

Manželia Hojčovci v rôznych funkciách prešli celým viac ako štyridsaťročným obdobím komunistického režimu. Jeho konca sa však nedožili. Jozef Hojč zomrel 10. januára 1989. Lily Hojčová prežila svojho manžela len o niekoľko mesiacov, zomrela 3. septembra 1989. Obaja sú pochovaní na cintoríne pri bratislavskom krematóriu.¹¹⁶

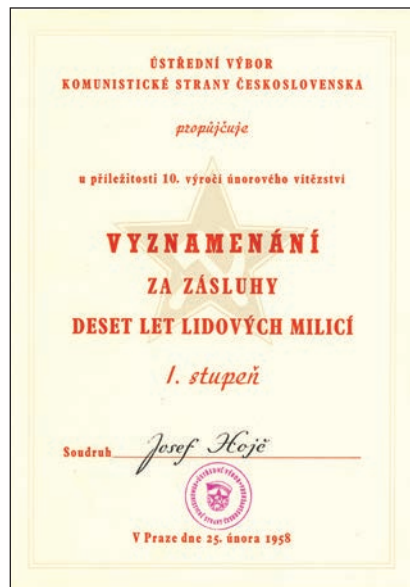
OCENENIA

Vzhľadom na bohatú stranícku a profesijnú kariéru sa obaja manželia „nevyhli“ ani uznaniu zo strany štátnych orgánov. Jozef Hojč ako dlhoročný člen strany, účastník Slovenského národného povstania a osoba vo vedúcich pozíciách rôznych spoločenských organizácií bol v priebehu rokov 1945 až 1985 niekoľkokrát vyznamenaný. Na základe dochovaných písomných materiálov a pozostalosti v správe SNM-Historického múzea¹¹⁷ sa nám v nasledujúcich odsekoch podarilo zostaviť chronologický register udeľených štátnych a straníckych vyznamenaní.

O udelení akýchkoľvek dekorácií do roku 1945 sa nám v dostupných

materiáloch nepodarilo vypátrať žiadnu zmienku. S najväčšou pravdepodobnosťou bol Jozefovi Hojčovi ako prvý udelený *Rad Slovenského národného povstania II. triedy*.¹¹⁸ Založený bol nariadením Slovenskej národnej rady č. 102/1945 zo dňa 23. augusta 1945¹¹⁹ „ako vyznamenanie pre osoby, ktoré sa vynikajúcim spôsobom zaslúžili o odboj, zúčastnili sa príprav na odboji, aj samotného odboja a národného povstania, alebo prejavili v ňom vynikajúce úspešné činy veliteľské, organizačné alebo bojové, pri ktorých boli osobne vystavené nebezpečenstvu života alebo život obetovali“. Ide o jediný rad založený Slovenskou národnou radou, ktorý sa udeľoval do roku 1949. Konkrétny dátum udelenia je ale ťažko dopátrať. Podľa dokumentačného listu uloženého v oddelení dokumentácie SNM-HM sa tak stalo v roku 1946.¹²⁰

Ako druhý v poradí bol Hojčovi udelený *Rad 25. februára 1948 II. stupňa*. Zriadený bol vládnym nariadením č. 34/1949 zo dňa 8. februára 1949.¹²¹ Tento rad sa udeľoval jednorazovo na prvé výročie februárového prevratu. V dikcii stanov sa udeľoval občanom „ktorí sa výrazne zaslúžili o dovŕšenie víťazstva ľudovej demokracie vo

Dekrét o udelení vyznamenání Za zásluhy – 10 rokov ľudových milícií Jozefovi Hojčovi (Zdroj: SNM-Historické múzeum)

februárových dňoch roku 1948“.¹²² Ide o atypický rad v sústave štátnych vyznamenaní, určený hlavne pre straníkov a dlhoročných členov strany, ktorí sa zaslúžili o februárový prevrat o prevzatie moci v republike.

7. mája 1955 si prevzal Jozef Hojč z rúk prezidenta Antonína Zápotockého *Vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu*¹²³ s matričným číslom 999.¹²⁴

115 ABS, f. A 24, inv. j. 164a. Beseda o Slovenském národní povstání v Bratislavě; HOJČ, Jozef. In: Andrej Bagar - sborník štúdií, spomienok a fotografií. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 186 – 195; CHUDÍKOVÁ, Helena. Keď sa dnes človek díva... – Rozhovor s bojovníkmi SNP. *Kultúrna tvorba*, roč. 2, 1964, č. 35, s. 4 – 5.

116 Zomrel súdruh J. Hojč. *Večerník*, roč. 34, 1989, č. 10, s. 1; *Hojč Jozef* [online]. [cit. 2023-10-28]. Dostupné na: <https://www.cintoriny.sk/src/index.php?simpleSearch=&type=home&surname=Hoj%C4%8D&name=Jozef&cintorinId=80&hrobId=80000104&zosnulId=555094990>

117 Pozostalosť po Jozefovi Hojčovi sa do zbierok SNM-Historického múzea dostala tesne po jeho smrti 5. júna 1989. Múzeum získalo z pozostalosti 40 predmetov. Okrem vyznamenaní aj medaily, plakety a odznaky udelené obom manželom.

118 PULEC, Vladivoj. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*. Praha: STNL – Nakladatelství technické literatury ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, 1980, s. 82.

119 Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (ďalej SNM-HM), prírástkové číslo (ďalej príř. č.): 1989/00793, evidenčné číslo (ďalej ev. č.): H 23853/X; Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 102/1945 zo dňa 23. augusta 1945 [online]. [cit. 2024-04-23]. Dostupné na: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/11814/1/2/nariadenie-c-102-1945-zb-snr-o-zalozeni-radu-slovenskeho-narodneho-povstania/nariadenie-c-102-1945-zb-snr-o-zalozeni-radu-slovenskeho-narodneho-povstania>

120 SNM-HM, oddelenie dokumentácie, akvizície za rok 1989, pozostalosť po s. Jozefovi Hojčovi.

121 Vládné nariadenie číslo 34/1949, zo dňa 8. februára 1949, ktorým sa zriaďuje Rad 25. februára 1949 [online]. [cit. 2024-04-23]. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1949/34/19490224.html>

122 PULEC, V. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*, s. 78.

123 SNM-HM, príř. č. 1989/00792, ev. č. H 23852/X; PULEC, V. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*, s. 25.

124 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (ďalej KPR) Praha, Sbírka vyznamenání, Seznamy nositelů státních vyznamenání, Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu [online]. [cit. 2024-06-03]. Dostupné na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/vzzov1.pdf>

Rad práce udelený Jozefovi Hojčovi (Zdroj: SNM-Historické múzeum)

Rad práce prevzal Jozef Hojč dvakrát – v roku 1966 a 1975 (Zdroj: SNM-Historické múzeum)

Vyznamenanie sa udeľovalo „občanom, ktorí sa svojou prácou stali vzorom v rozvoji a využití vedecko-technických poznatkov, alebo sa zaslúžili o rozvoj národného hospodárstva, vedy, techniky a kultúry, alebo majú významné zásluhy v politickej, štátnej alebo inej verejnej činnosti“.¹²⁵

Zaujímavú dekoráciu predstavuje Vyznamenanie Za zásluhy – 10 rokov Ľudových milícií I. stupňa.¹²⁶ Ide o vyznamenanie zriadené 14. mája 1957 ÚV KSČ, ktoré sa zákonom č. 34/1959 zaradilo medzi štátne vyznamenania. Vyznamenanie má dva stupne. Prvý sa udeľoval „príslušníkom Ľudových milícií, ktorí sa mimoriadne zaslúžili o organizáciu a výstavbu jednotiek Ľudových milícií, alebo pri bojových akciách preukázali hrdinstvo a obetavosť“.¹²⁷

Vyznamenanie mohlo byť udelené aj za zranenie vo výkone služby, prípadne in memoriam.

Jediné zahraničné vyznamenanie v zbierkach SNM-Historického múzea predstavuje Jubilejná medaila k 20. výročiu víťazstva vo Veľkej vlasteneckej vojne.¹²⁸ Zriadená dekrétom Prezídia Najvyššieho sovietsu ZSSR zo dňa 7. mája 1965.¹²⁹ Ide o bežné vyznamenanie udeľované vo veľkom počte. Podľa stanov mohla byť medaila udelená všetkému vojenskému personálu a civilnému obyvateľstvu, ktoré sa aktívne zúčastnilo bojov proti nacistickému Nemecku. Hojčovi bola táto pamätná medaila udelená pravdepodobne medzi rokmi 1965 až 1969.

4. februára 1966 prevzal Jozef Hojč z rúk prezidenta Antonína Novotného

vyššie štátne vyznamenanie – Rad Práce¹³⁰ s matričným číslom 2 640.¹³¹ Ten sa radí medzi vyznamenania udeľované za zásluhy v politickej, verejnej a pracovnej činnosti. Podľa stanov sa udeľoval „za zvlášť významné pracovné výsledky na poli hospodárskom, v štátnej, alebo verejnej službe, za výnimočné úspechy vo vedeckej, výskumnej, kultúrnej a verejnej činnosti, alebo za zásluhy o zvýšenie obranyschopnosti štátu“.¹³² Radom práce bol vyznamenaný aj druhýkrát, a to 19. decembra 1975. Rad práce s matričným číslom 5 339¹³³ si prevzal z rúk novozvoleného prezidenta Gustáva Husáka.

125 PULEC, V. Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny, s. 25.

126 SNM-HM, príř. č. 1989/00801, ev. č. H 23861/X; PULEC, V. Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny, s. 87.

127 PULEC, V. Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny, s. 87.

128 SNM-HM, príř. č. 1989/00805, ev. č. H 23865/X.

129 КОЛЕСНИКОВ, Георгий Антонович, РОЖКОВ, Александр Михайлович. Ордена и медали СССР. Москва: Воениздат, 1978, s. 167.

130 SNM-HM, príř. č. 1989/00789, ev. č. H 23849/X.

131 Archiv KPR Praha, Sbírka vyznamenání, Seznamy nositelů státních vyznamenání, Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu [online]. [cit. 2024-06-03]. Dostupné na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/rpr.pdf>

132 PULEC, V. Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny, s. 25.

133 Archiv KPR Praha, Sbírka vyznamenání, Seznamy nositelů státních vyznamenání, Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu [online]. [cit. 2024-06-03]. Dostupné na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/rpr.pdf>

Pamätná medaila k 50. výročiu založenia KSČ udelená Jozefovi Hojčovi (Zdroj: SNM-Historické múzeum)

V roku 1971 si komunistický režim v Československu pripomínal 50. výročie vzniku KSČ. Na pamiatku tohto výročia zriadil ÚV KSČ *Pamätnú medailu k 50. výročiu založenia Komunistickej strany Československa*,¹³⁴ ktorá bola udelená takmer každému ôsmemu členovi strany.¹³⁵ Presný dátum jej udelenia nepoznáme. S istotou však môžeme povedať, že sa tak stalo v roku 1971. Táto formálne pamätná medaila sa udeľovala straníkom, ktorí deklarovali súhlas s okupáciou a následnou normalizačnou politikou KSČ.

Medzi vyššie štátne vyznamenania, ktoré boli Hojčovi udelené, patrí aj *Rad Víťazného februára*.¹³⁶ Ten si prevzal z rúk prezidenta Ludvíka Svobodu 20. februára 1973. Rad sa udeľoval „ako ocenenie mimoriadnych zásluh o revolučné robotnícke hnutie a socialistickú výstavbu ČSSR a ako ocenenie mimoriadnych zásluh o rozvoj medzinárodného komunistického a robotníckeho hnutia“.¹³⁷ Keďže Rad Víťazného februára bol zriadený až 13. februára 1973,¹³⁸ Hojč patril medzi prvé osobnosti komunistického režimu, ktoré boli týmto radom

vyznamenané. Svedčí o tom dátum udelenia a nízke matričné číslo – 101.¹³⁹

O necelý týždeň na to, 25. februára 1973, dostal stranícke vyznamenanie – *Pamätnú medailu k 25. výročiu Víťazného februára*. Ide o ďalšiu zo série pamätných medailí k významným výročiam. Takisto ako v predošlých prípadoch, aj v tomto bolo jej udeľovanie masívne a vyznamenaní boli straníci aj nestraníci.

Niekedy v rokoch 1974 a 1975 udelil ÚV KSČ a ÚV NF Hojčovi ďalšie stranícke vyznamenanie – *Pamätnú medailu k 30. výročiu SNP, májového povstania českého ľudu, oslobodenia Československa sovietskou armádou*.¹⁴⁰

Posledným vysokým vyznamenaním, ktoré Jozef Hojč prevzal z rúk prezidenta Husáka, bol *Rad republiky* s matričným číslom 750.¹⁴¹ S najväčšou pravdepodobnosťou to bolo pri príležitosti jeho 75. narodenín. Odovzdanie sa udialo 30. marca 1981. Ide o vyššie štátne vyznamenanie, ktoré bolo založené vládny nariadením č. 30/1951 z 3. apríla 1951.¹⁴² Rad sa „prepožičiaval za dlhodobé mimoriadne vynikajúce a významné zásluhy o budovanie Československej socialistickej republiky v politickej, verejnej, hospodárskej, kultúrnej alebo vedeckotechnickej činnosti, alebo o zvyšovanie obrannej schopnosti štátu“.¹⁴³

Posledná dekorácia bola Hojčovi udelená 4 roky pred jeho smrťou,

134 SNM-HM, príř. č. 1989/00794, ev. č. H 23854/X.

135 HAMI, Vojtech. Pamätná medaila k 50. výročiu vzniku Komunistickej strany Československa. In: BUDAJ, Marek, ed. *Denarius 12*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2024, Inprint.

136 SNM-HM, príř. č. 1989/00788, ev. č. H 23848/X.

137 PULEC, V. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*, s. 25.

138 Zákonné opatření Predsednictva Federálního zhromaždění č. 9/1973 zo dňa 13. februára 1973 o Rade Víťazného februára [online]. [cit. 2024-04-23]. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1973/9/19730215.html>

139 Archiv KPR Praha, Sbírka vyznamenání, Seznamy nositelů státních vyznamenání, Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu [online]. [cit. 2024-06-03]. Dostupné na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/rvu.pdf>

140 SNM-HM, príř. č. 1989/00798, ev. č. H 23858/X.

141 Archiv KPR Praha, Sbírka vyznamenání, Seznamy nositelů státních vyznamenání, Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu [online]. [cit. 2024-06-03]. Dostupné na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/rr.pdf>

142 Vládní nariadenie č. 30/1951 zo dňa 3. apríla 1951 ktorým sa zakladajú rady a vyznamenania a upravuje udeľovanie čestného titulu „Hrdina práce“ [online]. [cit. 2024-06-03]. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1951/30/>

143 PULEC, V. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*, s. 24.

Čestné uznanie za dlhoročnú a záslužnú prácu v oblasti nemocenského poistenia udelené Jozefovi Hojčovi (Zdroj: SNM-Historické múzeum)

27. augusta 1985. Ide o Pamätnú národnooslobodzovacieho boja česko-medailu k 40. výročiu vyvrcholenia slovenského ľudu a oslobodenia našej

vlasti Sovietskou armádou.¹⁴⁴ Táto pamätná medaila bola určená aktívnym účastníkom domáceho odboja, predvojnovým členom KSČ, členom Slovenskej národnej rady a ďalším významným osobnostiam celoštátneho a regionálneho charakteru. Podľa dostupných archívnych dokumentov bolo vyrobených celkovo 1 303 pamätných medailí.¹⁴⁵ Pamätné medaily boli udeľované ÚV KSČ a ÚV NF ČSSR.

Medzi uvedenými vyznamenania-mi sa nachádzajú pamätné medaily k významným výročiam, ktoré udeľoval ÚV KSČ, ale aj vyššie štátne vyznamenania. Z dostupných informácií vyplýva, že konkrétne vyznamenania boli udelené k výročiam februárového prevratu, pri príležitosti životného jubilea a ako ocenenie Hojčovej práce v prospech režimu. Prehľad udelených vyznamenaní sumarizujeme do nasledujúcej tabuľky.

Tab. 1. Prehľad vyznamenaní udelených Jozefovi Hojčovi.

dátum udelenia	druh vyznamenania	matričné číslo
1946	Rad Slovenského národného povstania II. triedy	neuvádza sa
25. 2. 1949	Rad 25. februára 1948, II. triedy	neuvádza sa
7. 5. 1955	Vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu	999
25. 2. 1958	Vyznamenanie Za zásluhy – 10 rokov ľudových milícií I. trieda	neuvádza sa
1964	Pamätná medaila k 20. výročiu SNP	neuvádza sa
1965 až 1969	Jubilejná medaila k 20. výročiu víťazstva vo Veľkej vlasteneckej vojne	neuvádza sa
4. 2. 1966	Rad práce	2640
1971	Pamätná medaila k 50. výročiu založenia Komunistickej strany Československa	neuvádza sa
20. 2. 1973	Rad Víťazného februára	101
25. 2. 1973	Pamätná medaila k 25. výročiu Víťazného februára	neuvádza sa
1974 až 1975	Pamätná medaila k 30. výročiu SNP, májového povstania českého ľudu, oslobodenia Československa sovietskou armádou.	neuvádza sa
19. 12. 1975	Rad práce	5339
30. 3. 1981	Rad republiky	750
27. 8. 1985	Pamätná medaila k 40. výročiu vyvrcholenia národnooslobodzovacieho boja československého ľudu a oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou.	neuvádza sa

144 SNM-HM, príř. ř. 1989/797, ev. ř. H 23857.

145 SNA, ř. ÚV KSS, Politicko-organizačné zabezpečenie celoštátnych osláv 40. výročia SNP v Banskej Bystrici dňa 28. 8. 1984, řk. ř. 1689. Dôvodová správa. S najväčšou pravdepodobnosťou však týchto medailí bolo vyrobených omnoho viac, vzhľadom na ich výskyt na trhu.

Dekrét o udelení vyznamenania Za zásluhy o výstavbu Lile Hojčovej (Zdroj: SNM-Historické múzeum)

Podobne ako jej manžel aj Lila Hojčová bola za svoje aktivity niekoľkokrát ocenená. Bola nositeľkou dvoch štátnych vyznamenaní a dvoch pamätných medailí. Prvé, *Vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu*,¹⁴⁶ s matričným číslom 13 234¹⁴⁷ jej bolo udelené 25. júla 1969 za dlhoročnú činnosť v ženskom hnutí.¹⁴⁸

Druhé štátne vyznamenanie predstavuje *Pamätná medaila k 50. výročiu vzniku Komunistickej strany*

*Československa*¹⁴⁹ udelené v roku 1971. Touto pamätnou medailou, rovnako ako v prípade Jozefa Hojča, ocenil komunistický režim vernosť strane a „nezakolísanie“ v roku 1968, ktoré Lila Hojčová preukázala.

Medzi rokmi 1974 a 1975 udelil ÚV KSČ a ÚV NF ČSSR Lile Hojčovej *Pamätnú medailu k 30. výročiu SNP, májového povstania českého ľudu, oslobodenia Československa sovietskou armádou*.¹⁵⁰ Rovnako ako v prípade jej

manžela, bola aj Lila Hojčová poslednýkrát dekorovaná *Pamätnou medailou k 40. výročiu vyvrcholenia národnoslobodzovacieho boja československého ľudu a oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou*.¹⁵¹

Ďalšie ocenenia mali formu českých uznaní, pamätných a ďakovných listov zaslaných pri príležitosti významných výročí či životných jubileí.¹⁵² Na 20. výročie februárového prevratu udelil Slovenský výbor

146 SNM-HM, príř. č. 1989/00792, ev. č. H 23852/X; PULEC, V. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*, s. 25.

147 Archiv KPR Praha, Sbířka vyznamenání, Seznamy nositelů státních vyznamenání, Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu [online]. [cit. 2024-06-03]. Dostupné na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/vzzov1.pdf>

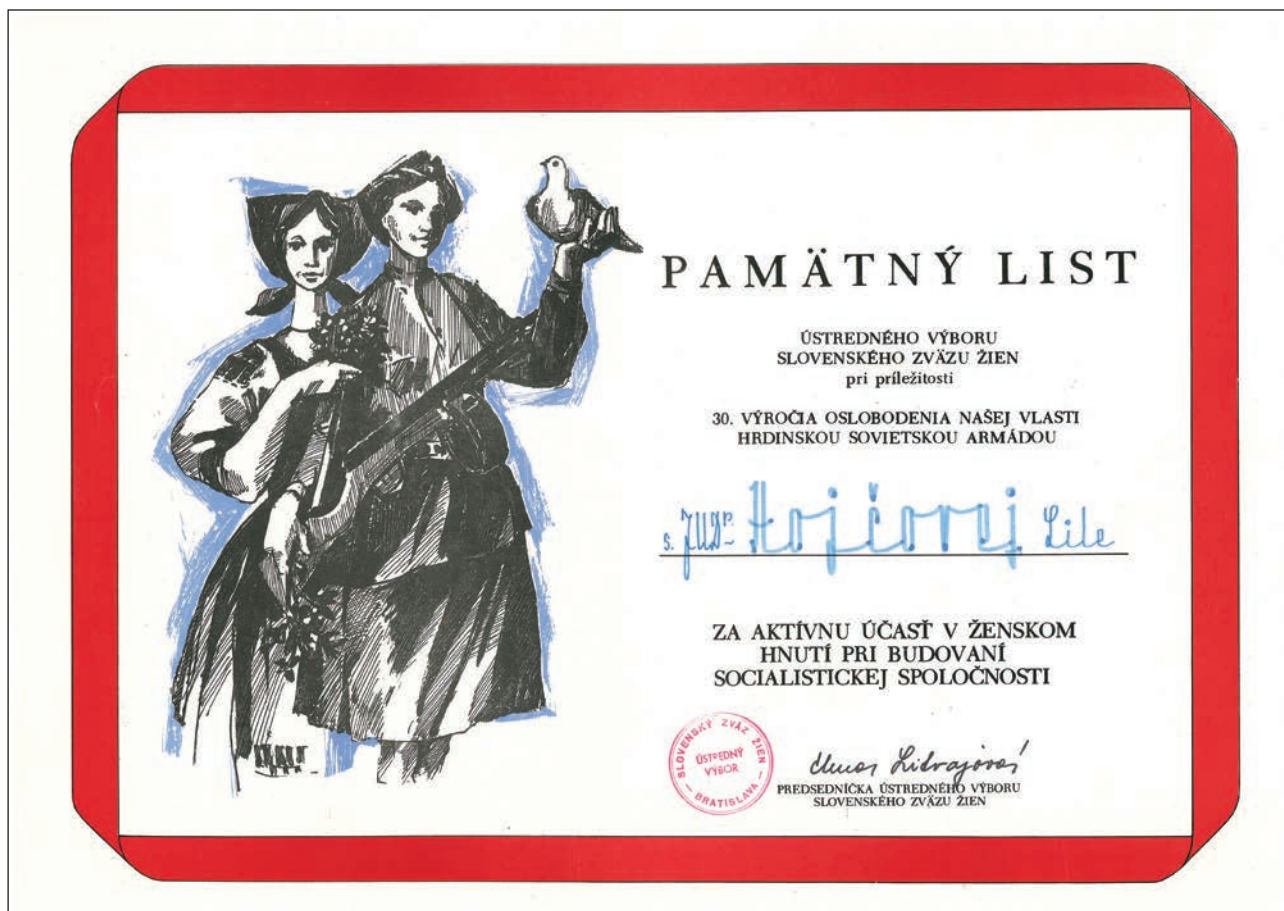
148 SNM-HM, príř. č. 1989/00792, ev. č. H 52380/11.

149 SNM-HM, príř. č. 1989/00819, ev. č. H 23889/X.

150 SNM-HM, príř. č. 1989/00818, ev. č. H 23888/X.

151 SNM-HM, príř. č. 1989/00823, ev. č. H 23893/X.

152 V zbierke faleristiky SNM-HM sa nachádzajú aj ďalšie dekorácie z pozostalosti Lily Hojčovej. Tie však nemajú charakter vyznamenaní. Ide napríklad o Zlatý odznak Slovenského zväzu žien (príř. č. 1989/00826, ev. č. H 23896/X) či Čestnú medailu Československého zväzu žien (príř. č. 1989/00821, ev. č. 23891/X).

Pamätný list ÚV SZŽ za aktívnu účasť v ženskom hnutí udelený Lile Hojčovej (Zdroj: SNM-Historické múzeum)

Československého zväzu žien Lile Hojčovej čestné uznanie „za záslužnú prácu v ženskom hnutí na Slovensku a aktívnu účasť pri výstavbe socializmu“.¹⁵³ V podobnej dikcii („za aktívnu účasť v ženskom hnutí pri budovaní socialistickej spoločnosti“¹⁵⁴) bol udelený aj pamätný list ÚV SZŽ pri príležitosti 30. výročia oslobodenia Československa. Pamätný list vyjadrujúci poďakovanie „za obetavú a významnú prácu v pokrokovom ženskom hnutí na Slovensku“¹⁵⁵ bol Lile Hojčovej udelený v auguste 1969.

Pri porovnaní významu udelených vyznamenaní je pozorovateľná výrazná asymetria v zásluhovosti oboch nositeľov vyznamenaní. Kariéra Lily Hojčovej bola počas mnohých období minimálne

rovnako významná, ak nie významnejšia ako kariéra jej manžela. Komunistický režim pritom jej zásluhy ocenil iba jediným nižším vyznamenaním, pamätnou medailou a dvoma straníckymi pamätnými medailami. Jozef Hojč bol pritom nositeľom významnejších radov a vyznamenaní. Do istej miery to svedčí aj o vtedajšom postavení ženy v spoločnosti. Režimom deklarovaná rovnosť mužov a žien v socialistickej spoločnosti bola jedným z mnohých mýtov šírených propagandou.

ZÁVER

Život manželov Hojčových je popretkávaný zlomovými udalosťami 20. storočia. Do dospelého života obaja vstúpili ešte v medzivojnovom období.

Obaja našli uplatnenie už v prvorepublikovej spoločnosti, či už Československom rozhlase, spolkovom živote, alebo publicistike. Veľkou skúškou pre oboch bolo obdobie druhej svetovej vojny. Jozef Hojč zakúsil ťažké chvíle ako odbojový pracovník, účastník SNP a neskôr partizán. Lila Hojčová sa ocitla v ohrození kvôli židovskému pôvodu a prišla o brata Andreja. Kariéry oboch sa naplno rozbehli po roku 1945. S výnimkou krátkeho pôsobenia na povereníctvách financií a pracovných síl sa Jozef Hojč ako odborník dostal na čelo jedinej štátnej poisťovne a zotrval tu až do odchodu do dôchodku. Lila Hojčová zastávala významné pozície v štruktúrach Zväzu slovenských žien, Výboru československých

153 SNM-HM, ev. č. H 52380, čestné uznanie udelené Slovenským výborom Československého zväzu žien Lile Hojčovej.

154 SNM-HM, ev. č. H 52380, pamätný list Ústredného výboru Slovenského zväzu žien udelený Lile Hojčovej.

155 SNM-HM, ev. č. H 52380, pamätný list udelený Ústredným výborom Slovenského zväzu žien Lile Hojčovej.

žien či Československého zväzu žien. V šesťdesiatych rokoch bola jednou z prvých pracovníčok katedry sociológie Filozofickej fakulty UK. Jej manžel sa súbežne s povoláním venoval svojej veľkej záľube poľovníctvu, kde patrila k popredným predstaviteľom poľovníckych organizácií aj v celoštátnom

rámci. Výrazom zvláštneho vzťahu komunistického režimu k Jozefovi Hojčovi bolo udelenie niekoľkých vysokých štátnych vyznamenaní ako napríklad Rad republiky, Rad práce či Rad Víťazného februára. V omnoho menšej miere bola ocenená aj Lila Hojčová. Okrem ocenení rôznych

spoločenských organizácií ju komunistický režim v roku 1969 ocenil aj nižším štátnym vyznamenaním za Zaslúhy o výstavbu a v roku 1971 Pamätnou medailou k 50. výročiu založenia KSČ. Konca komunistického režimu sa nedožili, zomreli len niekoľko mesiacov pred jeho pádom.

Adam Bielez – Vojtech Hami • The Life Stories of the Spouses Jozef and Lila Hojč

The life of the Hojč couple was marked by turning events of the 20th century. Both entered adulthood in the interwar period. Jozef Hojč underwent difficult trials as a resistance worker, a participant in the Slovak National Uprising and a partisan during World War II. Lila Hojčová faced danger due to her Jewish origin. Their party affiliation helped advance the careers of both spouses. Jozef Hojč became an expert at the head of the only state insurance company. Lila Hojčová held significant positions in women's organisations. The communist regime revered Jozef Hojč by awarding him several high state honours.

PhDr. Adam Bielez, PhD. (1994)

Vyštudoval učiteľstvo výchovy k občianstvu a histórii na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského. Rigorózne konanie aj postgraduálne štúdium absolvoval na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. V súčasnosti pracuje na Oddelení dokumentácie Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje prevažne rekonštrukcii mocenského aparátu najmä orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, dejinám regiónu Záhorie a dejinám školstva v rokoch 1939 až 1989. Kontakt: bielez@upn.gov.sk

Mgr. Vojtech Hami (1994)

Vyštudoval na Prešovskej univerzite v Prešove, kde získal bakalársky a magisterský titul z histórie. V súčasnosti pracuje ako kurátor v kabinete numizmatiky Slovenského národného múzea-Historického múzea v Bratislave, kde sa venuje odbornému spracovaniu a katalogizácii zbierkových predmetov. Zároveň pôsobí ako externý doktorand na Masarykovej univerzite. Jeho publikačná činnosť sa primárne zameriava na výsledky výskumu v oblasti numizmatiky a faleristiky. Kontakt: vojtech.hami@snm.sk

MENOVÁ REFORMA 1953 NA SLOVENSKU V DOKUMENTOCH KRAJSKÝCH SPRÁV ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

BRANISLAV KINČOK

Pred 70 rokmi sa v komunistickom Československu uskutočnila menová reforma, ktorá poznačila nielen hospodársky profil štátu, ale dramatickým a v niektorých prípadoch i tragickým spôsobom zasiahla do každodenného života jeho občanov. Počas prvých štyroch júnových dní si muselo prekvapené, zaskočené a znechutené obyvateľstvo vymeniť svoje peniaze – staré za nové – v pome-roch, ktoré sa okrem štátnej oficiálnej propagandy nikomu nepáčili. Aj preto sa menová reforma z roku 1953 stala jednou z najzávažnejších a najkontroverzejších udalostí našich politicko-ekonomických dejín 20. storočia, ktorá navyše natrvalo zostala v pamäti širokých mäs.

Problematike menovej, resp. peňažnej¹ reformy v Československu v roku 1953 sa už obšírne venovali viaceré práce.² Z tohto dôvodu si na úvod priblížime len jej základný rámec, ktorý je nevyhnutný pre pochopenie jej príčin, cieľov, dôsledkov a celkového významu.

Príčiny menovej reformy z roku 1953 mali svoje korene už v povojnovom období, keď sa s hospodárskym a finančným dedičstvom vojny pokúšala vyrovnať menová reforma z novembra 1945. Medzi jej základné východiská patrilo najmä vytvorenie ucelenej peňažnej sústavy a zlúčenie ekonomík Slovenska a českých krajín do sústavy jednotného hospodárstva. Jedným z jej výsledkov bolo vytvorenie viazaných vkladov, ktoré sa stali

v nasledujúcich rokoch háklivou súčasťou československého peňažníctva. Ich uvoľňovaním (aj keď za sprísnených podmienok) sa inflačné obeživo z čias vojny prelievalo do bežného peňažného obehu a spôsobovalo jeho nárast. Reforma naopak neovplyvnila existenciu viazaného trhu, resp. prídelového (lístkového) systému, ktorý pretrval až do roku 1953. Jeho zrušenie totiž vyvolávalo obavy, že by pri prevahe dopytu nad ponukou boli po uvoľnení obchodu veľmi rýchlo vykupené zásoby a na trhu by nastal chaos. Zásadné (systémové) riešenie týchto otázok tak bolo v roku 1945 prakticky odsunuté do budúcnosti.³

Nutnosť riešenia naakumulovaných ekonomických problémov sa začala prejavovať už krátko po

komunistickom prevrate vo februári 1948 a v nasledujúcom období ju znásobovala aj nová podoba hospodárskej politiky, ktorá sa riadila ideami plánovanej ekonomiky s centrálnym riadením. Nové inflačné tlaky spôsoboval aj dôraz na budovanie ťažkého priemyslu, zvyšovanie zbrojnej výroby, nákladov na obranu a stagnácia poľnohospodárskej výroby. K ich eliminácii malo už pri štarte tzv. prvej päťročnice (1949 – 1953) prispieť zavedenie voľného trhu, ktorý mal zo začiatku existovať popri trhu viazanom. Predstavy o postupnom prechode k jednotnému trhu sa však nenaplnili a existencia prídelového systému niekoľko rokov po skončení vojny sa v európskom kontexte postupne menila na raritu. Začiatkom 50. rokov sa tak tieto

1 Úradný názov reformy bol peňažná reforma. V dobových materiáloch sa však často označuje ako „vládna akcia“. K otázke terminológie bližšie pozri ŠUSTEK, Zbyšek. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 1, s. 3.

2 Medzi najvýznamnejšie patria najmä JIRÁSEK, Zdeněk, ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Praha: Nakladatelství Svítání, 1992; MUSILOVÁ, Dana. *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky. Studie a dokumenty. Dokumenty o perzekuci a odporu, svazek 8*. Praha: ÚSD, 1994; PECNÍK, Marcel, NOVANSKÝ, Tomáš. *Peňažná reforma v Československu v roku 1953. Príbeh ľudí a peňazí*. Banská Bystrica: Agentúra MP, s. r. o., 2013; VENCOSKÝ, František. *Vzestupy a propady československé koruny. Historie československých měnových poměrů*. Praha: Oeconomica, 2003.

3 K menovej reforme z roku 1945 bližšie pozri CHUDJÁK, František. Menová reforma v Československu roku 1945 (slovenské predstavy a požiadavky). *Historický časopis*, roč. 53, 2005, č. 1, s. 71 – 91; PECNÍK, M., NOVANSKÝ, T. *Peňažná reforma v Československu v roku 1953*, s. 17 – 19; ŠUSTEK, Z. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie, s. 7 – 11.

otázky stali východiskami úvah o potrebe zrealizovania novej peňažnej reformy v Československu.⁴

O čoraz nevyhnutnejších systémovejších zmenách v oblasti československého trhu a peňažníctva sa začalo uvažovať už v roku 1951, skutočné prípravné práce na reforme však odštartovali až v máji nasledujúceho roku. V tomto období sa plánovalo len s plošným uvoľnením trhu bez prijatia radikálnych opatrení v oblasti meny. Zmena koncepcie nastala na jeseň roku 1952, pravdepodobne aj pod vplyvom sovietskych ekonomických poradcov, a súčasťou reformy už mala byť aj redukcia peňažných prostriedkov v rukách obyvateľov. V tomto období boli taktiež definované základné otázky, ako pomer nových cien a miezd, obsah zlata v korune a jej kurz v pomere k rubľu a zásady výmeny starých peňazí za nové.⁵ V konečnom dôsledku boli z pohľadu obyvateľstva prijaté najradikálnejšie a najdrastickejšie riešenia, vďaka čomu musela byť menová reforma pripravovaná v najprísnejšom utajení.

Po stanovení základných parametrov reformy sa prikrčilo k príprave jej technického zabezpečenia. V tejto fáze prebiehali najmä rokovania so Sovietskym zväzom, ktorý československej strane poskytol nielen skúsenosti z prevedenia vlastnej menovej reformy (uskutočnila sa v roku 1947), ale taktiež zabezpečil na svojom území razbu nových mincí a tlač bankoviek a štátoviek, ktorá nemohla byť z dôvodu prísneho utajenia realizovaná v Československu. Až do marca 1953 bolo centrum rozhodovania a príprav tejto rozsiahlej akcie na Pražskom hrade v úzkom okruhu okolo prezidenta

Nakupovanie na Slovensku v období prelomu 40. a 50. rokov (Zdroj: Archív TASR)

republiky Klementa Gottwalda. Po jeho náhlej smrti sa už vykonávali len záverečné práce, najmä príprava a tlač rôznych pomôcok a napokon i zabezpečenie prevozu a samotného rozvozu nových peňazí.⁶

K schváleniu a zároveň i k vyhláseniu menovej reformy došlo 30. mája 1953. Už o 9. hod. sa uskutočnilo plenárne zasadnutie Ústredného výboru (ÚV) Komunistickej strany Československa (KSČ), ktoré prerokovalo a schválilo návrh predsedníctva na uznesenie o vykonaní peňažnej reformy a zrušení lístkového systému.

Ešte v doobedňajších hodinách sa uskutočnila aj mimoriadna schôdza československej vlády, ktorá okrem stranického uznesenia jednohlasne schválila aj návrh zákona o peňažnej reforme a opatrenia v súvislosti s vykonaním zákona o peňažnej reforme. Ako posledná sa o 13. hod. konala plenárna schôdza Národného zhromaždenia, ktorá návrh zákona definitívne schválila.⁷ Oficiálne zdôvodnenie prijatých opatrení zamlčovalo rozhodujúce príčiny ekonomických problémov, ktoré pramenili z hospodárskej politiky prvej päťročnice a čiastočne

4 PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2 díl, období 1945–1992*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009, s. 278 – 282.

5 Správa o peňažnej reforme a jej vyúčtovaní vypracovaná ministerstvom financií pre politický sekretariát ÚV KSČ, august 1953, Praha. In: MUSILOVÁ, D. *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*, s. 46.

6 Dokument č. 1 – Správa o peňažnej reforme a jej vyúčtovaní vypracovaná ministerstvom financií pre politický sekretariát ÚV KSČ, august 1953, Praha. In: MUSILOVÁ, D. *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*, s. 47.

7 Zpráva o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa; Zpráva o zasedání vlády; Národní shromáždění projednalo a schválilo zákon o peněžní reformě. *Rudé právo*, roč. 53, 1953, č. 150, s. 1.

aj z prvých povojnových rokov. Na proti tomu zdôrazňovalo rozpor medzi rýchlym rozvojom hospodárstva po roku 1949 a nevyriešeným menovým problémom, čo znemožňovalo odstránenie lístkového systému. Východiskom z tohto stavu sa mala stať práve peňažná reforma. Jej príčiny videl komunistický režim v nedôslednosti menovej reformy v novembri 1945 a následného „rozriedenia“ meny blahosklonným uvoľňovaním viazaných vkladov do roku 1948 a taktiež v hromadení peňažných prostriedkov v rukách „kapitalistov a špekulantov“, ktorá im umožňovala vykupovať tovar na voľnom trhu a tým odčerpávať zásoby potrebné pre prechod jednotného trhu.⁸

Nová menová reforma stála na niekoľkých základných zásadách. V prvom rade bol uzákonený zlatý obsah novej koruny československej (Kčs) na úrovni 0,123426 gramu čistého zlata a mena bola pripútaná k sovietskemu rubľu (1,80 Kčs za jeden rubľ). Došlo k zrušeniu lístkového systému a zavedeniu voľného trhu pre všetky druhy tovarov s nanovo stanovenými cenami. Taktiež boli anulované všetky viazané vklady, životné poisťky a štátne dlhopisy. Aby štát kompenzoval obyvateľstvu aspoň časť rastu životných nákladov, ktorý vznikol zrušením viazaného trhu, boli zvýšené základné mzdové sadzby, mesačné výplaty do 1 200 Kčs, nižšie dôchodky sociálneho zabezpečenia a rodinné prídavky na deti. Výrazne sa zmenila štruktúra obeživa. Nové mince, štátovky a bankovky predstavovali len menšie nominály. V prípade mincí išlo o 1- až 25-halierniky, štátovky sa hodnotami pohybovali v rozmedzí 1 až 5 Kčs a bankovky

Výmena peňazí v jednom z bratislavských závodov (Zdroj: Archív TASR)

v rozmedzí 10 – 100 Kčs.⁹ Samotná výmena peňazí, ktorá sa mala realizovať od 1. do 4. júna 1953, musela byť náhla a totálna, keďže jej cieľom bola eliminácia platnosti všetkého dovtedajšieho obeživa. Občania si mohli svoje úspory vymeniť vo výmenných strediskách podľa rôznych kurzov. Hotovosť vo výške 300 starých korún sa zamieňala v pomere 5 : 1, zvyšok v pomere 50 : 1. Obyvatelia vylúčení zo zásobovania na viazanom trhu museli všetky svoje peniaze meniť v pomere 50 : 1. Vklady obyvateľstva sa vymieňali o čosi priaznivejšie – podľa ich výšky od pomeru

5 : 1 do 30 : 1. Vklady na knižkách vystavených po 16. máji 1953 sa však vymieňali v pomere 50 : 1.¹⁰

Široké vrstvy obyvateľstva sa o základných kontúrach menovej reforme dozvedeli v deň jej schválenia a to z prejavu predsedu československej vlády Viliama Širokého, ktorý bol v podvečerných hodinách opakovane vysielaný československým rozhlasom. Napriek tomu, že informácie o pripravovaných menových opatreniach sa medzi obyvateľstvom šírili už niekoľko týždňov, vyvolal tento prejav šok. Spôsobil to najmä fakt, že ešte pred niekoľkými

8 Peněžní reforma a zrušení lístků – cesta k dalšímu rozvoji našeho hospodářství; Projev předsedy vlády soudruha Viliama Širokého na schůzi Národního shromáždění dne 30 května 1953. *Rudé právo*, roč. 53, 1953, č. 150, s. 1 – 3; PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2 díl, období 1945–1992*, s. 283 – 284.

9 Prvý a jedinýkrát v dejinách korunovej meny na Slovensku tak chýbala obyvateľom v peňaženkách kovová jednokoruna. PECNÍK, M., NOVANSKÝ, T. *Peňažná reforma v Československu v roku 1953*, s. 48.

10 Národní archiv České republiky (ďalej NA) Praha, fond (ďalej f.) Úrad predsedníctva vlády – nespracované (ďalej ÚPV). Smernica ministra financií z 30. mája 1953 o spôsobe vykonania peňažnej reformy; Zákon ze dne 30. května 1953 o peněžní reformě. *Rudé právo*, roč. 53, 1953, č. 150, s. 3.

dňami či doslova hodinami vysokí stranícki funkcionári a celé stranícke organizácie tieto „fámy“ popierali a ubezpečovali, že žiadne opatrenia sa nepripravujú (pozri Dokument č. 2). Takýto prístup predstaviteľov vládneho režimu vyvolal v obyvateľoch prvotný hnev, ktorý sa ešte znásobil nasledujúci deň, keď sa prostredníctvom straníckej tlače dozvedeli podrobnosti o podobe menovej reformy. Aj keď jej autori oficiálne deklarovali, že prijaté opatrenia sa dotknú predovšetkým tzv. triednych nepriateľov a rôznych špekulantov, v skutočnosti zasiahli najširšie vrstvy obyvateľstva, pretože radikálne zredukovali aj peňažné prostriedky získané poctivou prácou v osemročnom povojnovom období. Popri ľuďoch s vysokými úsporami boli reformou mimoriadne postihnuté najslabšie sociálne vrstvy – dôchodcovia, invalidi, rodiny s viacerými deťmi a mladomanželia. Podoba a prevedenie opatrení vyvolali značné pobúrenie, ktoré od 1. júna 1953 prejavovali najmä robotníci. Došlo k spontánnym štrajkom, na ktorých sa síce vyjadrovala aj nespokojnosť s komunistickým režimom, no korene tohto hnevu mali hlavne ekonomické pozadie. Najväčšie nepokoje vypukli v Čechách vo veľkých priemyselných aglomeráciách (Plzeň, Praha, Ostrava, České Budějovice), pričom v Plzni dokonca prerástli do otvorenej revolty, v rámci ktorej sa protestujúcim podarilo na niekoľko hodín obsadiť miestnu radnicu.¹¹

Na tomto mieste však treba zdôrazniť, že štrajky a demonštrácie vo

veľkých závodoch boli väčšinou záležitosťou výrazne menšej časti robotníkov, ktorá nakoniec aj tak ustúpila a začala pracovať. Oproti nej stála masa pracujúcich, ktorá komunistický režim naďalej bezvýhradne podporovala, a to napriek tomu, že menová reforma nepochybne vyvolala určité dezilúzie aj u nich. Väčšinu z tých, čo si na svoje živobytie zarábali v továrňach, prípadne sa živili manuálnou prácou niekde inde, totiž ešte netrápil pocit neslobody a vedomie straty demokracie – ako to bolo v prípade vzdelanejších vrstiev (najmä príslušníkov bývalých elít) – pretože za svoj výrazný ekonomický a spoločenský vzostup mohli ďakovať režimu, ktorý sa v Československu etabloval po februári 1948. A práve vďaka postoju tejto väčšiny dokázala komunistická strana krízový moment z roku 1953 prekonať a dokonca nájsť cestu k novému upevneniu svojho režimu.¹²

Vedenie komunistickej strany pri prijímaní bezpečnostných opatrení počítalo s určitým odporom obyvateľstva, preto podniklo viaceré kroky pre prípadné zásahy proti nespokojencom. V bojovej pohotovosti boli hlavne jednotky „ozbrojenej pästi strany“ – ľudových milícií, ktoré mali byť pripravené „*k drtivému zásahu proti každému, kto by se pokoušel mařit náš postup k vybudování socialismu*“.¹³ Na viacerých miestach však nemuseli proti štrajkujúcim robotníkom vôbec zasahovať, pretože pomery dokázali upokojiť „uvedomejší súdruhovia“, ktorí s ich počínaním nesúhlasili a boli

vo väčšine, prípadne stranícki funkcionári, ktorí prichádzali medzi protestujúcich a ovplyvňovali ich mienku.¹⁴ Štrajky a nepokoje v závodoch ustali v priebehu necelého týždňa. Napriek vcelku dobre zvládnutej situácii ich komunistický režim označil za dielo „triednych nepriateľov“ a vyhlásil politiku tvrdej ruky, ktorá viedla k perzekúcii ich účastníkov. V nasledujúcich týždňoch bolo odsúdených niekoľko stoviek demonštrantov a mimosúdne perzekúcie (prepustenie z práce, preradenie na nižšiu pozíciu, krátenie dovolení a prídavkov na deti) postihli niekoľko tisíc osôb.¹⁵

Menová reforma z júna 1953 prieniesla niekoľko závažných vnútropolitických konzekvencií.¹⁶ V dôsledku relativizácie hodnoty peňazí vzrástla v Československu sociálna neistota obyvateľstva. Jeho životná úroveň sa dočasne znížila, pretože reálna hodnota príjmov poklesla na 88 % (v prípade úradníkov a nerobotníckych profesií dokonca na 78 %), na nákup priemyselného tovaru bolo nutné vynaložiť 165 % predchádzajúceho pracovného času, osobná spotreba klesla v priemere o takmer 9 % a životné náklady rodín sa zvýšili o tretinu.¹⁷ Z hľadiska dopadu na obyvateľstvo išlo zhruba o štvrtú najtvrdšiu reformu v deviatich stredo a východoeurópskych štátoch.¹⁸ Naproti tomu, prevedením menovej reformy sa mimoriadnym spôsobom obohatil štát. Získal nielen úspory občanov, ale taktiež výnosy z ich viazaných vkladov a životných poisťiek. Celkový zisk prekročil čiastku

11 Bližšie k priebehu nepokojov pozri JIRÁSEK, Z., ŠŮLA, J. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, s. 81 – 116.

12 PERNES, Jiří. Rok 1953 v Československu. *Paměť a dějiny*, roč. 7, 2013, č. 3, s. 21.

13 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Velitelstvo Štátnej bezpečnosti (ďalej 310), archívne číslo (ďalej a. č.) 310-72-29. Rozkaz ÚV KSČ jednotkám ľudových milícií z 30. 5. 1953.

14 PERNES, J. Rok 1953 v Československu, s. 21.

15 Bližšie k priebehu perzekúcií po menovej reforme pozri KAPLAN, Karel, VÁCHOVÁ, Jana. *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty. Dokumenty o perzekuci a odporu, svazek 5*. Praha: USD, 1993.

16 Z medzinárodného hľadiska menová reforma viedla k vylúčeniu Československa z Medzinárodného menového fondu, keďže ho o tejto akcii vopred neinformovalo.

17 PECNÍK, M., NOVANSKÝ, T. *Peňažná reforma v Československu v roku 1953*, s. 56.

18 ŠUSTEK, Z. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie, s. 28.

Pracovníci Závodu Mieru v Bratislave diskutujú na tzv. desaťminútovke o vládných opatreniach v súvislosti s menovou reformou (Zdroj: Archív TASR)

14 miliárd korún.¹⁹ Redukciou obeživa pri pokračujúcom raste výroby sa podarilo aspoň v globálnej miere zladit' štátne tržné fondy s obehom peňazí, takže bola prekonaná jedna z ťaživých disproporcií prvej päťročnice. Zaviedli sa v podstate rovnovážne ceny, ktoré však nevznikli na trhu, ale administratívnym spôsobom. Aj keď reforma vyvolala bezprostredný pokles osobnej spotreby, z dlhodobého hľadiska

prispela ku konsolidácii hospodárstva a v nasledujúcich rokoch vytvorila podmienky pre stabilnejšiu rast výroby a spotreby obyvateľstva. Vzástla úloha obchodu a nárokov naň kladených a čierny trh sa obmedzil na výrobky a služby nedostupné na legálnom trhu. Upevnenie koruny a bohatší výber tovaru na trhu v ďalších rokoch pôsobili priaznivo na hmotnú zainteresovanosť a pracovnú morálku.²⁰ Komunistický

režim si dokonca vytvoril aj dostatočnú finančnú rezervu a priestor pre sociálne gestá v najbližšej budúcnosti. Najdôležitejším z nich sa stalo celoplošné znižovanie maloobchodných cien, pričom prvé sa uskutočnilo už 1. októbra 1953.²¹

Ak sme v úvode konštatovali, že problematike menovej reformy z roku 1953 sa už podrobne venovalo množstvo autorov, neplatí to o jej priebehu na Slovensku.²² Menší záujem o túto tému pramení podľa všetkého z dvoch základných faktorov. Prvý vyplýva už zo samotnej odozvy menovej reformy na Slovensku. Aj keď bolo Československo unitárnym štátom s jednotnou ekonomikou, politickým systémom, celoštátnou legislatívou a ideológiou, jednotlivé rozhodnutia a právne normy nemali rovnakú odozvu vo všetkých regiónoch a sociálnych vrstvách, pretože sa ich dotýkali rozdielnou mierou. Navyše, ak aj boli ľudia rovnako postihnutí nejakým opatrením, reagovali naň odlišne z dôvodu rozdielnej mentality či výchovy. Aj preto bola intenzita prejavov nespokojnosti obyvateľstva na Slovensku výrazne nižšia ako v českých krajinách.²³ Druhým faktorom je prístup historikov k výskumu tejto problematiky, konkrétne z akých archívnych materiálov pri tvorbe svojich prác vychádzali. Na oba činitele sa pokúsime pozrieť podrobnejšie.

Priebeh menovej reformy od jej vyhlásenia až do začiatku realizácie (teda od 30. mája do 1. júna 1953) bol v celom Československu v podstate identický a porovnateľné boli aj reakcie obyvateľstva. Aj na Slovensku sa

19 PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, s. 89.

20 PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2 díl, období 1945 – 1992*, s. 287 – 288.

21 Usnesení vlády republiky Československé a Ústředního výboru KSČ o snížení státních maloobchodních cen potravinářského a průmyslového zboží. *Rudé právo*, roč. 53, 1953, č. 271, s. 1.

22 Medzi práce, ktoré sa sústredili primárne na priebeh menovej reformy v roku 1953 na Slovensku patria JIRÁSEK, Zdeněk. Problémy měnové reformy roku 1953 na Slovensku. In: PEŠEK, Jan, ed. *V tieni totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch (1948 – 1953)*. Bratislava: Historický ústav SAV, 1996, s. 90 – 97; VARINSKÝ, Vladimír. Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. In: ŠTEFANSKÝ, Michal, ZÁGORŠEKOVÁ, Marta, zost. *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. (Historicko-politologické pohľady)*. Banská Bystrica: Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 62 – 72.

23 BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno: Nakladatelství Pius, 2002, s. 34.

objavovali príznaky nákupnej horúčky, zvýšenej spotreby alkoholu a potravín a prvých jednotlivých prejavov nespokojnosti (pozri Dokumenty č. 2 a 3). Viaceré spoločné menovatele si reakcie obyvateľov zachovali aj po 1. júni 1953, pričom súviseli hlavne so spôsobom vykonania reformy. Išlo predovšetkým o nespokojnosť so stanovenými výmennými kurzami, koncepčne nedoriešenými otázkami platnosti v máji zakúpených týždenných cestovných lístkov a stravných lístkov, nezrovnalostí pri preplácaní (zálohových) miezd za mesiac máj (pozri Dokumenty č. 4, 7 a 9), zlyhaní distribúcie finančných prostriedkov z pobočiek do výmenných stredísk a zo začiatku aj nedostatočný počet týchto stredísk. Toto všetko aj na Slovensku vytváralo všeobecnú nespokojnosť s prebiehajúcou reformou, ktorá mohla v niektorých miestach, výlučne tam, kde existovala určitá koncentrácia rovnako postihnutých ľudí, prerásť až do štrajkovej podoby. Takýmito miestami boli hlavne fabriky s veľkým počtom zamestnancov. A práve z pohľadu intenzity a početnosti štrajkov a demonštrácií sa situácia v oboch častiach spoločného štátu odlišovala. Zatiaľ čo v českých krajinách už počas 1. júna 1953 vypukli najväčšie štrajky a demonštrácie, na Slovensku zostala z tohto pohľadu situácia pokojná. Prvý prípad prerušenia práce tu bol zaznamenaný 2. júna 1953, keď časť baníkov v uhoľných baniach v Handlovej počas všetkých troch zmien vyfárala o hodinu skôr a odišla domov.²⁴ Táto udalosť však nakoniec ako štrajk vyhodnotená nebola. K protestom, ktoré už mali istú formu štrajku, začalo dochádzať až od 4. júna 1953, teda v čase, keď už vlna štrajkov v Čechách opadávala. Najväčší z nich sa udial v ružomerských papierenských závodoch (Grafocelpap a Technocelpap), kde 4. júna 1953 z 2 480 zamestnancov nenastúpilo do

Úprava maloobchodných cien tovarov vo výklade predajne 3. júna 1953 (Zdroj: Archív TASR)

práce 1 165 a na druhý v štrajku pokračovali ešte prvé dve pracovné hodiny. Situáciu prišla do podniku riešiť skupina funkcionárov z ÚV Komunistickej strany Slovenska (KSS) na čele s čerstvým vedúcim jej ideologického oddelenia Vasilom Biľakom: „*Řečnil jsem a besedoval s dělníky celou noc a den. Dopadlo to vcelku dobře a začalo se pracovat.*“²⁵ V ten istý deň prerušilo prácu na celých osem hodín aj 46 robotníkov v Kožiarskych závodoch v Liptovskom Mikuláši a 20 zamestnancov Stavodustrie v Banskej Bystrici, ktorí však ako dôvod nenastúpenia na smenu uviedli, že svätia sviatok Najsvätejšieho Kristovho tela a krvi (Božie Telo). Prácu prerušili aj pracovníci závodu v Trenčianskej Teplici, avšak len na 30

minút. Na druhý deň odmietlo pracovať 350 (zo 450) zamestnancov Priemstavu Lubeník (okres Revúca) a celú smenu štrajkovalo aj 120 (inde sa uvádza 150 zo 700) robotníkov v Kovohutiach Mokrad. V okrese Dolný Kubín, v podniku Elektropraga, nepracovalo dve hodiny 84 zamestnancov a v Pilane Vlašky (dnes súčasť obce Vlaky, okres Liptovský Mikuláš) 50 (zo 76) pracovníkov po dobu jednej hodiny. Posledným dňom štrajkov na Slovensku bol 6. jún 1953. V ten deň sa nepracovalo hlavne na východe krajiny – v národnom podniku Východoslovenské strojárne v Košických Hámroch (obec zaplavená pri výstavbe vodného diela Ružín) prerušilo na dve hodiny prácu 75 zamestnancov a v stavebnom

24 ABS Praha, f. Hlavná správa Verejnej bezpečnosti Praha – vnútorný odbor (ďalej HS VB Praha), archívna jednotka (ďalej a. j.) 188. Prehľad štrajkov a zastavení práce v období menovej reformy, nedatované, s. 4.

25 BIĽAK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: Nakladatelství BVD, 2014, s. 16 – 17.

kombináte v Sečovciach robotníci zastavili prácu do „vysvetlenia“.²⁶

Zaujímavým slovenským špecifikom pri priebehu menovej reformy v roku 1953 je absencia akýchkoľvek demonštrácií. Primárnou príčinou tohto javu bola neexistencia vysoko koncentrovaných priemyselných stredísk na Slovensku, porovnateľných s Ostravou, Plzňou alebo Prahou, v ktorých by sa sústreďovali rovnako postihnutí ľudia. Svoj vplyv mohli zohrať aj nižšie úspory slovenského robotníctva v porovnaní s rovnakou sociálnou kategóriou v Čechách.²⁷ Nižšia koncentrácia pracovníkov v priemysle a pozvoľný prechod od záujmu začať štrajkovať k jeho uskutočneniu uľahčovali aj prácu bezpečnostných zložiek, ktoré dostali pokyn „potlačiť akékoľvek pokusy o narušenie verejného poriadku“.²⁸ Dôležitú úlohu zohrávala aj prísna cenzúra poštových zásielok, ktorá v značnej miere eliminovala sekundárny prenos štrajkových nálad z Čiech na Slovensko.²⁹

Nižšia početnosť štrajkov na Slovensku sa prejavila aj na rozsahu a tvrdom nasledujúcich perzekúcií. V súvislosti s organizovaním štrajkov, ktoré boli z pohľadu komunistického režimu politickým trestným činom, bolo oficiálne zatknutých len 5 osôb – tri v Priemstave Lubeník a po jednej v Grafocelpap Ružomberok a v Pilana

Vlašky. Po spísaní protokolu o výsluchu však boli všetci prepustení a vyšetrovaní na slobode.³⁰ Účastníci štrajkov, najmä hlavní iniciátori, boli najčastejšie obžalovaní pre trestný čin poburovania proti republike. Napríklad robotník Karol Krížik, ktorý bol označený za iniciátora štrajku v Kovohutiach Mokrad, bol súdený Okresným súdom v Dolnom Kubíne za tento trestný čin a odsúdený na 18 mesiacov odňatia slobody. K trestným činom politického charakteru patrilo aj šírenie letákov, štvavých nápisov, anonymných listov a poplašných a nepravdivých správ (pozri Dokumenty č. 6, 8 a 11). V spojení s menovou reformou sa na Slovensku zatýkalo aj za ekonomické trestné činy. K najmasovejším z tohto pohľadu patrilo zhromažďovanie a utajovanie tovaru, ku ktorému pod vplyvom šíriacich sa informácií dochádzalo už niekoľko dní či týždňov pred oznámením opatrení. Ľudia najčastejšie zhromažďovali cukor, cigarety, destiláty, ryžu a múku. Jednou z hlavných úloh bezpečnostných zložiek sa tak stalo vykonávanie domových prehliadok u podozrivých osôb. Početné boli aj pokusy o rôzne druhy machinácií pri samotnej výmene peňazí. Dochádzalo k dopisovaniu detí do kmeňových listov či ku gumovaniu pečiatok o výmene v občianskych preukazoch a opätovnej snahe o ďalšiu výmenu peňazí. Keďže

každá osoba, ktorá priniesla na výmenu väčšie množstvo hotovosti, bola v očiach bezpečnostných zložiek automaticky podozrivá a musela vysvetľovať ako k peniazom prišla, snažili sa ľudia s vysokými úsporami tieto rozdeliť a zameniť vo zvýhodnenom kurze 5:1 cez viacero druhých osôb – najčastejšie robotníkov a sociálne najslabších – alebo peniaze nechať jednoducho prepadnúť³¹ (pozri Dokument č. 11). Celkové počty zatknutých v súvislosti s menovou reformou na Slovensku nepoznáme. Známe sú len čiastkové údaje – v Žilinskom kraji bolo zatknutých celkovo 20 osôb, pričom sa pred súd postavilo 11 osôb,³² v Bratislavskom kraji zaistili 10 osôb, pričom vo všetkých prípadoch išlo o delikty hospodárskeho charakteru.³³

Ako sme už naznačili, za určitým nezaujmom o problematiku špecifického priebehu menovej reformy na Slovensku môže byť aj prístup historikov k jej výskumu, resp. výberu archívnych materiálov, z ktorých čerpajú informácie. Všetci autori, ktorí sa tejto téme venovali čo i len okrajovo, až na jednu výnimku³⁴ vychádzali pri koncipovaní svojich prác z archíválií pochádzajúcich z činnosti centrálnych úradov, najmä Hlavnej správy (HS) Štátnej bezpečnosti (ŠtB), prípadne aj pražského stranického centra. Tu však vzniká problém, pretože do

26 ABS Praha, f. HS VB Praha, a. j. 188. Prehľad štrajkov a zastavení práce v období menovej reformy, nedatované, s. 7 – 11; Dokument č. 26 – Prehľad o štrajkoch a o zhromaždeniach v jednotlivých závodoch v priebehu peňažnej reformy. In: KAPLAN, Karel, VÁCHOVÁ, Jana. *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty. Dokumenty o perzekuci a odporu, svazek 5*. Praha: USD, 1993, s. 139.

27 JIRÁSEK, Z. Problémy měnové reformy roku 1953 na Slovensku, s. 96.

28 BARNOVSKÝ, M. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*, s. 34.

29 VARINSKÝ, V. Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku, s. 69 – 70.

30 Dokument č. 26 – Prehľad o štrajkoch a o zhromaždeniach v jednotlivých závodoch v priebehu peňažnej reformy. In: KAPLAN, K., VÁCHOVÁ, J. *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty*, s. 139; JIRÁSEK, Z. Problémy měnové reformy roku 1953 na Slovensku, s. 96.

31 ABS Praha, f. HS VB Praha, a. j. 188. Vyhodnotenie špeciálnej vládnej akcie (menová reforma a zrušenie lístkového systému v zásobovaní), nedatované, s. 5 – 7.

32 Dokument č. 34 – Správa Krajskej správy Štátnej bezpečnosti v Žiline o vyšetrovaní osôb v súvislosti s menovou reformou pre Hlavnú správu ŠtB ministerstva národnej bezpečnosti, 24. 6. 1953, Žilina. In: KAPLAN, K., VÁCHOVÁ, J. *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953. Dokumenty*, s. 213 – 215.

33 JIRÁSEK, Z. Problémy měnové reformy roku 1953 na Slovensku, s. 96.

34 VARINSKÝ, V. Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku.

celoštátnych zhrňujúcich správ, prehľadov a zoznamov sa dostali už len značne vyselektované informácie zo Slovenska, resp. len informácie o najzávažnejších udalostiach (nepokojoch a štrajkoch), ktorých tu však bolo v porovnaní s českými krajinami málo. Bez štúdia materiálov slovenskej proveniencie, najmä rôznych hlásení krajských správ ŠtB a Verejnej bezpečnosti (VB) a okresných oddelení ŠtB a VB, historik vcelku logicky príde k záveru, že Slovensko bolo v čase menovej reformy pokojnou krajinou, kde reagentia obyvateľstva bola úplne odlišná od českých krajín.³⁵ Na tento problém už upozornil slovenský historik Vladimír Varinský, ktorý čiastkovým archívnym výskumom vo fondoch najnižších bezpečnostných zložiek na Slovensku tento názor významne korigoval, keďže nepokojov, náznakov štrajkov a prerušení práce tu bolo výrazne viac, ako uvádzajú celoštátne správy.³⁶ To však samozrejme nespochybňuje základné konštatovanie o odlišnom vývoji a reakciách obyvateľstva v Čechách a na Slovensku.

Predložené dokumenty majú ambíciu čiastočne odstrániť deficit relevantných informácií o špecifikách priebehu menovej reformy v roku 1953 na Slovensku. Vybrali sme dokumenty z proveniencie všetkých šiestich krajských správ ŠtB na Slovensku. Ide o denné hlásenia, ktoré formou aj obsahom pripomínajú situačné správy a približujú vývoj udalostí od 29. mája do 6. júna 1953. Tieto hlásenia zostavovali krajské správy ŠtB na základe hlásení jednotlivých okresných oddelení ŠtB. Ide o vcelku spoľahlivý prameň, pretože na základe porovnaní jednotlivých správ dochádzalo k výraznej selekcii informácií zo Slovenska až na centrálnej úrovni ŠtB. Denné hlásenia začali krajské správy vypracovávať od 29. mája 1953, a to na základe

Nakupovanie za nové ceny novými československými bankovkami (4. jún 1953)

(Zdroj: Archív TASR)

zvláštného rozkazu náčelníka HS ŠtB k vykonaniu agentúrno-operatívnych opatrení pri zabezpečení priebehu menovej reformy, ktorý vyšiel 28. mája 1953. Podľa neho sa mal zintenzívniť kontakt s agentúrnou sieťou, pričom agenti a informátori boli inštruovaní, aby včas signalizovali prípadné „nepriateľské činy“, medzi ktoré mali patriť diverzie, teror, lúpeže, sprenevery, machinácie, provokácie, nepriateľská propaganda, rozširovanie letákov a vyhotovovanie rôznych nápisov. Rozkaz zároveň ukladal náčelníkom jednotlivých krajských správ zasielať denné správy o priebehu menovej reformy zo štátnobezpečnostného hľadiska. V prípade závažných udalostí mali správy posilať ihneď prostredníctvom

kuriéra.³⁷ V ten istý deň sa na ministerstve národnej bezpečnosti (MNB) konala za prítomnosti ministra a jeho náčelníkov porada vedúcich pracovníkov MNB, Pohraničnej stráže, Vnútornej stráže a náčelníkov krajských správ ŠtB a VB. Minister a námestníci apelovali najmä na krajských náčelníkov, aby sa sústredili nielen na ochranu výmenných stredísk, ale aby zabránili aj vzniku akýchkoľvek nepriateľských akcií a provokácií a včasne a pravdivo informovali ministerstvo o situácii v kraji. Po skončení spoločnej porady nasledovala osobná inštrukcia krajských náčelníkov, počas ktorej im zdôrazňovali nutnosť maximálneho aktivizovania agentúrnej siete na signalizovanie všetkých nepriateľských

35 JIRÁSEK, Z. Problémy měnové reformy roku 1953 na Slovensku, s. 96.

36 VARINSKÝ, V. Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku, s. 67 – 69.

37 ABS Praha, f. 310, a. č. 310-28-17. Zvláštny rozkaz náčelníka HS ŠtB z 28. 5. 1953.

akcií.³⁸ Denné hlásenia zo slovenských krajských správ sa zasielali na MNB a taktiež na Krajskú správu ŠtB v Bratislave, odkiaľ putovali do ÚV KSS na stôl jeho tajomníka Pavla Davida. Od 3. júna 1953 sa agentúrne siete mali zamerať na získavanie reakcií obyvateľstva na menovú reformu a taktiež sa mali vykonať náhodné kontroly korešpondencie. Tak sa čiastočne modifikoval aj obsah zasielaných správ, ktoré

nadobudli charakter výskumu verejnej mienky.³⁹

Pri výbere jednotlivých hlásení sme sa snažili neobísť žiadnu zo šiestich krajských správ ŠtB na Slovensku. Okrem jednej výnimky všetky správy pochádzajú zo Slovenského národného archívu v Bratislave, konkrétne z fondu tajomníka ÚV KSS Pavla Davida. Medzi nimi sa však nenachádzali hlásenia z Krajskej

správy ŠtB Prešov, preto sme využili fond Veliteľstvo Štátnej bezpečnosti, ktorý sa nachádza v Archíve bezpečnostných zložiek v Prahe. Keďže s výnimkou hlásení z Krajskej správy ŠtB Bratislava išlo o ďalekopisné správy, museli sme pri prepise dopĺňať diakritiku. Vzhľadom na nízku jazykovú úroveň hlásení sme taktiež museli opraviť množstvo gramatických chýb a preklepov.

DOKUMENT Č. 1

1953, 29. mája, Bratislava. Verejná mienka obyvateľstva v súvislosti s obmedzeniami predaja tovaru, originál.

Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – tajomník Pavol David (ďalej ÚV KSS – P. David), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 2 245, a. j. 100.

MNB – Krajská správa Štátnej bezpečnosti
Bratislava

Číslo: 20/1953

Bratislava, dňa 29. mája 1953.

TAJNÉ!

Ústredný výbor KSS
k rukám súdruha D a v i d a
B r a t i s l a v a .

Vec: Verejná mienka obyvateľstva v súvislosti obmedzenia predaja tovaru.

V okrese Pezinok kolujú medzi obyvateľstvom poplašné správy, že bude u nás výmena peňazí a prídu do obehu ruské peniaze, t. j. ruble. Táto správa koluje medzi drobným obyvateľstvom, najmä robotníkmi.

V Bratislave sa medzi obyvateľstvom hovorí, že klesnú ceny spotrebného tovaru, a to motocyklov, bicyklov, rádioprijímačov a nábytku a to o 30 %. Ceny dosiaľ voľného tovaru, ako sú voľné potraviny, budú tiež znížené a to tak, že cena, ktorá má byť teraz ustálená, sa bude pohybovať u bravčovej masti za 1 kg 350 Kčs. Viazaný tovar, že ostane ďalej na listky, nakoľko ho bude nedostatok.

Pokiaľ sa týka meny peňazí, koluje správa, že tieto budú spomedzi obyvateľstva odbúrané, avšak nie v dohľadnej dobe. Výplaty zamestnancov budú vraj len zálohové a po úprave bude toto vyúčtované. Z dôvodov týchto, že obchody voľného tovaru boli zatvorené, medzi obyvateľstvom sa nachádza väčšie množstvo peňazí a tieto ľudia vkladajú do sporiteľne. Bravčové mäso má byť tiež voľné a jeho cena má byť za 1 kg 180.– Kčs.

Taktiež koluje správa, že má byť oveľa drahší elektrický prúd a doprava. V Prahe je vraj taká panika už dlhší čas, že tam je už všetko vykupené.

38 ABS Praha, f. 310, a. č. 310-72-31. Zhodnotenie bezpečnostných opatrení pri zabezpečení menovej reformy, nedatované.

39 ABS Praha, f. 310, a. č. 310-72-31. Inštrukcie zástupcu náčelníka HS ŠtB z 3. 5. 1953.

Na hlavnej pošte v Bratislave dnešného dňa pri prepážkach, kde sa prijímajú poštové šeky, odovzdávajú len bankovky a to každý 5.000.– Kčs, hoci má platiť aj menšiu sumu. Pri vyplácaní vkladov do sporiteľne si ľudia vyberajú sumu okolo 5 – 10.000.– Kčs a toto žiadajú predplatiť len v drobných peniazoch.

Medzi drobným obyvateľstvom v súvislosti s peniazmi je rozšírená správa, že papierové 100.– Kčs bankovky, na ktorých je Masaryk⁴⁰, budú neplatné.

Iné okolnosti a poplašné správy za uplynulý deň neboli zistené.

Náčelník krajskej správy štb.:
mjr. K r á l k a.

DOKUMENT Č. 2

1953, 31. mája, Nitra. Správa o priebehu menovej reformy v Nitrianskom kraji, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

+ s zd 553 KS⁴¹ ŠtB Nitra 31/5 1920 =====

Ú V – KSS .
B r a t i s l a v a . =

= Prísne tajné =
= Veľmi pilné =

Vec: Správa o priebehu vládnej akcie – predloženie.

V zmysle zvláštneho tajného rozkazu ministra NB⁴² o zaistení špeciálnej vládnej akcie hlásim, že podľa doteraz zistených poznatkov v tunajšom kraji po vyhlásení vládnej akcie, zdruvujúca väčšina pracujúcich prijala túto akciu s nadšením a s touto plne súhlasí, okrem nižšie uvedených ojedinelých prípadov.

Na železničnej stanici v Zlatých Moravciach prejavila sa nespokojnosťou medzi zamestnancami v tom, že títo dostali zálohu ešte v starých platidlách. Taktiež v továrni na chladničky v Zlatých Moravciach sa robotníci medzi sebou rozprávali, že nebudú robiť ani „bohovi“. Obidve tieto správy boli získané cestou dôverníckej siete.

V okrese Šaľa vyskytli sa poruchové zjavy v tom, že zo strany funkcionárov okresu bolo po obciach vyhlásené, že nedôjde ku zmene peňazí a že naša mena je pevná. Toto vyhlásenie bolo prevedené tesne pred úradnou správou vysielania čsl.⁴³ rozhlasu.⁴⁴ Ďalší nedostatok v tomto okrese bol zistený pri preberaní nových peňazí v štátnej banke⁴⁵, že nesúhlasia niektoré série bankoviek 100.– Kčs a tieto sú sprehádzané. Počet však súhlasil.

40 Prvý prezident Československej republiky Tomáš G. Masaryk.

41 Krajská správa.

42 Národnej bezpečnosti.

43 Československý.

44 Keďže do príprav menovej reformy bol zainteresovaný len veľmi úzky okruh najvyššie postavených komunistických funkcionárov, stráníci na úrovni krajov, okresov a základných organizácií zostali do poslednej chvíle neinformovaní. Dementovanie šíriacich sa správ o pripravovaných opatreniach len niekoľko dní alebo hodín pred vyhlásením reformy nižších straníckych funkcionárov v očiach obyvateľov diskreditovalo.

45 Štátna banka Československá.

Medzi baníkmi v Handlovej bola získaná správa, že niektorí sú nespokojní, najmä ktorí majú ušetrené väčšie množstvo peňazí, pričom sa vyjadrujú, že nebudú pracovať.⁴⁶ Jedná sa však ponajviac o baníkov, ktorí sú neorganizovaní v KSS. Baníci, členovia strany, kvitujú vládne opatrenie s porozumením.

Na turbocentrále v Kostoľanoch⁴⁷, bola dňa 30. 5. 1953 o 19.00 hod. prerušená práca niektorými montérmi a technikmi následkom nesprávneho a zlého informovania o menovej reforme. Toto sa dotklo najmä tých montérov a technikov, ktorí zarábali mesačne 20 až 30.000.– Kčs.

V Komárne bola obyvateľmi rozšírená správa, že k výmene peňazí došlo preto, aby z bankoviek boli odstránení bývalí vládni činitelia ako Štefánik⁴⁸ a Masaryk.

Po vládnom vyhlásení bola v celokrajovom merítku zaznamenaná pijatika v nebývalej miere po hostincoch, takže v niektorých prípadoch došlo k podnapitosti a k ojedinelým výtržnostiam. Ďalej bolo pozorovať, a ešte i dnešného dňa, veľkú poptávku po všetkých druhoch tovaru ako aj požívatín, čo dá sa posudzovať tak, že obyvatelia takto sa chceli pozbaviť starých peňazí, platidiel. Na základe toho v mnohých verejných jedálňach nedostalo sa jedla stálym stravníkom, keďže toto vykúpili, ako je uvedené i tí, ktorí sa v týchto jedálňach nestravujú a nestravovali.

K vážnejším zjavom však nedošlo v celom kraji a politická ako aj bezpečnostná situácia je dobrá, o čom svedčia aj predkladané rezolúcie pracujúcich ústrednému výboru KSČ na znak kladného prijatia týchto opatrení. =====

Krajská správa ŠtB Nitra.=

Číslo: 0018/01 – 1953.

zo dňa 31. 5. 1953.

Náčelník KS VB:
kpt. V á g n e r, v. r.

Náčelník KS ŠtB:
kpt. Č e r v e n k a, v. r. + sk

r KS ŠtB Blava

31/5

2030

Gabovičová++sk

DOKUMENT Č. 3

1953, 31. mája, Bratislava. Správa o situácii v Bratislavskom kraji, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

Krajské veliteľstvo Štátnej bezpečnosti v Bratislava

Zn. 2771–2/0301–taj./1953. V Bratislave dňa 31. mája 1953.

Ústredný výbor KSS, T a j n é !

do rúk s. D a v i d a,

B r a t i s l a v a

Správa o situácii v Bratislavskom kraji – hlásenie.

Hlásim, že do 19.00 hod. dňa 31. mája 1953 javí sa situácia v tunajšom kraji nasledovne:

Všeobecne väčšina robotníkov zastáva názor, že menová reforma a zavedenie jednotných maloobchodných cien vyhovuje a prijíma ju kladne a s uspokojením. Dňa 30. 5. 1953 vo večerných hodinách,

46 Prvý prejav nespokojnosti robotníkov v podobe prerušenia práce bol o dva dni neskôr zaznamenaný práve v uhoľných baniach v Handlovej.

47 Budúca Elektráreň Nováky, ktorá sa budovala od roku 1949 a nachádzala sa v katastri obce Zemianske Kostoľany.

48 Generál Milan R. Štefánik bol po roku 1945 vyobrazený na 50-korunových štátovkách.

dnes, obyvateľstvo diskutovalo o prevádzaných opatreniach, najmä o nových cenách a mzdách. Na menové opatrenie sa pracujúci dívajú s dôverou vo vedomí, že si každý pracujúci môže podľa schopností a usilovnosti zarobiť na slušné živobytie. S uspokojením hovoria o zrušení prídelového systému, čo už aj tak každý očakával.

Medzi robotníkmi sa však nachádzajú aj takí, čo v podstate s výmenou peňazí sa nestotožňujú a poukazujú na to, že čo si človek poctivým sporením nasporil, teraz o to príde, ale väčšina robotníctva týchto jednotlivcov presvedčuje o správnosti opatrení strany a vlády.

Z kruhov reakcie bolo zistené, že táto poukazuje na to, že z tohto opatrenia budú plynúť výhody len [pre] robotníkov, lebo týmto sa zvyšujú aj platy. Boli zistené menšie náznaky v okrese Dunajská Streda, že niektorí špekulanti sa snažia svoje peniaze zameniť cestou nemajetných obyvateľov, najmä cigánov, proti čomu sa robia preventívne opatrenia. Dňa 30. 5. 1953 zasadali okresné výbory KSS, na ktorých bolo nanesené, že na mimoriadnych výborových a členských schôdzach sa má členstvo podrobne oboznámiť s menovou reformou a zavedením jednotných maloobchodných cien a toto má nanášať aj na bezpartajné masy, aby všetko obyvateľstvo bolo presvedčené o správnosti tohto opatrenia.

V dnešných včasných ranných hodinách obyvateľstvo mesta Bratislavy vo veľkom počte obklopovalo novinárske stánky a takto v hlúčkoch viedli sa debaty o menovej reforme. Pred kaviarňami a väčšími bufetmi zišlo sa mnoho ľudí, ktorí sa snažili utrátiť staré peniaze v čo najväčšom množstve. Okolo 11.00 hod. kaviarne a bufety boli tak preplnené, že sa už podávalo väčšinou len pivo.

Bola získaná správa, že medzi obyvateľstvom sa povráva o tom, že X. zjazd KSS je preto odložený, nakoľko sa pripravuje veľký proces s Husákom a spol. a zjazd sa má uskutočniť až budúci rok.⁴⁹

Z okresu Senec a Pezinok bolo hlásené, že súpis tovaru pokračuje pomaly, práca je málo pružná, nie je dosť cenníkov, čo spomaľuje prácu.

V Skalici bolo zistené, že zo dňa 30. na 31. mája 1953 boli roztrhané a rozhodené po uliciach tisíckorunové bankovky.

Celkový priebeh dnešného dňa bol pokojný.

Náčelník KS-ŠtB.:
/mjr. K r á l k a/.

DOKUMENT Č. 4

1953, 1. júna, Nitra. Správa o začatí výmeny peňazí v Nitrianskom kraji, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

+ s22/zdKS ŠtB Nitra1/61830 ==

Ústredný výbor KSS/
K rukám s. ved. taj. D a v i d a

BratislavaPrísne tajnéVeľmi pilné

Vládna akcia, prevádzanie

Hlásim, že podľa predložených správ okr.[esných] veliteľov a vlastných poznatkov prebieha výmena peňazí [v] tunajšom kraji takto:

49 X. zjazd KSS sa konal v Bratislave niekoľko dní po prevedení menovej reformy v dňoch 13. – 15. 6. 1953.

Pri započatí výmeny peňazí vyskytli sa v niektorých okr.[esoch] nedostatky v organizačnom zaisťovaní tejto akcie, čo malo za následok, že niektoré [výmenné] strediská neskoro započali s výmenou peňazí, v dôsledku čoho obyvatelia, ktorí prišli do toho-ktorého strediska museli čakať a boli nespokojní. Ďalšie nedostatky pri výmene peňazí sa vyskytujú v tom, že výmenu prevádzajú neodborné sily štát.[nej] banky, v dôsledku čoho táto sa prevádza veľmi pomaly, takže je obava, ak sa v tomto smere výmena nezrýchli, že táto nebude prevedená do stanoveného termínu. Okrem toho výmenu peňazí spomaľuje tá skutočnosť, že rodičia nemajú v mnohých prípadoch zapísané dáta narodenia detí v op. /občiansky preukaz/, čím sa stáva, že tieto si musia dochádzať dopĺňovať na 3. ref.[erát] OO-VB⁵⁰. Rovnako nebolo pamätané obyvateľstvom, napriek viacerým upozorneniam, zaobstarat' si potvrdenie pre osoby prestárlé a duševne choré, ktoré bez týchto dokladov dochádzajú k výmene peňazí, čím dochádza k nespokojnosti a preťahovaniu výmeny.

Nespokojnosť obyvateľstva bola zaznamenaná najmä medzi robotníkmi v tom, že títo sú vo výmene peňazí postavení na úroveň bývalých kapitalistických živlov, t. j. 1 ku 50 Kčs. A o čom tiež hovoria, že výmena v tomto smere je nesprávna, nakoľko kto viac peňazí odovzdá viac dostane, v čom sú zase vo výhode kapitalistické živly.

Rovnako tak prejavuje sa nespokojnosť u pracujúcich, ktorým boli vyplatené platy a záloh [v] starých platidlách tesne pred výmenou nových peňazí. Tak isto počuť ohlas občanov, ktorým štát vyplatil ich pohľadávky, ako napr. asanácie niektorých domov [v] priemyselných strediskách, ktorí boli z týchto vysťahovaní.

Z dedín boli zachytené správy rozširované dedinskými boháčmi⁵¹ v tom, že keď vláda zrušila lístkový systém, že mala zrušiť aj plánované dodávky – kontingenty⁵².

Ďalej je mnohými robotníkmi prejavovaná obava, že uvoľnením všetkých tovarov viazané trhu vznikne veľký dopyt po určitých úzkoprofilových výrobkoch ako maslo, mlieko a vajcia, čím vraj môže byť narušené plynulé zásobovanie a prejaví sa nedostatok výkupu týchto.

Ako poplašné správy boli zachytené v tom, že vraj ČSR sa pripravuje k vojne, nakoľko sú povolávané jednotlivé ročníky na cvičenie, čo vedie k prípravám vojny. Taktiež bola zachytená poplašná správa, že v Prahe bola úplná revolúcia následkom zavretia obchodov, čím sa stalo, že celé dni nebolo chleba, na základe čoho potom vraj obyvatelia mesta Praha zrútili sochu s. S t a l i n a. Taktiež, že podobná nespokojnosť sa prejavila v Ostrave, kde malo na základe toho stávkovať až 10.000 baníkov.

Ako najzávažnejšia záhada vyskytla sa pri preprave robotníkov z okr. Hurbanovo a Komárno do závodu Komárňanské lodenice a to v tom, že sprievodcovia autobusov ČSAD⁵³ požadovali od robotníkov desaťnásobnú cenu za lístky, na základe čoho viacerí robotníci odopreli si lístky zakúpiť a do práce nastúpili.

Iné poruchové prejavy za uplynulé obdobie zaznamenané neboli.=====

Krajská správa ŠtB Nitra.

Číslo: 0018/01-1953 zo dňa 1/6 1953.

Náčelník KS-ŠtB.

Kpt. Č e r v e n k a. v. r. ++ sk ++

r zd 22 KS-ŠtB Blava 1/6 2000 Krahulcová

50 Okresné oddelenie Verejnej bezpečnosti.

51 Týmto termínom označoval komunistický režim zámožnejších roľníkov na dedine.

52 Povinné dodávky poľnohospodárskych produktov, ktoré štát predpisoval jednotlivým roľníkom.

53 Československá štátna automobilová doprava.

DOKUMENT Č. 5

1953, 1. júna, Košice. Správa o priebehu prvého dňa menovej reformy v Košickom kraji, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

+ s mp 99-100KS-ŠtB Košice1/62120 ==

Ministerstvo národnej bezpečnosti
Veliteľstvo Štátnej bezpečnosti
do rúk s. kpt. F r e u m u n d a

P r a h a a

Ústredný výbor KSS
do rúk s. D a v i d a
B r a t i s l a v a . .

== B l e s k ==

Hlásim, že pri započatí výmeny peňazí dňa 1. 6. 1953 boli zistené nedostatky v tom, že kraj-
ská pobočka štátnej banky nemá pokyny v smerniciach, ako postupovať pri výmene peňazí pre cu-
dzincov a osoby bez štátnej príslušnosti, ktorí sa hneď v začiatkoch začali o výmenu domáhať, čo
im nebolo vyhovené. V smerniciach, ktoré má štátna banka, je uvedené v príslušnom odstavci, že
peniaze sa môžu vymeniť každému, kto predloží obč.[iansky] preukaz, alebo potvrdenie od OO–VB,
že si podal žiadosť o obč. preukaz. Nehovorí sa však v smerniciach, ako postupovať v prípadoch, kde
obč. preukaz nie je, ako u cudzincov a bez štátnej príslušnosti a z toho dôvodu banka výmenu nepo-
skytuje.

Z rozhovoru medzi Etou B a z a n o v o u a Alicou Č e r v e n k o v o u bola zachytená sprá-
va, že výmenou peňazí nastane u nás značná bieda a bude pomerne všetko drahé, tak isto ako je to aj
v Maďarsku, o ktorých pomeroch dostali správu cestou dopisu z Maďarska. V Maďarsku vládnu také
pomery, že na každú rodinu, i keď je tam tovar na voľno, topánky ťažko dostať a keď, tak len pár na ro-
dinu, ktoré si v rodine obúvajú podľa poradia, kto do akej práce ide, teda podobná situácia môže nastať
u nás, čo bude tragické. Zaujímavé je to, že prišlo prísne opatrenie tiež i na mlynárske výrobky. Toto
prísne opatrenie vo výmene peňazí bude mať tiež značný vplyv na pracovnú morálku, ktorá sa bude
ťažko upevňovať.

Biskup Č á r s k y⁵⁴ vo veci peňažnej reformy zaujal veľmi záporné stanovisko a to len preto, že
má väčšie množstvo peňazí. Podotkol, že šporovať sa neoplatí, nakoľko keď to úrad zistí, by s ním naložil
tak, ako to prevádza s dedinskými boháčmi, ktorým nasporené veci dávajú do výkladov a to: ½ kg uspo-
renej masti, 1 kg múky alebo nejaké staré bagandže. Ďalej podotkol, že to je neslýchané, aby sa robila
výmena jedna ku päťdesiatim, nakoľko je to zabíjak voči každému človekovi.

Riaditeľ biskupského úradu Š t e v e k sa nad výmenou peňazí pohoršuje preto, že teraz postihlo
veľa pracujúcich nešťastie pri peňažnej reforme. Je predpoklad, že u Š t e v e k a sa nachádza väčšie
množstvo peňazí, o ktoré sa tiež obáva. Najviac ho rozčuľuje, že víno je teraz pomerne oveľa drahšie, ako
bolo doteraz.

T a t a r k o hovoril, že on si doma prepočítal na terajšiu novú menu plat, a že sa bude mať na tom
lepšie, ako doteraz. Ide však o to, či bude dostatok mäsa, cukru a najmä mlieka. Bolo by potrebné uro-
biť opatrenia, aby aspoň deti do 2 rokov mali zaistené plnotučné mlieko. Zníženie cien u nás je omnoho
v lepšom pomere, ako je to v Maďarsku.

54 Slovenský rímskokatolícky biskup Jozef Čársky, apoštolský administrátor košickej diecézy.

48 PAMÄŤ NÁRODA 4 • 2023

H á k, úradník u RSD⁵⁵ hovorí, že je to síce dobré, ale vláda nemala tak ostro seknúť aj na chudobu, t. j. mali dať väčšie sumy na uvoľnenie vymeniť 1:5, lebo chudoba má tiež pár korún usporených a príde o ne. Takéto hlasy sú i u robotníkov, ktorí svojou poctivou prácou si niekoľko korún ušporili. V Košiciach ženy pri nákupe mlieka, ktoré majú viac detí, nadávajú na to, že každému dávajú len 1 liter mlieka bez ohľadu na počet detí.

Zo zamestnancov – úradníkov KNV⁵⁶ v Košiciach len asi 30 percent pochopilo prejav s. Š i r o k é h o o novej menovej reforme a zrušení lístkového systému. Najviac sa rozčuľujú tí, ktorí mali niekoľko tisíc korún usporených a teraz chodia so skleslou hlavou, ako obarení s horúcou vodou. Najmä tí starší majú obavy, že z čoho budú na starosť žiť, keď doteraz našporené peniaze im tak neočakávané prepadli.

V obci Svinica okres Sečovce⁵⁷ roľníci sú tej mienky, že zrušením potravných lístkov sú úplne spokojní a medzi sebou povrávajú, že oni na mäso sa mohli len pozerat' a teraz, keď budú mať peniaze, tak aj oni budú mať možnosť mäso si kúpiť. Panuje medzi nimi tá mienka, že či budú mať dostatok peňazí, lebo doposiaľ mali nejaké peniaze našetrené.

V obci Budimír⁵⁸ strední roľníci, ako aj väčšina obyvateľstva, sa obávajú výmeny peňazí, nakoľko niektorí majú až vyše 300.000.– Kčs na hotovosti.

Dňa 30. 5. 1953 vo veľkom kostole v Košiciach⁵⁹ zozbieralo sa jedno menšie vrece peňazí a to: tisícovky, päťstovky a drobnejšie peniaze, ktoré ľudia odovzdávali – darovali. Pri darovaní týchto peňazí boli už pokladničky preplnené, tak peniaze kladli na oltár a po laviciach. Roľník J a n e k a povedal, že k výmene malo prísť už dávno, lebo ako som sa dozvedel o cenách poľnohospodárskych potrieb, sú dobre upravené, čo určite prispeje k upevneniu JRD⁶⁰. Družstevníci vo Veľkom Slávkove [k] zrušeniu viazaného trhu sa vyslovujú, že toto opatrenie malo byť učené už dávnejšie. Taktiež robotníci priemyselných stredísk ako Chemosvit, Tatrasvit vyslovujú sa k uzneseniu ÚV–KSČ a vlády kladne, avšak poukazujú na to, že im bola vyplatená záloha na plat až tesne pred opatrením, čím sa stalo, že mali väčšie sumy peňazí než ich platy. Na tento nedostatok poukazujú taktiež robotníci u východoslovenského hutného prieskumu v Holeszi, [kde] boli zálohy na plat doručené dňa 30. 5. 1953, ktoré však robotníci vôbec neprijali a závod tieto musel odstúpiť na podnikové riaditeľstvo Spišská Nová Ves. Poznatok proti tomuto uzneseniu bol zistený u Juraja R u s s a, vrchmajstra v Holeszi, ktorý sa vyslovil pred zamestnancami: Bol som v Prahe, kde som zistil, že je veľký chaos a že ľudia vôbec nevedia na čom sú a demonštrujú priamo proti vláde.

Dňa 31. 5. 1953 bolo zistené, že sestra biskupa Č á r s k e h o menom Eva hovorí skoro každej osobe, ktorá príde k nej do kuchyne, a to najmä ženám z dediny, že až teraz ľudia budú hladovať a že až teraz ľudia dostanú sa do zbehráctva. Istý robotník menom A d a m k o v i č z Košíc, keď sa dopočul o výmene peňazí, začal si trhať vlasy a utekal do poľa, a to z toho dôvodu, že mal ušetrených 100.000.– Kčs. Bývalý príslušník SNB⁶¹ menom P l a ž á k, ktorý sa vyjadril, že takéto opatrenie sa mu nepáči a taktiež sa nebude páčiť robotníkom, ktorí si nasporili zo svojej statočnej práce peniaze, aby si mohli zriadiť domácnosť, teraz bez akýchkoľvek úľav – výnimiek tieto strácajú hodnotu. Bolo zistené, v závode vo Svite, že dňa 1. 6. 1953 neboli vydané obedy robotníkom, pričom došlo k nedorozumeniu zo strany vedúceho závodnej kuchyne, kde robotníci sa vlámali do kuchyne za stravou. V tomto smere boli urobené okamžité opatrenia a strava sa začne vydávať normálne.

V obci Markušovce⁶² – pražiareň, vedenie závodu začalo dnešným dňom vyplácať mzdy v starých platidlách. Jáchymovské doly v Spišskej Novej Vsi obdržali príkaz z Jáchymova, aby dnešného dňa strava

55 Roľnícke skladištné družstvo.

56 Krajský národný výbor.

57 Dnes okres Košice – okolie.

58 Dnes okres Košice – okolie.

59 Pravdepodobne sa myslí Dóm svätej Alžbety.

60 Jednotné roľnícke družstvo.

61 Zbor národnej bezpečnosti.

62 Okres Spišská Nová Ves.

nebola vydávaná robotníkom, nad čím sa robotníci veľmi pohoršovali, avšak tento nedostatok bol taktiež odstránený. Celá akcia je sťažovaná do značnej miery v neporiadku v osobných dokladoch obyvateľstva, ako aj nejasnosťami v smerniciach a novej zmene peňazí.==

Iné závažné udalosti neboli zistené.==

Krajská správa ŠtB Košice.

Číslo: a-214-6/01-taj.-53, zo dňa 1. 6. 1953.

Zástupca náčelníka KS ŠtB:

kpt. B e n č e k, v. r. sk +

ÚV KSS Blava

DOKUMENT Č. 6

1953, 1. jún, Bratislava. Hlásenie o výskyte protištátnych letákov v Bratislave, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

MNB – Krajská správa Štátnej bezpečnosti
Bratislava

Číslo: sine/20-1953.

Bratislava, dňa 1. júna 1953.

TAJNÉ!

Ústredný výbor KSS
do rúk s. D a v i d a
B r a t i s l a v a .

Vec: Protištátne letáky – vyskytnutie.

Dňa 1. júna 1953 o 21.20 hod. boli v Bratislave na Licejnej ulici⁶³, smerom na hrad rozhodené letáky v rozmeroch 20x30 s nasledujúcim textom: „Nechceme diktatúru komunizmu“. Letáky sú cez vyrytú predlohu, ktorú používajú študenti, nastrekované na papier a písmená sú v rozmeroch 5 cm vysoké. Jeden druh je nastrekovaný modro a jeden druh je nastrekovaný červeno. Uvedené letáky zozbieral občan Ján KRAJČOVIČ, býv.[alý] bezpečnostný referent, t. č. zamestnaný u kefárskych závodov v Bratislave a to v počte 20 kusov.

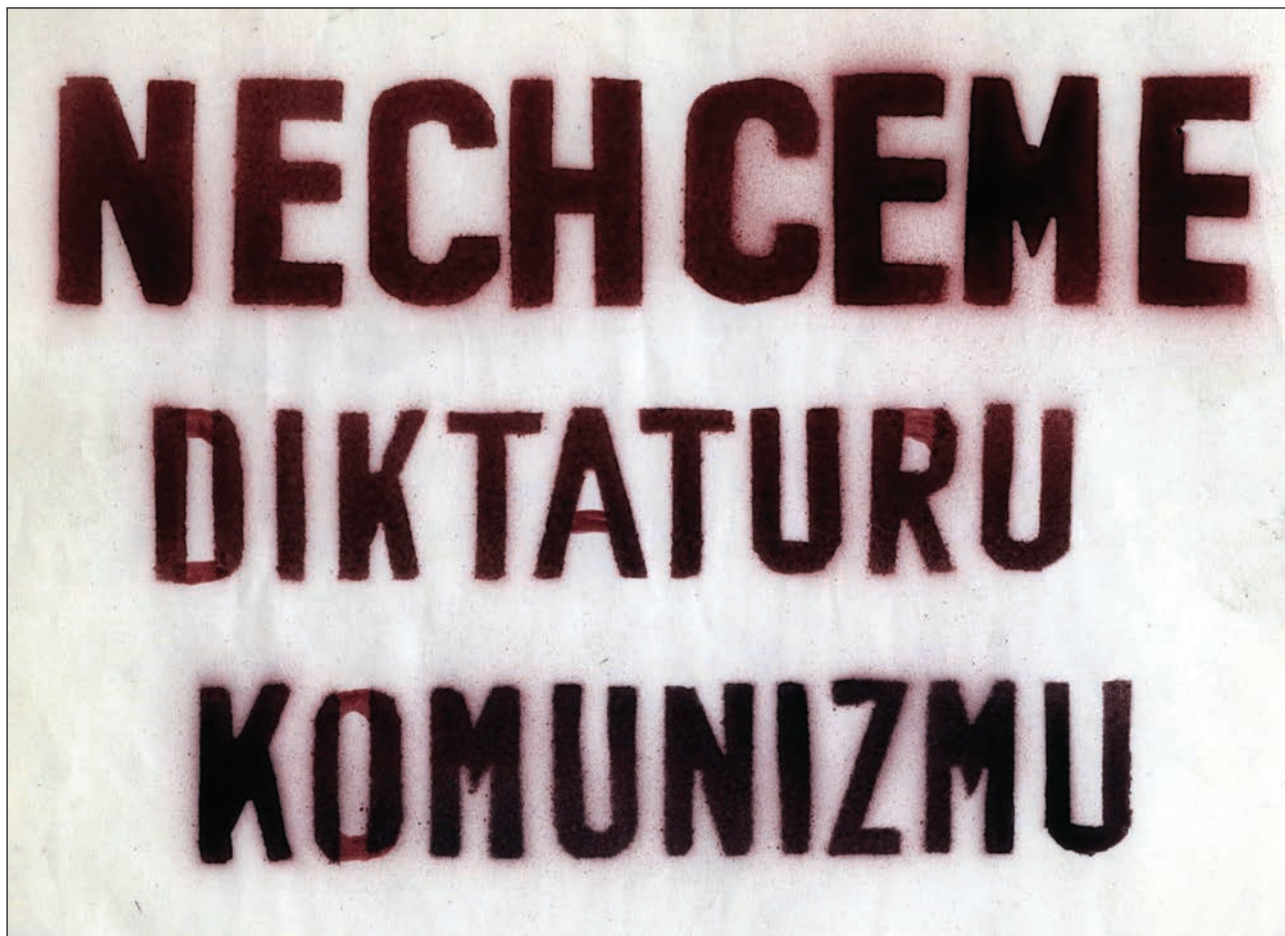
KRAJČOVIČ upozornil, že tieto letáky boli rozhadzované po Licejnej ulici v okolí theologického evanjelického ústavu, kde sa nachádzajú t. č. študenti a upozornil na to, že títo mali otvorené dve okná a spozoroval, ako by niečo krútili na stroji, do ktorého dávali papiere.

Tunajšou Krajskou správou boli urobené opatrenia v okolí theologického evanjelického ústavu a za spolupráce VB sa po rozširovateľoch týchto letákov pátra. Výsledok Vám bude oznámený.

Prílohy: 1 leták.

Náčelník KS ŠtB:
mjr. KRÁLKA

63 Správne Lýcejná ulica.

Protikomunistický leták nájdený v Bratislave 1. júna 1953 (Zdroj: SNA)

DOKUMENT Č. 7

1953, 2. júna, Banská Bystrica. Situačná správa o priebehu menovej reformy v Banskobystrickom kraji, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

+ s 89 zd KS-ŠtB B. Bystrica 2/6 20/10 ==

Ústredný výbor KSS
Do rúk s. D a v i d a

== Veľmi pilné ==

B r a t i s l a v a =

Vec: Priebeh vládnej akcie o menovej reforme – situačná správa –

Politická situácia v Banskobystrickom kraji prebiehaním menovej reformy nebola doposiaľ narušená.

Výmena platidiel prebieha pomerne hladko, preto však boli zistené závady, ktoré k zvládnutiu celej akcie bolo potrebné [odstrániť] poľažne, ktoré neboli ešte odstránené, bude potrebné ešte odstrániť a zjedat' nápravu.

Boli zistené závady, ešte stále sa vyskytujúce organizačné nedostatky zo strany výmenných stre-
disk zapríčinené hlavne pracovníkmi ľudovej správy. Ďalej sa ukázala potreba k včasnému zvládnutiu
celej akcie zriadiť ďalšie výmenné strediská, nakoľko ich doterajší stav sa ukázal naprosto nepostačujúci.
Náprava bola zjednaná cestou KNV, ONV⁶⁴ a cestou činiteľov pobočiek štátnej banky.

Ukázalo sa, že väčšina výmenných stredísk včerajšieho [dňa] už o 18.00 hod. zastavila výmenu
platidiel s odročením na nasledujúci deň. Tento postup pracovníkov na výmenných strediskách sa ukázal
ako závadný a nezaručujúci splnenie všetkých úkolov. V dôsledku toho po dohode s KNV a krajskej po-
bočky čsl. banky, tunajšia KS-ŠtB a VB zjedнала potrebnú nápravu a boli prevedené opatrenia, ktoré už
vo večerných hodinách sa prejavili ako správne.

V distribúcii a v dodávkach tovarov do štátnych družstevných obchodov boli taktiež zistené hlavne
organizačné závady, v dôsledku ktorých väčší počet obcí neobdržal tovar, čo zrejme spôsobilo náznaky
nespokojnosti našich pracujúcich roľníkov. Cestou orgánov tunajšej KS-ŠtB a VB bola zjednaná náprava
u riaditeľov a vedúcich distribučných podnikov, ako aj vedúcich jednotlivých sektorov vnútorného obcho-
du. Po tomto sa vyskytujú závady najmä v tom, že k tovaru dodanému do obchodov nie sú priložené účty,
a preto nemôžu byť vyložené ceny tovarov. Konkrétne sa jedná o národný podnik Vesna v Hnúšti, kde
bol dodaný metrový textilný tovar bez účtov. V tomto smere bude náprava zjednaná na príslušnej krajskej
správe.

Situácia v priemyselných závodoch aj ku dnešnému dňu sa javí byť neuspokojivá. Vyskytujú sa
časté prípady absencie a fluktuácie zamestnancov. Tento stav je spôsobený tým, že robotníci trvale bý-
vajúci mimo svojho pracoviska, najmä v južných okresoch Banskobystrického kraja, zostali doma, aby
vymenili svoje platidlá, a preto závody v okresoch Zvolen, Banská Bystrica a Brezno zaznamenali prie-
merne asi 10 až 15 percent absencie.

Ku dnešnému dňu sa ešte viacej prejavila nepriaznivá situácia u robotníkov na závodoch, kto-
rým behom mesiaca mája neboli vôbec vyplatené zálohové mzdy. Jedná sa o tieto závody: Kovohuty
Banská Štiavnica, závody Elektrolýza v Banskej Bystrici a závod⁶⁵, okres Brezno, ďalej sú to nerud-
né bane n.[árodný] podnik v Hnúšti a SLZ⁶⁶ v Likieri, okres Hnúšťa. Šetrením bolo zistené, že tento
stav zapríčinili vedúci jednotlivých podnikov, čím spôsobili, že z nevyplatených zálohových platov
ku 15. 5. 1953 bude prevedená výmena v pomere 1 : 50, čo je práve príčinou nespokojnosti. Náprava
môže byť zjednaná usilovnou prácou presvedčovania robotníkov a uskutočnenia výplaty mzdy v novej
mene ku dňu 1. 6. 1953. Okrem tohoto bude potrebné brať na zodpovednosť zodpovedných vedúcich
a riaditeľov pre porušenie štátnej disciplíny, pretože sa neriadili podľa pokynov a dispozícií jednotli-
vých pobočiek štátnej banky.

Výmena peňazí ku 20.00 hodine dňa 2. 6. 1953 bude v Banskobystrickom kraji podľa predbežného
zistenia prevedená na 56 až 60 perc.[ent]

Poruchové alebo iné závady po stránke bezpečnostnej sa nevyskytli. Behom dnešného dňa bolo
v kraji prevedených niekoľko domových prehliadok za účelom odhalenia ukrytých spotrebných článkov,
najmä liehovín, múky, cukru a pod. Prípady vyšetruje VB. =====

Krajská správa Štátnej bezpečnosti

a VB Banská Bystrica, číslo: a-207/01-53, zo dňa 2. 6. 1953.

Zástupca náčelníka KS-VB:

Por. G r l i c k ý v. r. Náčelník KS-ŠtB:
škpt. N o v á k v. r. sk

r 89 zd KS-ŠtB Blava 2/6 2145 Zipajová ++ sk

64 Okresný národný výbor.

65 Nečitateľné.

66 Slovenské lučobné závody.

DOKUMENT Č. 8

1953, 4. júna, Žilina. Situačná správa o priebehu menovej reformy v Žilinskom kraji, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

+ s mp 134 KS-ŠtB Žilina 4/6 2250 ==

ÚV KSS

B r a t i s l a v a = = Blesk =

Výmena peňazí v tunajšom kraji prebieha bez vážnejších závad. Vo všetkých strediskách výmena je už ukončená, len v niektorých pokračujú v uzávierkach. Horšia situácia sa však javí v závodoch, ktorá je vytvorená v súvislosti mzdovej otázky. Dnešného dňa boli prevádzané výplaty v niektorých závodoch a zajtra sa bude pokračovať aj v ostatných. I keď stávky, okrem Ružomberka⁶⁷, neboli nikde zaznamenané, pracovná morálka vo viacerých závodoch poklesla, a to najmä v drevárskom priemysle – v závodoch stoličková továreň v Martine⁶⁸, celulóška v Martine, nábytková továreň v [Liptovskom] Mikuláši /závod Liptov/, Kožiarske závody v [Liptovskom] Mikuláši a taktiež v niektorých závodoch Dolný Kubín a Považských chemických závodoch v Žiline. [K] Úspešnému čeleniu tejto situácie posielajú KV⁶⁹-KSS inštruktorov do uvedených závodov, ktorí sa zúčastnia schôdzy ZO⁷⁰-KSS, kde bude prejednávaná podrobne peňažná reforma a mzdová otázka.

Okrem toho medzi občanstvom je všeobecne rozširovaná správa, že v Prahe je vyhlásené stané právo, že pracujúci tam odzbrojili milíciu⁷¹ a príslušníkov SNB, obdobná situácia, že je aj [v] iných miestach ako Ostrava, Trinec a pod. Na základe týchto poplašných správ javí sa veľký dopyt po potravinových článkoch, ako som už v predošlej správe uviedol masť a cukor. Pokiaľ ide o poruchové zjavy, vyskytol sa nám prípad a to v Považskom Podhradí, že Valentovi B i e l l i k o v i, členovi strany od roku 1945, boli vybité okná s tehloú, páchatel' doposiaľ nie je zistený. V [Liptovskom] Mikuláši v kožiarskych závodoch došlo k spáleniu elektrickej rozvodne následkom čoho 320 zamestnancov po dobu dvoch dní nemôže pracovať. Podľa predbežného šetrenia príslušníkov kriminálneho oddelenia išlo o starú 20 rokov používanú rozvodňu, takže v danom prípade nejde o sabotáž.

Po linke námatkovej kontroly v listových zásielkach bolo zistené, že časť občanov s peňažnou reformou súhlasí a závadné zásielky sa vyskytli len v dvoch prípadoch. V tých prípadoch pisateľ nadával na prevedenie peňažnej reformy, na vládu a terajšie zriadenie a poukazuje na to, že už dlho tak nebude a dôjde k zvratu. [V] Druhom liste pisateľka uvádza rôzne poplašné správy o stávkach robotníkov a chystanej mobilizácii.

Vyskytli sa aj prípady zo strany niektorých členov KSČ, ktorí nadávajú otvorene na nesprávny postup strany a vlády, ako napríklad zamestnanec okresného krajského výkupného podniku Š t r b a, bývalý zamestnanec KV-KSS v Žiline [ktorý] vyhlásil na schôdzi, že toto nie je žiadne zlepšenie, keď on zarobí denne 36 Kčs a za jeden kg masť musí dať tiež 36 Kčs. Z čoho vlastne bude žiť, keď mu na iné nezostáva, aby čert zobral aj takú vládu, keď takéto poriadky zavádza. Menovaný je starým členom strany.

Ďalej istý D e á k Tibor, člen [Ľudových] milícií zo Slovenska, sa vyslovil, že teraz sa ešte nič nerobí, lebo robotníci ešte nevedia, aký plat dostanú, avšak zaťažkávací skúška ešte len teraz dôjde, keď budú vyplácať plat robotníkom. Istý S l a m k a Štefan, materiálový evident zo stavby mraziarní v Žiline, nadával a rozširoval správy, že ministri, vojsko a ŠtB dostali platy za mesiac máj [v kurze] 1:5 a ostatní zamestnanci, ako aj on sám, sú okradnutí.

67 Myslia sa papierenské závody Grafoceľpap a Technoceľpap.

68 Tatra nábytok Martin, n. p.

69 Krajský výbor.

70 Základná organizácia.

71 Myslia sa Ľudové milície.

Dňa 4. 6. 1953 v raňajších hodinách na železničnej stanici v Turčianskych Tepliciach vystúpili na niekoľko minút z vlaku dvaja neznámi muži, ktorí za prítomnosti viacerých občanov šírili správy, že cestujú z Ostravy, kde v tieto dni došlo k rôznym nepokojom v súvislosti menovej reformy – boli rozbité výkladné skrine, robotníci v baniach vyhodili potrubie a nenastúpili do zamestnania, v dôsledku čoho je v Ostrave vyhlásené stanné právo. Taktiež bolo zaznamenané značné meškanie vlakov na trati Bohumín – Žilina a Hranice – Púchov – Žilina a to až 530 min. opozdenia asi v 5 – 6 prípadoch.

Celkove obyvatelia k menovej reforme zastávajú kladné stanovisko a najmä ľudia staršieho veku. Poukazujú na správnosť postupu strany a vlády pri týchto opatreniach a k zrušeniu lístkového systému, vyskytli sa však ojedinelé prípady, že vedúci predajní pred vládnu akciu vložili peniaze do tovaru, ktorý si dopravili do vlastných bytov. Tieto prípady sú odovzdané kriminálnemu oddeleniu na ďalšie pokračovanie.

Krajská správa ŠtB Žilina.

číslo: a-411/01-1953, zo dňa 4. 6. 1953.

Náčelník KS-ŠtB.: kpt. L i p á r v. r. ++sk

r mp 134 KS ŠtB Blava 4 5 /6 0025 Gabovičová ++sk

„Hladová koruna“ – propagačný leták vyrobený v USA a zhadzovaný nad územím ČSR z balónov (Zdroj: Archív Z. Šusteka)

DOKUMENT Č. 9

1953, 5. jún, Bratislava. Názory zamestnancov Československých naftových závodov v Malackách na menovú reformu, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

MNB – KRAJSKÁ SPRÁVA ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI
BRATISLAVA

Č. j. 2771-15/0301-taj./1953.

Dňa 5. júna 1953

Ústredný výbor KSS
do rúk s. D a v i d a
B r a t i s l a v a .

T a j n é
Ďalekopisom! Blesk!

Mienka zamestnancov ČNZ⁷² v Malackách – hlásenie.

V Čsl. naftových závodoch v Malackách a v okolitých odbočkách sa javí nespokojnosť robotníkov, lebo zárobok na mesiac máj 1953 im je vyplácaný v nových peniazoch nasledovne:

Mzda od 1. 5. do 16. 5. im bude vyplatená v pomere 50 : 1 a od 16. 5. do 31. 5. 1953 v pomere 5 : 1, avšak daň zo mzdy za mesiac máj im bude zrazená v pomere 5 : 1.

Uvádzam konkrétny prípad: Dominik K a r a s, ktorý je zamestnaný u ČNZ v Malackách ako robotník, za mesiac máj 1953 činil jeho hrubý zárobok 7.117.--Kčs aj s prémieu, zálohu v mesiaci máji nemal a teraz v nových peniazoch za mesiac máj dostane 27.14 Kčs.

Štefan H o z m a n, za mesiac máj zarobil 4.427.--Kčs bez prémie, z čoho dostal 100.--Kčs zálohu v nových peniazoch a teraz dostane vyplatené 249.36 Kčs.

Konštantín Š t v r t e c k ý, zamestnaný u ČNZ v Brodskom, v mesiaci máji mal hrubý zárobok 19.788.--Kčs, z čoho dostal zálohu 100.--Kčs v nových peniazoch a vyúčtované dostane 237.80 Kčs.

Na základe uvedených okolností dňa 3. 6. 1953 za uvedený závod odišla 3-členná delegácia do Prahy na Min.[isterstvo] palív. Sú v nej nasledujúce osoby: Rudolf Č e r n o s e k, hl.[avný] účtovník revíru, Pavel V e c l e r, hl. inžinier revíru a Jozef P i s a r o v i č, vedúci odd.[elenia] mzdy a práce.

Vo Výskumnom ústave nafty vo Veľkých Levároch, okr. Malacky, robotníkom nebola v mesiaci máji 1953 vyplatená záloha zo zárobku, čo im predtým bolo vyplácané každý mesiac. Úradníci a vrtmajstri uvedeného podniku, zálohu v mesiaci máji 1953 obdržali vo výške 2.500.--Kčs, čo im dosiaľ nebolo vôbec dávane. I keď bolo nariadené vládou, aby v každom národnom podniku bola daná robotníkom záloha dňa 20. mája 1953, vo Výskumnom ústave nafty Veľké Leváre neurobili tak, ale zálohu dali úradníkom a vrtmajstrom, čo im bolo priam nanútené Ing. Z a j í č k o m, aby si zálohu vybrali. Ing. Z a j í č e k je vedúcim účtárne na riaditeľstve naftových dolov v Brne, avšak o robotníkov záujem podľa všetkého nemal, čo sa odzrkadľuje teraz v tom, že robotníci sú pohoršení, nespokojní a hromadne odmietli pracovať na nedeľných zmenách a nad čas, ako dosiaľ stále pracovali. Odôvodňujú to tým, že im nebola vyplatená v mesiaci máji záloha a dostali mzdy vyplatené v pomere 50 : 1 a oni teraz tiež budú pracovať 50 : 1.

Náčelník Krajskej správy ŠtB:
mjr. K r á l k a

DOKUMENT Č. 10

1953, 5. jún, Prešov. Správa o ukončení menovej reformy v Prešovskom kraji, originál.

ABS Praha, f. 310, a. č. 310-72-31.

+ s

129

KS

ŠtB Nitra

5/6

015x

00.15 ==

MNB – Hlavná správa Štátnej bezpečnosti
Do rúk s. náčelníka HS-ŠtB s. pplk. Millera.

P r a h a = = T a j n é =
Zmena novej meny – ukončenie – podanie správy.

Podávam hlásenie o ukončení výmeny peňazí v kraji Prešov: v 23.30 hod. bola v celom Prešovskom kraji ukončená výmena peňazí. Celkový stav o výmene peňazí za dobu od 1. do 4. 6. 1953 nie je ešte známy, nakoľko krajská pobočka štátnej banky len teraz v nočných hod.[inách] prevádza konečnú likvidáciu.

Nálada obyvateľstva je dobrá, nedošlo po celú dobu vládnej akcie k žiadnym prejavom nespokojnosti väčšieho rázu. Jednotlivé prípady vyskytnuvšie sa neboli závažnejšieho rázu, aby vyžadovali zákroku. Bolo prevedené viac prešetroení osôb a domových prehliadok kriminálnym oddelením KS-VB. Na osoby bude podané trestné oznámenie pre ukrývanie a hromadenie potravinových článkov a iného druhu zbožia, taktiež pre rozkrádanie národného alebo družstevného majetku. Domové prehliadky budú vykonané i v ďalších prípadoch, t. j. u tých osôb, u ktorých bola tiež zistená táto trestná činnosť, na čo obyvateľstvo veľmi poukazuje.

Predaj tovaru v obchodoch prevádza sa hladko, bez zástupov, nedochádza k zhromažďovaniu tovaru u jednotlivcov. Tovar v obchodoch je dostatok.

Po bezpečnostnej stránke uložený úkol vyplývajúci z vládnej akcie bol splnený na 100 perc.[ent], u orgánov nedošlo k žiadnym prejavom nekázne. Nálada medzi orgánmi je dobrá. Po ukončení výmeny peňazí orgánovia budú i naďalej obsluhovať agentúrnú a informátorskú sieť so zameraním na zisťovanie ohlasu obyvateľstva v súvislosti zmeny našej meny, ako aj opatrenia v zásobovaní.

Pri bezpečnostnom opatrení bolo použitých 556 príslušníkov LM⁷³, z ktorých boli zhotovené menné zoznamy a 659 príslušníkov ČSA⁷⁴. V celom kraji bolo 203 [výmenných] stredísk, nakoľko tu je špatné vlakové spojenie, ako aj autobusové, čo si vyžadovalo zriadiť viac stredísk, nakoľko obce sú jedna od druhej dosť vzdialené.

Spolupráca, jak s funkcionármi tak s orgánmi LM, ČSA, KSS a KNV bola dobrá a hlavne v bezpečnosti videli najväčšiu pomoc.

Taktiež rozkaz s. ministra, ako i váš, s náčelníkmi OO-ŠtB bol dopodrobna rozobraný, tento dobre znali, t. j. boli náležite oboznámení s úkolami vyplývajúcimi z vládnej akcie.

O ďalšom prieskume verejnej mienky vyplývajúcej z výmeny peňazí vám budú každý deň predkladané správy. Čakám na ďalšie vaše príkazy.=

Krajská správa Štátnej bezpečnosti Prešov
Číslo: a-104/01-taj.-1953, zo dňa 4. júna 1953.

Náčelník Krajskej správy ŠtB:
škt. T o m i š k a v. r. ++sk

r t

129

Ústredňa MNB

5/6

0650

brabcová ++sk

73 ľudové milície.
74 Československá armáda.

Komunistický režim si menovou reformou vytvoril finančnú rezervu na celoplošné znižovanie maloobchodných cien. Prvé sa uskutočnilo už 1. októbra 1953. (Zdroj: Archív TASR)

DOKUMENT Č. 11

1953, 5. jún, Nitra. Správa o priebehu menovej reformy v Nitrianskom kraji, originál.

SNA Bratislava, f. ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 245, a. j. 100.

+ s 142 zd KS ŠtB Nitra 5/6 1940 ==

ÚV-KSS
K rukám ved. taj. s. D a v i d a

Bratislava == Prísne tajné Veľmi pilné
Vládna akcia – prevádzanie.

Hlásim, že od poslednej predloženej správy vypadá situácia v tun.[ajšom] kraji v súvislosti s no-
vou menovou reformou takto:

1./ Stávky, prípadne zastavenie práce zaznamenané neboli.

2./ Pokiaľ ide o narušenie pracovnej morálky, bolo zistené, že na osade Balvany⁷⁵ a na iných dvoroch štát.[nych] majetkov v okr. Komárno bol menší pokles produktivity práce, nakoľko niektorí robotníci sú nespokojní, že im bol daný preddavok v starých platidlách tesne pred výmenou peňazí, ktorý pri výmene peňazí museli zameniť 1:50.-Kčs. U niektorých robotníkov stále sa prejavuje nespokojnosť v tom, že pri výmene peňazí nebol urobený rozdiel medzi robotníkmi a zbohatlíkmi a rôznymi inými špekulantami, nakoľko výmena peňazí bola prevedená všetkým rovnako. Konkrétne poznatky v tomto smere boli zachytené v Novákoch medzi baníkmi, ktorí hovorili, že sú peňažnou reformou poškodení, nakoľko teraz, že sú niektoré tovary dosť drahé a skôr dostávali vysoké potravínové lístky, ktoré im zaisťovali materiálne potreby a na druhej strane túto výhodu zbohatlíci, špekulanti a iné rôzne živly nemali a teraz nie je vraj rozdielu pri výmene žiadny. Je poukázané, že niektoré živly vymieňali až 4.000.-Kčs, za čo dostali 800 v nových peniazoch, následkom čoho budú zase žiť na úkor pracujúcich. Pokiaľ ide o zachytené rozhovory medzi roľníkmi, niektorí sa vyjadrujú, že keď je zrušený lístkový systém, že nebudú musieť ani oni plniť kontingenty voči štátu, lebo už nebudú viazaní voči štátu na potravínové lístky. Niektorí robotníci na závodoch sú veľmi zvedaví na platové podmienky, vzhľadom na nové ceny a v tomto smere sú vedené široké diskusie na niektorých pracoviskách.

3./ Letáky alebo iné protištátne zápisy proti prevádzanej peňažnej reforme zistené neboli.

4./ V jednom prípade bol zistený výrok, ktorého sa dopustila Anna K o v á r o v á z Hlohovca v tom zmysle, že aby šľak trafil taký systém a šľak trafil aj takú republiku. Menovaná výrok predniesla v budove MNV⁷⁶ v Hlohovci, keď jej bolo odopreté vydať potvrdenie, že jej vnučka žije s ňou v spoločnej domácnosti. Prípade bude vyšetrený a proti menovanej bude patrične zakročené. Ako poplašné správy boli zachytené, že nebude tovaru, nakoľko všetko zo skladov bolo dané do obchodu. Ďalšie poplašné správy boli zaznamenané, že vo Vorošilových závodoch v Dubnici n/Váhom robotníci štrajkujú, že v Prahe je veľký nepokoj, kde je vyhlásené stanné právo, a že vo Vorošilových závodoch v Bánovciach n/Bebravou sa prestane s výstavbou rodinných domkov pre tento závod a že robotníci budú musieť odísť pracovať na stavbu Bujanovského tunelu.

5./ Výmena peňazí bola prevedená v tun. kraji dňa 4. júna 1953 o 19.00 hod. bez akýchkoľvek poruchových zjavov.

6./ V obci Ladice, okr. Zlaté Moravce, rím.[sko] kat.[olícky] farár Z a c h vymieňal mince v množstve 45 kg v celkovej hodnote 14 000 Kčs, proti ktorému bude zakročené.⁷⁷ Taktiež vo viacerých prípadoch bolo zistené, že niektoré osoby, ktoré mali nahromadené väčšie množstvo peňazí, sa snažili tieto vymeniť prostredníctvom robotníkov a osôb sociálne slabších. Vo všetkých doteraz zistených prípadoch, prípadne ktoré ešte budú zistené dodatočne, bude prevedené podrobné vyšetrenie a proti vinníkom bude prísne zakročené. V tomto smere sú úkolovaní informátori cestou OZ-PS-VB⁷⁸ a prísl.[ušníkmi] ŠtB sú na tieto prípady zameraní v tejto agentúrnej sieti. Okr. Levice podľa štatistického odhadu štát.[nej] banky pobočky Levice, asi 30 percent obyvateľov peniaze nevymenilo, prihládajúc [k] tomu, že niektorí pracujúci si vymieňali [peniaze] na svojich pracoviskách. Pokiaľ ide o machinácie tovarov, v tomto smere bolo zistené mnoho prípadov zatajovania tovaru v obchodoch a ukrývanie tohto na rôznych miestach. Aby odpredajom zatajeného tovaru mohli rôzne osoby, najmä vedúci obchodov, získať väčšie sumy peňazí, v tomto smere sa prevádzajú u podozrivých osôb domové prehliadky a proti previnilcom bude prísne zakročené.

V obci Kolárovo okr. Komárno a tiež v iných obciach sa prejavil nedostatok masti, mlieka, cukru a iného drobného tovaru, ako korenia a podobne. Celkovú situáciu na trhu možno [v] tun. kraji hodnotiť, že sa značne prejavuje pokles predaja niektorých tovarov v obchodoch a tiež i do jednej ruky.

75 Súčasť obce Kameničná, okres Komárno.

76 Miestny národný výbor.

77 Keďže mince nepodliehali predchádzajúcim menovým reformám a zostávali v platnosti, občania ich zhromažďovali vo veľkých množstvách s nádejou, že si aj naďalej zachovajú svoju hodnotu a nestanú sa v budúcnosti predmetom peňažných opatrení.

78 Myslí sa Pomocná stráž Verejnej bezpečnosti.

9./ Vzhľadom na vpredtu uvedené výroky a mienky niektorých robotníkov možno povedať, že zdruvujúca väčšina pracujúcich novú peňažnú reformu a zrušenie lístkového systému prijala s nadšením a že nové vládne uznesenie sa odráža na mnohých pracoviskách a závodoch vo zvyšovaní produktivity práce a plnenia plánu na tom ktorom závođe.

Politická a bezpečnostná situácia na teraz je [v] tun. kraji dobrá.=====

Krajská správa ŠtB Nitra.

Číslo: 0018/01-1953 zo dňa 5. 6. 1953.

Náčelník sekretariátu

KS-ŠtB.

ppr. Z i m a n v. r. ++ sk

r zd 15xx 142 KS-ŠtB Blava 5/6 2115 Krahulcová +

Branislav Kinčok • Monetary reform 1953 in Slovakia in the documents of the Regional Administrations of the State security

Before the 1970s, a monetary reform took place in communist Czechoslovakia, which not only marked the state's economic profile but also affected the everyday life of its citizens in a dramatic and sometimes tragic way. Although its course was essentially identical throughout Czechoslovakia and the population's reactions were comparable, a few specific features were particularly marked in Slovakia. Among the most significant is the significantly lower intensity of expressions of dissatisfaction among the Slovak population compared to the population in the Czech lands. As Slovak historiography has not yet sufficiently analysed the relevant specifics of the course of the 1953 monetary reform in Slovakia, we will attempt to remedy this deficit based on the archival documents presented. We selected documents from the provenance of six regional State security administrations in Slovakia. These are daily reports, which resemble situational reports in form and content, and present the development of events from 29 May to 6 June 1953.

Mgr. Branislav Kinčok, PhD. (1979)

Vyštudoval históriu na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Postgraduálne štúdium absolvoval na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. V súčasnosti pracuje v Centre výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje politickým procesom v komunistickom Československu po roku 1948, činnosti Štátnej bezpečnosti, ako aj problematike vojnových a povojnových vzťahov Červenej armády so slovenským obyvateľstvom. Je autorom monografie *Husák. Buržoázny nacionalista (1951 – 1963)* (2023), študijnej pomôcky *Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948 – 1954* (2019), spoluautorom monografií *Slovenskí generáli 1939 – 1945* (2013) a *Gustáv Husák a jeho doba* (2015) a autorom desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov.

Kontakt: kincok@upn.gov.sk

ČESKOSLOVENSKÁ MENOVÁ REFORMA V ROKU 1953 – BOLA Z POHLĎADU EKONÓMA NEVYHNUTNÁ?

VILIAM PÁLENÍK

ÚVOD

Nedávno uplynulo 70 rokov od menovej reformy z roku 1953. Odvtedy sa stalo viacero významných dejinných udalostí, ktoré ju prekryli, a rýchlo ubúda jej priamych pamätníkov, ktorí by ju pripomínali. Napriek tomu je výraznou udalosťou nášho povojnového hospodársko-politického vývoja a zostala v našej historickej pamäti. Obyvateľstvom bola vždy vnímaná negatívne, a to aj napriek intenzívnej štyri desaťročia trvajúcej dobovej propagande, ktorá ju prezentovala pozitívne a neskôr spomínala len ako okrajovú udalosť, ktorej potrebnosť bola vraj jednoznačná. Odborné a vedecké práce, ktoré sa tejto téme venovali pre rok 1989, boli politicky limitované, ale významné sú ako faktografický zdroj.

Po roku 1989 vzniklo o menovej reforme 1953 viacero nových historických prác, väčšinou zameraných na mapovanie súvisiacich protestov a následných represálií. Cieľom tejto práce je z národohospodárskeho pohľadu analyzovať motivácie jej uskutočnenia, odbornú prípravu a organizačné zvládnutie,

reálny výsledok, ako aj jej význam pri zmene hospodársko-politického zriadenia od roku 1948. Na mieste je aj úvaha, či by bola reforma v roku 1953 nutná, ak by sa československá ekonomika nestala pevnou súčasťou sovietskeho bloku.¹

PREHLAD LITERATÚRY

Vedecká literatúra z rokov 1953 – 1989 nemohla zásadne odporovať oficiálnej propagande, ktorá menovú reformu hodnotila veľmi pozitívne. Príkladom je Karel Kaplan, ktorý vo svojej práci z roku 1963 obsiahol obdobie 1953 až 1954.² S rastúcim časovým odstupom ideologický nános slabol. Zo slovenských autorov do tohto obdobia spadá séria monografií Štefana Horvátha a Jána Valacha k niekoľkým etapám vývoja peňažníctva na Slovensku. Pre obdobie 1945 – 1950 faktograficky aj obsahovo dobre analyzovali vývoj, ktorý predchádzal menovej reforme v roku 1953.³ Za dôležitú otázku považujú kurz 1 koruna protektorátna k 1 korune slovenskej použitý v roku 1945. Němečková naopak túto otázku vôbec nespomína, aj keď menovú reformu

z roku 1945 a jej výsledky analyzuje aj v širších súvislostiach.⁴

Zmena spoločenského zriadenia v roku 1989 umožnila odtajnenie kľúčových dokumentov viažucich sa k menovej reforme z roku 1953 a aj naštartovať slobodné vedecké bádanie tejto udalosti. Kaplan a Jana Váchová takto zhromaždili a publikovali množstvo pôvodných dokumentov o menovej reforme za komunistickú stranu, odbory a perzekúcie v rozsahu 200 strán s niekoľkostranovou výstižnou úvodnou štúdiou.⁵ Dana Musilová v 130-stranovej práci zverejnila 10 odtajnených dokumentov spolu so 40-stranovou úvodnou štúdiou.⁶

Zverejnené odtajnené dokumenty spolu so štandardnými štatistickými zdrojmi umožnili rozvoj výskumu tejto dôležitej ekonomickej udalosti, pričom sa v rámci slobody vedeckého bádania objavili rôzne názory na čiastkové aj zásadné vedecké otázky. Objavujú sa práce, ktoré reformu hodnotia veľmi kriticky, a to ako štátny bankrot a okrádanie spôsobené komunistickou politikou po roku 1948.⁷ Sú ale

1 Historici skúmajú, poznávajú, interpretujú a hodnotia dejiny, ale nepasujú sa za nositeľov definitívnych právd. Preto túto úvahu „či bola menová reforma 1953 nevyhnutná“ treba chápať len ako autorov národohospodársky alternatívny kvalitatívny ekonomický scenár *ex post*.

2 KAPLAN, Karel. Od peněžní reformy k X. sjezdu KSČ. In: *Sborník historický*, sv. 11. Praha, s. 149 – 186; KAPLAN, Karel. Úvaha o první pětiletce. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. 7, č. 5. Praha: Ústav dějin KSČ, 1967, s. 699 – 724.

3 HORVÁTH, Štefan, VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*. Bratislava: ALFA, 1984.

4 NĚMEČKOVÁ, Věra. Československá měnová reforma 1945 – elegantní řešení nebo krach? In: KNAPÍK, Jiří, ed. *Peněžní reformy a zvraty na území České republiky (po r. 1918)*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2005, s. 78 – 93.

5 KAPLAN, Karel, VÁCHOVÁ, Jana. *Perzekuce po měnové reformě v československu v roce 1953*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

6 MUSILOVÁ, Dana. *Měnová reforma a její sociální důsledky: studie a dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

7 JIRÁSEK, Zdeněk., ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Praha: Svítání, 1992; JIRÁSEK, Zdeněk. Specifika měnové reformy v roce 1953. In: KNAPÍK, Jiří, ed. *Peněžní reformy a zvraty na území České republiky (po r. 1918)*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2005, s. 94 – 98; MERTLÍK, Vladimír. *Měnová reforma 1953: Jak komunisté zlikvidovali vyšší střední třídu, živnostníky i podnikatele* [online]. [cit. 2024-03-02]. Dostupné na: <https://www.reflex.cz/clanek/historie/95570/menova-reforma-1953-jak-komuniste-zlikvidovali-vysssi-stredni-tridu-zivnostniky-i-podnikatele.html>

aj novšie práce, ktoré dôvody reformy z roku 1953 vidia najmä v ekonomických dôsledkoch druhej svetovej vojny na československú ekonomiku a spreď roku 1948. Zmeny štruktúry hospodárstva po roku 1948, zvýšené náklady na zbrojenie, znárodňovanie, združstevňovanie a naviazanie sa na sovietsky blok považujú len za druho-
radé dôvody tejto reformy.⁸

Aj samotný februárový prevrat v roku 1948 a súvislosti a dôsledky sú oprávnené dôležitou témou historického výskumu z pohľadu medzinárodných súvislostí, vývoja od jesennej krízy 1947, s dôrazom na jeho priebeh na Slovensku ale aj z pohľadu jednotlivých skupín obyvateľstva. Z nášho pohľadu sú dôležité jeho ekonomické aspekty.⁹

Diskutovaný je aj samotný pojem československej peňažnej reformy v roku 1953, ktorý používala súdobá oficiálna aj propagandistická terminológia. Jirásek sa prikláňa k pojmu menová reforma, lebo pod peňažnou reformou rozumie len zmenu názvu a/alebo nominálu menovej jednotky.¹⁰ Avšak podľa iného názoru¹¹ sú menová a peňažná reforma synonymá z rôznych jazykovo-kultúrnych oblastí (napríklad vo francúzštine „reforme monétaire“) a ruština dôsledne používa pojem peňažná reforma a bol prevzatý v celom sovietskom bloku.

V menovej politike centrálnych bánk sa používajú menové agregáty. Pod peniazmi v úzkom slova zmysle (značené M1) sa zvyčajne rozumieju obeživo (bankovky a mince)

v rukách nebankových subjektov a vklady na bežných účtoch. Pod peniazmi v strednom slova zmysle (M2) sa rozumieju spomenuté M1 spolu s termínovanými vkladmi, sporiacimi účtami, operáciami v komerčných bankách a podobne. Pod peniazmi v širokom slova zmysle sa rozumieju ďalšie menové agregáty (peniaze v širokom slova zmysle M3, M4, M5 atď.). Ich definícia sa v jednotlivých krajinách môže v detailoch líšiť, ale vo všeobecnosti predstavuje spomínaný agregát M2 spolu s vkladmi v cudzích menách, držbou rôznych druhov cenových papierov, hlavne dlhopisov s rôznou lehotou splatnosti a pod.¹² V ďalšom budeme pod peňažnou reformou rozumieť zmeny na úrovni stredných peňazí M2 a menovou reformou zmeny peňazí v širokom slova zmysle (M3 vrátane vyšších menových agregátov¹³).

Väčšina informácií uvedených v tejto práci sa už v uvádzanej literatúre objavila. Vraciame sa k nim preto, aby sme jednak pomohli čitateľovi získať lepší ekonomický prehľad o tejto menovej reforme, ale hlavne ich analyzovali v inom kontexte, konkrétne národohospodárskom či politicko-ekonomickom.¹⁴

ČESKOSLOVENSKÁ MENOVÁ REFORMA V ROKU 1945

Pri analýze príčiny a súvislosti Československej menovej reformy v roku 1953 nemožno obísť **menovú reformu v roku 1945**, ktorá bola z ekonomického hľadiska akýmsi ukončením druhej

Protektorátní koruna z roku 1941, averz
(Zdroj: SNM-Historické muzeum, evidenční číslo S 57695)

Pengő z roku 1939, revers (Zdroj: SNM-Historické muzeum, evidenční číslo S 64843)

svetovej vojny na území obnovenéj Československej republiky.¹⁵

Československá menová reforma z 31. októbra 1945 nastala necelý polrok po ukončení vojny v máji 1945, keď bola znova zjednotená Československá republika, ktorá zdedila tieto hlavné oblasti s rôznymi obeživami:

8 ŠUSTEK, Zbyšek. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 1, s. 3 – 29.

9 LONDÁK, Miroslav. Február 1948, zmena ekonomického systému a Slovensko. In: PODOLEC, Ondrej, ed. *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14. – 15. február 2008*. Bratislava: Ústav Pamäti národa, 2008, s. 690.

10 JIRÁSEK, Z. Specifika měnové reformy v roce 1953; JIRÁSEK, Z., ŠŮLA, J. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*.

11 ŠUSTEK, Z. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie.

12 *Peněžní zásoba* [online]. [cit. 2024-03-02]. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Peněžní_zásoba

13 Československú reformu v roku 1953 teda považujeme za menovú, lebo sa menil aj agregát M3 (boli anulované/zrušené prakticky všetky cenné papiere). Navyše bol zrušený viazaný trh (tzv. lístkový systém), zmenené boli aj dane, mzdy a sociálne dávky.

14 Pod politickou ekonomikou rozumieme spájanie ekonomickej teórie a politického rozhodovania.

15 Československá delegácia sa už v júli 1944 zúčastnila medzinárodnej menovej konferencie v Bretton Woods v USA, z ktorej vznikol impulz na vytvorenie Medzinárodného menového fondu, Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj a bretonwoodskej medzinárodnej finančnej a menovej sústavy so zlatým štandardom, ktorých sa obnovené Československo stalo zakladajúcou súčasťou.

Ríšska marka, revers (Zdroj: SNM-Historické múzeum, evidenčné číslo M 08408)

Slovenská koruna, averz (Zdroj: SNM-Historické múzeum, evidenčné číslo S 21089)

1. Bývalý Protektorát Čechy a Morava s vlastnou protektorátnou korunou (značené Kp), kde platila aj nemecká/ríšska marka (ďalej RM), ktorej kurz bol 10Kp : 1 RM.
2. Oblasť okupovaná po Mníchovskom diktáte z 29. septembra 1938 (v ďalšom Sudety) kde platili len ríšske marky RM.
3. Slovenská republika v území pred oslobodením s vlastnou slovenskou korunou (v ďalšom Ks).
4. Oblasť okupovaná po Viedenskej arbitráži z 2. novembra 1938 a 30. augusta 1940 (v ďalšom arbitrážne územie) so základnou menovou jednotkou pengö (v ďalšom Pgö).¹⁶ Okrem týchto hlavných platidiel sa

obyvateľstvo, obchod a peňažné ústavy stretávali s peniazmi, ktoré púšťali do obehu víťazné mocnosti, konkrétne československé poukážky tzv. moskovskej emisie (Sovietska armáda), marky spojeneckých armád (hlavne Sudety), okupačné šilingy, ale vyskytovali sa aj ruble a čarvoňce od vojakov Sovietskej armády či peniaze od vojakov Rumunskej armády. Počas prípravy menovej reformy sa podarilo do leta 1945 stiahnuť z obehu prakticky všetky cudzie meny, ale Čechy a Morava na jednej strane a Slovensko na druhej zostávali s rozdielnymi menami.¹⁷

Pri príprave menovej reformy boli medzi českou a slovenskou stranou postupne dohodnuté ciele a aj parametre a postup jej realizácie. Zhoda sa najťažšie hľadala v dvoch oblastiach:

1. Percentuálny podiel množstva československých platidiel a štátnych dlhopisov, ktorými mali byť dotované jednotlivé oblasti. Česká strana chcela vychádzať z podielu štátnych príjmov pred vojny, čo za slovenskú časť bolo len 7 – 11 %. Slovenská strana chcela vychádzať z aktuálneho počtu obyvateľov, čo pre Slovensko predstavovalo podiel 27 %. Povšimnutiahodný je slovenský návrh Júliusa Pázmana, ktorý navrhol rozdeliť novú peňažnú masu v pomere 3 : 1 v prospech Čech a Moravy.¹⁸

2. Problematika pomeru medzi protektorátnou a slovenskou korunou pri vytvorení jednotnej československej koruny (ďalej Kčs) bola pri príprave menovej v roku 1945 veľmi dôležitou hospodársko-politickou témou. Predovšetkým z politických dôvodov nespochybniteľnosti znovu zjednotenia Československa (kontinuity) bol

16 Špecifické postavenie má Podkarpatská Rus, ktorá bola zahrnutá do Viedenskej arbitráže, ale v rámci usporiadania povojnových pomerov bola 29. júna 1945 začlenená do Sovietskeho zväzu, a preto nebola predmetom československej menovej reformy z 31. októbra 1945. Zostali nimi len arbitrážne územia na juhu Slovenska. Znova zjednotené boli aj niektoré menšie územia priľahlé k Rakúsku, ktoré bolo vtedy súčasťou vtedajšej Nemeckej ríše a to pri Bratislave a na Záhorí.

17 Konkrétny postup a kurzy zjednocovania sú pre potreby tejto práce dostatočne podrobne popísané v NĚMEČKOVÁ, V. Československá měnová reforma 1945 – elegantní řešení nebo krach?; HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*; ŠUSTEK, Z. *Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie*.

18 Príprava menovej reformy 1953 je zo slovenského pohľadu podrobne popísaná v práci HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*.

preferovaný pomer zjednotenia meny 1 : 1. Slovenská strana argumentovala štatistickými údajmi o výške obeživa, vkladoch na bežných a úsporných vkladoch, pohľadávok voči Nemeckej ríši, o výške zadlženosti oboch častí republiky ako aj ekonomickým vývojom, ktorý viedol k rozdielnej kúpnej sile v prospech Slovenska, ktorá sa prejavovala aj v praxi. Ako masovo sa vyskytujúci príklad sa zvyčajne uvádza, že občania z českých krajín, ktorí prechádzali po oslobodení na moravsko-slovenské pomedzie nakupovať hlavne potraviny, cigarety či alkohol, platili všeobecne za 1 slovenskú korunu 10 protektorátnych korún.¹⁹ Realistický návrh mal Pázman, ktorý okrem iného navrhoval zjednotenie meny v dvoch etapách s pomerom za 1 slovenskú korunu 3,35 resp. 3,33 protektorátnych korún.²⁰

Po odborných diskusiách a po politickom rozhodnutí sa reforma uskutočnila dekrétom prezidenta republiky č. 91 o obnovení československej meny z 19. októbra 1945 s účinnosťou 31. októbra 1945 takto:

- nová Československá koruna (Kčs) sa rovnala 1 Kp a 1 Ks;
- valutový kurz bol určený na 50 Kčs za 1 USD;
- všetky mince zostali platné;²¹
- všetky papierové peniaze museli ich majitelia vložiť na viazané vklady v peňažných ústavoch;
- všetky vklady v peňažných ústavoch sa viazali a prestali úročiť;
- z viazaných vkladov bolo možné okamžite uvoľniť 500 Kčs na fyzickú osobu a sumu jednomesačných platov pre podniky a živnostníkov;

Júlíus Pázman, na fotografii odovzdáva diplom jednej z absolventiek diaľkového štúdia ekonómie a pracovníčke Povereníctva vnútra Márii Sedlákovej (Zdroj: Archív TASR)

– ceny a mzdy sa zvýšili na približne slovenskú cenovú hladinu.²²

Pokiaľ ide o obeživo, v nových platišliach po reforme 15. novembra 1945 malo objem 30,1 mld. Kčs a z toho Slovensko 3,8 mld., teda skoro 13 %. Bolo to výrazne bližšie k ekonomickému predvojnovému podielu Slovenska (7 – 11%) ako povojnovému podielu obyvateľov Slovenska (27 %), spomínané vyššie.

Československú menovú reformu v roku 1945 môžeme hodnotiť kladne, lebo sa ňou dosiahlo znovu zjednotenie Československa po menovej stránke. Boli sme prvým štátom strednej

Európy, ktorý mal za sebou povojnový menový chaos a mal svoju menovú jednotku zaradenú do medzinárodných transakcií.

HOSPODÁRSKY VÝVOJ V ROKOCH 1945 AŽ 1948

Tvorcom obnovy meny v roku 1945 sa síce podarilo vytvoriť novú menu a vyhnúť sa povojnovej inflácii, avšak sľúbili, že nikto nepríde o svoje peniaze (spomínané viazané vklady) a verili že okupant zaplatí všetky evidované pohľadávky a škody²³. Tento predpoklad sa ukázal ako nereálny, lebo víťazné mocnosti uprednostňovali úhradu

19 HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 69.

20 ŠUSTEK, Z. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie, s. 7.

21 Mince protektorátne, slovenské, predvojnové československé a invázne poukážky v hodnote 1 koruny boli ponechané v platnosti a ich platnosť sa rozšírila na celé československé územie.

22 Pre obyvateľov Čiech a Moravy to predstavovalo približne 100 % skokovú infláciu. Pri porovnateľnom raste miezd aj cien to bolo pre české obyvateľstvo neutrálne, avšak devalvovali sa hodnoty všetkých ich voľných i viazaných prostriedkov. Tým bolo dosiahnuté čiastočné zohľadnenie väčšej kúpnej sily Ks, avšak tento skrytý efekt slovenské obyvateľstvo nepostrehlo vôbec alebo ho považovalo za nedostatočné, a preto je doteraz pomer 1 : 1 často na Slovensku považovaný za nespravodlivý.

23 Pohľadávka voči Nemecku bola cca 135 mld. Kčs. ŠUSTEK, Z. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie, s. 8.

vlastných pohľadávok. Porazené a ekonomicky zruinované Nemcko nemalo dostatočné ekonomické zdroje a skorý začiatok studenej vojny fakticky zastavil procesy úhrady vojnových pohľadávok. Viazané vklady preto zostali nedoriešenou témou menovej reformy z roku 1945 a prispeli aj k menovej reforme v roku 1953. Druhou nedoriešenou témou bola otázka zjednotenia meny v pomere 1 : 1, ktorý bol pre Slovensko nevýhodný, a mala byť riešená doplňujúcimi opatreniami v prospech slovenskej časti znovuzjednotenej československej ekonomiky. Za takéto možno považovať financovanie industrializácie Slovenska v čase povojnového komunizmu u nás.²⁴

Viazané vklady mali v roku 1945 objem celkom 287,1 mld. Kčs a mali rôznorodých majiteľov z rôznych období. Dodatočne ich bolo možné uvoľniť v takýchto prípadoch: Fyzické osoby zo sociálnych dôvodov; podniky do výšky 10 % ich viazaných vkladov; súdy a verejné úrady fakticky bez obmedzenia; ktokoľvek na základe rozhodnutia vlády. Uvoľňovanie viazaných vkladov nemalo v rokoch 1945 až 1947 žiadnu stratégiu, vykonávalo ju viacero orgánov a prebiehalo do značnej miery živelne. Samotné politické strany, odbory a iné spoločenské organizácie s politickými väzbami prednostne uvoľňovali vlastné viazané vklady, čím situáciu ešte zhoršovali.²⁵ Viazané vklady sústredili nekrytú predvojnovú a vojnovú likviditu, ktorá sa z hľadiska stability meny mala uvoľňovať úmerne s:

- uhrádzaním pohľadávok porazených krajín (to sa nedarilo);
- uhrádzaním dávok/daní z majetku a z prírastku majetku počas vojny a pod. (to sa čiastočne darilo);
- rastom dopytu po peniazoch počas povojnovej konjunktúry (to bolo prekročené kvôli živelnosti a povojnovému politickému zápasu so znakmi populizmu).²⁶

Viazaný trh (nazývaný aj prídellový alebo lístkový systém) bol na území protektorátu Čiech a Moravy zavedený už 1. októbra 1939. Fungoval na princípe bodovej hodnoty rôznorodých tovarov, ktoré boli rozdelené do 6 základných skupín. Cieľom tohto systému bolo zabezpečiť minimálne zásobovanie obyvateľstva, tak aby bolo schopné slúžiť nemeckému vojnovému hospodárstvu. Na Slovensku bola situácia so zásobovaním priaznivejšia, prídellový systém vznikol až v roku 1941 – 1942 a týkal sa len základných potravín. K poruchám zásobovania došlo až v súvislosti s potlačením Slovenského národného povstania. Na Slovensku bolo po vojne rozpätie medzi prídellovým a čiernym trhom menšie a cenová hladina približne zodpovedala ponuke a dopytu. Menovou reformou v roku 1945 bol viazaný trh zjednotený na zhruba Slovenskej cenovej úrovni a prispôbovaný ekonomickým možnostiam povojnovej obnovy.

Hospodárska politika v rokoch 1945 – 1948 sa do značnej miery vyznačovala prechodom od liberálnej ekonomiky k ekonomike štátnej, tzv. ľudovej demokracie. Vychádzal z Košického vládneho programu z 5. apríla

1945, ktorý hlavne v X., XI. a XII. článku obsahoval ustanovenia majetkovo-právnej a ekonomickej povahy. X. článok sa týkal zavádzania tzv. národnej správy (pôvodné označenie dočasná správa) na všetok majetok nepriateľských štátov, t. j. najmä Nemecka a Maďarska, nemeckých a maďarských právnických a fyzických osôb aj tých Čechov a Slovákov, ktorí zradili a kolaborovali s okupantmi. Realizovalo sa to známou sériou „Benešových dekrétov“, ktoré spolu s následnými súvisiacimi zákonmi a nariadeniami konkretizovali a zavádzali túto majetkovoprávnú časť Košického vládneho programu vrátane širšie poňatej neplatnosti majetkových zmien v čase neslobody. Národné správy boli len predstupňom k ďalším krokom vedúcim k zoštatneniu týchto podnikov.²⁷

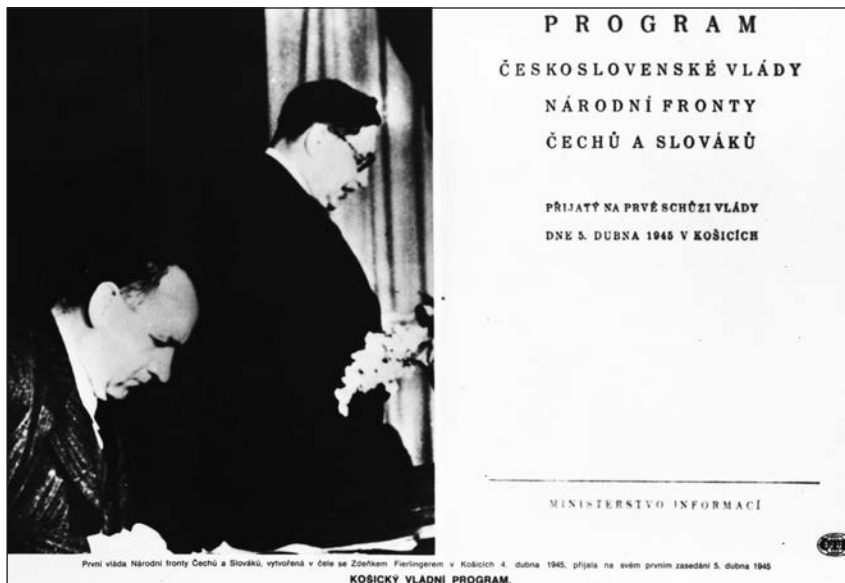
Pripravovaná pozemková reforma bola obsiahnutá v XI. článku Košického vládneho programu. Práve v rámci nej mala byť konfiškovaná bez náhrady všetka pôda, budovy, mŕtvy aj živý inventár, pokiaľ patrili občanom nepriateľských štátov, najmä Nemecka a Maďarska, nemeckým, maďarským i českým a slovenským občanom Československa, ktorí zradili a kolaborovali s okupantmi. Konfiškovaný majetok bol prevedený na Národný pozemkový fond, ktorý ho rozdelil domkárom, malým a stredným roľníkom, ako aj poľnohospodárskym robotníkom, pričom uprednostňoval tých, ktorí participovali v národnooslobodzovacom boji. Tým sa síce prispelo k povojnovej spravodlivosti, ale pôdu získala aj veľká skupina nových roľníkov,

24 Industrializáciu Slovenska úspešne presadzovali vtedajší komunistickí ekonómovia. Súvis s pomerom 1 : 1 z menovej reformy 1945 existoval, avšak podľa nášho názoru bola dôležitejšou motiváciou snaha využiť ekonomický potenciál dovtedy prevažne agrárneho Slovenska na zvýšenie ekonomického potenciálu komunistického Československa a plniť potreby sovietskeho bloku v oblasti zbrojnej výroby a dodávok spotrebného tovaru. Nepriaznivo sa to prejavilo po roku 1989, keď rozpad RVHP spôsobil väčšiu hospodársku depresiu na Slovensku ako v Čechách.

25 Od 2. 7. 1947 agendu viazaných vkladov prevzal Likvidačný fond menový, ktorý nepriaznivý vývoj nadmerného uvoľňovania viazaných vkladov nezvrátil.

26 K 1. 11. 1945 sa uskutočnila výmena platidiel, k 15. 11. 1945 bolo zavŕšené viazanie vkladov a k 30. 11. 1945 sa uskutočnila povinná úschova cenných papierov. Tento menový blok mal inflačný charakter a podľa odhadov začne prevyšovať 300 mld. Kčs. HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažník na Slovensku 1945 – 1950*, s. 79, bližšie viď tamtiež časť 2.4.2. na stranách 75 – 78.

27 Priebeh a rozsah tohto procesu bližšie v: KUKLÍK, Jan, NĚMEČKOVÁ, Daniela. Majetkové zmeny v ČSR v letech 1945–1948. *Paměť a dějiny*, roč. XI, 2017, č. 1, s. 3 – 14.

Košický vládný program bol prijatý 4. apríla 1945, na fotografii predseda vlády Zdeněk Fierlinger a prezident Klement Gottwald (Zdroj: Archív TASR)

ktorí nemali zodpovedajúce skúsenosti a vybavenie.²⁸ Pozemkovú reformu za KSČ rámcovoval Ďurišov tzv. Hradecký program s heslom: „*Pôda patrí tým, ktorí na nej pracujú.*“ Tento program si kládol za hlavný cieľ limitovať jedno hospodárstvo na 50 ha, zvýšnú pôdu rozdeliť bez následnej nútenej kolektívizácie.²⁹

Znárodňovanie uskutočnené v roku 1945 vytvorilo ekonomický systém, kde vedľa seba existoval štátny a súkromný sektor, a viedlo aj k ďalším zmenám v ekonomike danej snahou o plánovanie národného hospodárstva a riadenie ťažby nerastných surovín, priemyselnej i poľnohospodárskej výroby, zásobovania či zahraničného obchodu. Išlo síce v prvom rade o normy reagujúce na aktuálny stav vojnou zasiahnutej a vojne prispôsobenej ekonomiky, avšak zároveň v nich už boli obsiahnuté zásadné systémové zmeny sprevádzajúce prechod od trhovej ekonomiky k štátom regulovanej a plánovanej ekonomike socialistického typu.

Dôležitou časťou povojnovej hospodárskej politiky bol dvojročný plán 1947 – 1948 presadený Komunistickou stranou Československa. Jeho cieľom bola obnova vojnou zničeného hospodárstva a zvýšenie priemyselnej výroby o 10 % v porovnaní s predvojnovým stavom. Dôraz sa kládol predovšetkým na rozvoj priemyslu v ekonomicky slabších oblastiach republiky (napr. na Slovensku), dosídlenie pohraničia po odsune Nemcov a vytvorenie predpokladov na odstránenie prídelového systému.

V oblasti priemyslu bol cieľ splnený. Avšak v oblasti poľnohospodárstva a tým aj potravinárstva ciele neboli naplnené. Svoj podiel na tom mala agrárna reforma, kedy pôdu začali obrábať noví hospodári s nedostatočnými skúsenosťami či vybavením. Ťažkosti boli aj v Sudetoch a na arbitrážnych územiach, kde navyše okupačné sovietske vojská vyviezli veľkú časť strojných vybavení ako vojnovú korisť a noví obyvatelia tvorili veľkú

Július Ďuriš, minister hospodárstva v rokoch 1945 – 1951 (Zdroj: Archív TASR)

časť, ktorá nebola dostatočne odborne a technicky vybavená. Tým boli nesplnené aj zámery vytvoriť podmienky na odstránenie prídelového systému, lebo dostatok potravín bol toho nutnou podmienkou a Sudety zahŕňali dôležitú časť spotrebiteľského priemyslu.

Vo voľbách v roku 1946 (kandidujúce politické strany už boli limitované členstvom v tzv. Národnom fronte) na celoštátnej úrovni vyhrala komunistická strana a predsedom vlády sa stal Klement Gottwald. Relatívna rovnováha medzi komunistami a nekomunistami sa však v hospodárskej politike prejavovala aj jej nedôslednosťou a rozporuplnosťou. Dobrým príkladom je veľká nedôslednosť pri uvoľňovaní viazaných vkladov a ich prelievanie do zásoby peňazí. Kým pri reforme v októbri 1945 bolo priamo vydané nové obeživo 19 mld. Kčs,³⁰ k ultimu roku 1945 to už bolo 30,4

28 V kontexte pozemkových zmien bol prijatý Zákon č. 142/1947 Sb. o revízii prvorepublikovej pozemkovej reformy na základe ktorého bol spravený súpis pôdy ktorý podliehal revízii, vytvorená revízná komisia ktorá prideľovala pozemky získané revíziou.

29 Rozdeľovanie pôdy získalo veľkú verejnú podporu, ktorú KSČ využila vo februárovom prevrate 1948, avšak následne aj tak KSČ pristúpila k nútenej kolektívizácii.

30 NĚMEČKOVÁ, V. Československá měnová reforma 1945 – elegantní řešení nebo krach?, s. 78 – 93.

mld. Kčs (až 1,9 násobok). V ďalších rokoch tento nepriaznivý trend pokračoval a na konci roku 1948 bolo obeživo 71,1 mld. Kčs (2,3 násobok voči ultimu roku 1945). Okrem nekoordinovaného uvoľňovania viazaných vkladov sa na neprimeranom raste obeživa podieľala aj disproporcía medzi cenami na jednej strane a mzdami a platmi na strane druhej. Vplyvom politiky Komunistickej strany Československa boli mzdy nadhodnocované čo vytváralo dodatočnú kúpnu silu, ktorá prispievala k oddaľovaniu zrušenia lístkového systému. Kvôli tomu pretrvávali nekontrolovateľné zdroje z čierneho trhu, ktoré okrem menovej nestability vytvárali aj sociálne napätie.

Ako súčasť nápravy vojnových krív, sociálnych cieľov, ale aj odčerpávania prebytočnej kúpnej sily boli zavedené rôzne dane/dávky:³¹

1. *Majetková dávka* mala zaťažovať držbu majetku, ktorý počas vojny nebol znehodnotený vojnovou infláciou. Jej základom bola hodnota majetku k 15. novembru 1945, ktorá sa po odpočítateľných položkách (na členov domácnosti, na verejnoprávne poistenie a pod.) vyrubila progresívne od 5 % do 30 %.
2. *Dávka z prírastku majetku* mala postihnúť tých, ktorí si počas vojny rozmnožili majetok, teda zbohatlíci, šmelinári a podobne. Jej základom bol súhrn prírastkov majetku od 1. januára 1939 do 15. novembra 1945 znížený o majetkové úbytky (napríklad predaj) a oprávnené nadobudnutia (dedičstvo,

dary a pod.), ktorá sa po odpočítateľných položkách rovnakých ako pri majetkovej dávke, avšak rádovo nižších, vyrubila progresívnou sadzbou od 5 % po 100 %.³²

3. *Mimoriadna dávka* (nazývaná aj milionárska daň) bola zavedená v roku 1947. KSČ ju politicky zdôvodňovala tým, aby škody spôsobené neúrodou zaplatili najbohatší. Dávky platili tí, ktorí mali majetok nad 1 mil. Kčs alebo dôchodok nad 50 000 Kčs s progresívnymi sadzbami od 2 po 20 %.
4. *Dávka z vysokých dôchodkov* sa týkala poplatníkov, ktorých celoročný dôchodok za rok 1947 presiahol 240 000 Kčs, ktorý okrem dôchodkovej dane alebo dane zo mzdy platili túto 20 % prirážku.
5. *Dávka z nadmerných ziskov* mala postihnúť povojnové konjunktúrne zisky alebo zisky z čierneho obchodu. Týkala sa osôb, ktoré za roky 1946 a 1947 mali zisk vyšší ako 300 000 Kčs. Bola faktickou konfiškáciou, lebo jej sadzba bola 100 %.
6. *Daň z predmetov prebytočnej spotreby* bola zavedená v roku 1947 a išlo o nepriamu daň.

Týchto päť druhov dávok či daní malo za cieľ (1) napraviť vojnové ekonomické nespravodlivosti (zisky zo zbrojnej výroby, čierny trh a pod.) a (2) zároveň eliminovať nekrytý dopyt z uvoľňovaných viazaných vkladov. Prvý cieľ bol čiastočne dosiahnutý a druhý nie, a to kvôli objemu, ktorý ani zďaleka nepokryval sterilizačné menové potreby. V rokoch 1945 – 1948 sa táto daňová politika stala hlavne

politickým nástrojom Komunistickej strany Československa.

Po uvedenom zlom menovom vývoji, ktorý nastal po menovej reforme v roku 1945, bol v polovici roku 1947 vytvorený **Likvidačný fond menový** (ďalej LFM) s viacerými kompetenciami.³³ Z hľadiska našej práce je dôležité, že sa mal postarať o likvidáciu existujúcich viazaných vkladov, ako aj nových (ako boli pri úhrade vojnových škôd, verejnoprávneho poistenia, daňových preplatkov). Úlohou LFM bolo nahradiť Národnej banke sumy, ktoré sa dostali do obehu ako inflačné obeživo, najmä uvoľňovaním viazaných vkladov. Z hľadiska našej práce podčiarkujeme, že až vznikom LFM roku 1947 vznikla jedna inštitúcia,³⁴ ktorá mala informácie, nástroje aj povinnosť brániť púšťaniu do obehu inflačného obeživa. Už od prevratu vo februári 1948 však začal aj LFM pôsobiť v inom hospodársko-politickom prostredí.

FEBRUÁROVÝ PREVRAT V ROKU 1948

Komunistický prevrat v Československu sa uskutočnil 17. až 25. februára 1948.³⁵ Predchádzalo mu československé zamietnutie amerického Marshallovoho plánu európskej obnovy,³⁶ čo výrazne obmedzilo dostupnosť finančných zdrojov na povojnovú obnovu Československa a prispelo k posunu do vytvárajúceho sa sovietskeho bloku. Na máj 1948 sa pripravovali československé voľby, na ktoré KSČ avizovala ďalšie znárodňovanie a novú pozemkovú reformu s cieľom odobratia pôdy všetkým, ktorí na nej nepracujú.

31 Mimoriadne dane a dávky súvisiace s menovou reformou v roku 1945 podrobne faktograficky popisuje HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 80 – 85.

32 Dávkami z majetku a z prírastku majetku sa za fyzické osoby vybralo 18 mld. Kčs, spolu s právnickými 23 mld. Kčs, čo nebola ani desatina objemu viazaných vkladov, navyše mohli byť platené z viazaných vkladov. Preto neplnili cieľ povšimnutiahodne odčerpať nadmerný dopyt obsiahnutý vo vyplácaných viazaných vkladoch.

33 Kompetencie ako aj podrobnejšie údaje o LFM sú v HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 98 – 102.

34 LFM pri svojom vzniku prevzala od viazané vklady v vo výške 272 mld. Kčs. HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 101.

35 Z pohľadu komunistov Víťazný február, bližšie pozri *Februárový prevrat* [online]. [cit. 2024-03-02]. Dostupné na: https://sk.wikipedia.org/wiki/Februárový_prevrat

36 Jeho prijatie predtým Československo reálne zvažovalo, avšak pod vplyvom formujúceho sa sovietskeho bloku KSČ presadilo jeho zamietnutie.

Bezprostredným impulzom februárového prevratu bola dňa 20. februára 1948 demisia 12 nekomunistických ministrov (kvôli plošným výmenám pražských policajných riaditeľov za komunistických) v nádeji, že prezident Beneš rozpustí vládu s cieľom uskutočniť voľby alebo donúti komunistov dodržiavať demokratické pravidlá. Pod tlakom demonštrácií a generálneho štrajku Beneš nakoniec 25. februára 1948 prijal demisiu a doplnil vládu komunistami. Tým KSČ plne ovládla výkonnú moc v štáte a využila to na jeho totalitné ovládnutie. Malo to dopad aj na hospodársky vývoj, ktorý zahŕňal poštátňovanie podnikov, likvidácie živnostníkov, nútenú poľnohospodársku kolektivizáciu a podriaďovanie hospodárstva potrebám sovietskeho bloku.

HOSPODÁRSKY VÝVOJ V ROKOCH 1948 AŽ 1953

Rámčovaný bol prvým päťročným plánom a jeho dôsledkami pre ekonomiku. Mal veľmi ambiciózne plány v oblasti rastu produkcie a sociálnej úrovne obyvateľstva. Začalo však aj celoplošné poštátňovanie zvyšku súkromných podnikov (vrátane dosadzovania nekvalifikovaných robotníckych riaditeľov), likvidácia živnostníkov a združstevňovanie poľnohospodárstva (presadzované okrem iného nereálnymi povinnými dodávkami potravín, tzv. kontingenty) s dosadzovaním neskúsených predsedov poľnohospodárskych družstiev. Tieto rýchle celoplošné zásahy do ekonomiky spôsobili poruchy v dodávateľsko-odberateľských

vzťahov a tým aj vo finálnej produkcii. Výrazne to prispelo k neplneniu cieľov prvej päťročnice.³⁷

Československá ekonomika mala v rokoch 1948 až 1953 tieto hlavné makroekonomické trendy:

Rýchly rast zamestnanosti, hlavne v komunistami preferovaných odvetviach – baníctvo, hutníctvo a strojárstvo, ale aj v súvisiacom stavebníctve a doprave. Naopak kvôli rušeniu živností klesal počet pracovníkov v obchode a stravovaní, klesal ale aj vo verejnej správe, súdnictve, peňažníctve či poľnohospodárstve, lebo z nich pracovníci dobrovoľne, ale aj nedobrovoľne odchádzali do preferovaných odvetví. Rástla zamestnanosť žien, hlavne v nepreferovaných odvetviach, kde nahrádzali odchádzajúcich mužov (začiatok feminizácie školstva);

Rast príjmov domácností kvôli rastu zamestnanosti žien a aj rastu miezd v preferovaných odvetviach.

Trh neponúkal dostatok tovarov pre rastúci spotrebný dopyt domácností. Dôvodom bola investičná výstavba pre produkciu surovín a ťažkého strojárstva (hlavne zbraní), ktoré neuspokojovalo domáci spotrebný dopyt. V súbehu so začiatkom vývozu spotrebného tovaru do formujúceho sa sovietskeho bloku a prerušovaním dovozu spotrebného tovaru zo západnej Európy a USA sa nedostatok spotrebného tovaru stupňoval.

Oddalovanie zrušenia lístkového systému³⁸ kvôli poruchám spotrebného trhu.³⁹ Rástli ceny na voľnom trhu, hlavne oblečenia a obuvi, ceny bývania nerástli. Domácnosti začali vytvárať

úspery s cieľom investovať do vybavenia domácností a pod.

Rýchlo rástla spoločenská spotreba – zdravotné a sociálne zabezpečenie, školstvo, kultúra, zdravotníctvo, armáda, štátny aparát. Kvôli začínajúcej studenej vojny v štruktúre spoločenskej spotreby získavali dominanciu náklady na zbrojenie a armádu.

Štát sa zadlžoval, LMF začal pôsobiť v štátom riadenej ekonomike.⁴⁰

MENOVÁ REFORMA V ROKU 1953

Po uskutočnení menovej reformy v roku 1945 obyvateľstvo oprávnené očakávalo, že v dohľadnej dobe bude zrušený vojnový lítkový spôsob zásobovania. Veď od vojny už ubehlo 8 rokov. Hromadili sa nerovnováhy v makroekonomickom vývoji, ktoré sa navonok prejavovali nedostatkom spotrebného tovaru. Dobová propaganda to zdôvodňovala vojnovými škodami, ziskuchtivou buržoáziou či škodami spôsobenými tzv. Slánskeho klikou.

Až do roku 1952 sa v odborných aj politických kruhoch diskutovalo o zrušení lítkového systému (ďalšia menová reforma nebola v hre). Až od leta 1952 sa pod tlakom hospodárskych nerovnováh v snahe eliminovať nekrytú likviditu začala pripravovať peňažná reforma. Pod vplyvom sovietskych poradcov bola využitá aj na silné naviazanie československej ekonomiky na sovietsky blok, hlavne naviazanie Kčs na rubľ. Využitie to bolo aj na celoplošné anulovanie dlhodobých finančných investícií domácností

37 Po februárovom prevrate 1948 začala KSČ uplatňovať svoju moc aj prenasledovaním a likvidáciou svojich oponentov vrátane súdnych procesov s drakonickými trestami. Vyvolalo to rozsiahlu pofebruárovú emigráciu predovšetkým vzdelanej inteligencie a organizačne skúsených osôb, čo prispievalo k spomínaným hospodárskym problémom.

38 V roku 1953 bol prídelový systém zrušený už v skoro všetkých krajinách Európy (vo Veľkej Británii v roku 1954).

39 Obyvateľstvo si všimlo, že aj v niektorých vojnou viac postihnutých krajinách bol zrušený lítkový systém, a preto ho očakávalo a vytváralo tlak na vládu. Na druhej strane, KSČ využívala lítkový systém aj na dosiahnutie politických cieľov, tým že ho znepriístupnila politicky nepohodlným skupinám obyvateľstva, či ich donútila kupovať všetky tovary na voľnom trhu, kde boli ceny výrazne vyššie. Takými skupinami boli bývalí podnikatelia, živnostníci, ale aj poľnohospodári, ktorí nechceli kolektivizáciu.

40 Viazané vklady v k menovej reforme v roku 1953 boli vo výške cca 100 mld. Kčs, z toho domácnosti asi 80 mld. Kčs a organizácie 20 mld. Kčs. MUSILOVÁ, D. *Měnová reforma a její sociální důsledky: studie a dokumenty*, s. 66. Stav viazaných vkladov k 31. 12. 1953 bol 98,255 mld. Kčs. HORVÁTH, Š., VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 101.

(dôchodkové fondy, poisťné sporenie, investovanie do dlhopisov a pod.) a ich nahradenie rovnostárskym štátnym sociálnym zabezpečením. Bola sprevádzaná aj diferencovaným rastom tabuľkových platov, daňou zo mzdy a obratu, „staromládeneckou“ a „starodievočkou“ daňou, zavedené boli detské prídavky a upravené výkupné ceny poľnohospodárskych produktov.

Za oznámenie menovej reformy sa považuje jej zverejnenie v nedeľu 31. mája 1953 v komunistickom denníku Rudé právo.⁴¹ Obyvateľstvo bolo z ohlásenia prekvapené jednak samotným jej uskutočnením (lebo dobová propaganda ju kategoricky neprípúšťala) a aj jej drastickosťou a šírkou. Zároveň bola sprevádzaná direktívami po komunistických politických linkách na presadzovanie jej nadšeného uvítania. To v prvých dňoch viedlo k protestom, ale aj turbulenciám medzi priaznivcami vládnuceho režimu, ktoré boli postupne potlačené a následne potrestané trestnoprávne, ale aj stranícky.⁴²

Na ilustráciu uvádzame hlavné zásady menovej reformy v originálnom znení:⁴³

DISKUSIA

Československá menová reforma 1953 v rozpore s dobovou propagandou viedla k drastickým ekonomickým stratám obyvateľstva tak v hotovostných peniazoch, ako pri úsporách na vkladných knižkách. Oficiálne bol zdôrazňovaný výmenný pomer 1 : 5. Skutočnosť však bola výrazne horšia.⁴⁴ Domácnosti boli reformou

Peněžní reforma bude spočívat na těchto hlavních zásadách:

Za prvé. Výměna peněz, které nyní obíhají v hotovosti, bude prováděna takto: všem občanům, kteří nepoužívají námezdní práce, bude vyměněno po 300 Kčs ve starých penězích na osobu, v poměru 5 Kčs starých peněz za 1 Kčs nových peněz, t. j. bez zkrácení. Hotovosti nad 300 Kčs jim budou vyměněny v poměru 50 Kčs starých peněz za 1 Kčs nových peněz, t. j. s desetinásobným krácením.

Všem ostatním občanům budou hotovosti vyměněny v poměru 50 Kčs starých peněz za 1 Kčs nových peněz, t. j. s desetinásobným krácením.

Hotovosti v pokladnách hospodářských, rozpočtových a ostatních organizací a zařízení budou vyměněny v poměru 50 Kčs starých peněz za 1 Kčs nových peněz.

Za druhé. Peněžní vklady u Státní banky československé a u státních spořitelů budou přepočítány za výhodnějších podmínek než hotovosti, a to podle velikosti vkladu. Přitom vklady do 5000 Kčs se přepočítají v poměru 5 Kčs starých peněz za 1 Kčs nových peněz, t. j. bez zkrácení. To znamená, že všechny drobné vklady se přepočítávají bez zkrácení.

Za třetí. Mzdy a platy dělníků a úředníků, pense, stipendia a též příjmy rolníků za dotávkový stát i jiné pracovní příjmy všech vrstev obyvatelstva nebudou dotčeny peněžní reformou a budou se vyplácet v nových penězích bez zkrácení podle nového měřítka cen, t. j. 5 Kčs starých peněz za 1 Kčs nových peněz.

Za čtvrté. Zrušují se závazky z vkladů a z tuzemských cenných papírů, vázaných při měnové reformě roku 1945 jako pozůstatky války i okupace a hospodaření kapitalistů. Současně se ruší státní půjčky vydané po roce 1945, které byly umístěny

u peněžních a pojišťovacích ústavů a u kapitalistických elementů.

Podle těchto zásad prováděná peněžní reforma v naší zemi se zásadně liší od měnových reforem v zemích kapitalistických. Peněžní reformy jsou tam provázány velkým zvýšením cen spotřebního zboží, poklesem reálných mezd a platů, jakož i příjmů rolníků a zvýšením nezaměstnanosti.

V naší zemi naopak je peněžní reforma výsledkem nebývalého dosud rozvoje národního hospodářství. Podmínky výměny peněz postihují především spekulantské a jiné kapitalistické živly ve městech a na vesnicích, které nahromadily na úkor pracujících velké peněžní prostředky. U nás není a nikdy nebude nezaměstnanosti. Mzdy se v důsledku peněžní reformy u nás nesnižují, naopak současně se zvyšují kupní síly koruny zvyšujeme ještě mzdy a platy dělníkům a úředníkům a podstatně snižujeme došavadní komerční a jediné ceny. Tím se zabezpečuje zvýšení reálných mezd a platů dělníků a úředníků a příjmů zemědělců.

Provedení peněžní reformy se arcí neobejde bez určitých dočasných ztrát, vyplývajících z podmínek výměny peněz, které musí přinést téměř všechny vrstvy pracujícího obyvatelstva.

Tato jednorázová ztráta bude však vyrovnána uvedenými hmotnými výhodami, které vyplývají z vyšší kupní síly koruny a ze snížení komerčních a jedinejích cen.

Vláda republiky Československé a Ústřední výbor Komunistické strany Československa se usnesly provést současně s peněžní reformou zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží, zrušit vysoké komerční ceny a přejít k rozvinutému obchodu za jediné státní maloobchodní ceny.

Hlavné body menovej reformy (Zdroj: Digitální archiv časopisů)

v celom rozsahu obráté o všetky finančné aktíva typu viazaných vkladov, poisťných a dôchodkových sporení, držby cenných papierov a pod. Straty

41 Rudé právo v tomto čísle zverejnilo: Uznesenie vlády ČSR a ÚV KSČ o vykonaní peňažnej reformy a zrušení lístků na potravinářsky a priemyselný tovar; popis nových československých bankoviek, štátoviek a mincí; prejav predsedu vlády Viliama Širokého na schôdzi Národného zhromaždenia dňa 30. 5. 1953; ukážky nových cien potravinářských a priemyselných tovarov; text Zákona č. 41/53 Sb.; text Smernice ministra financií o spôsobe vykonania peňažnej reformy. O menovej reforme informovali v rôznej detailnosti všetky médiá.

42 Pozri JIRÁSEK, Z., ŠŮLA, J. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*; KAPLAN, K., VÁCHOVÁ, J. *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*.

43 Usnesení vlády republiky Československé a Ústředního výboru Komunistické strany Československa ze dne 30. května 1953 o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží. *Rudé právo*, roč. 33, 31. 5. 1953, č. 150, s. 1. Fotografie pochádza z Digitálneho archívu časopisov, prevádzkovaného pri výskumnej infraštruktúre Česká literárna bibliografie Ústavom pre českú literatúru AV ČR, v. v. i. – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORI: 90243). *Digitální archiv časopisů* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. [cit. 2024-07-10]. Dostupné na: <http://archiv.ucl.cas.cz/>

44 JIRÁSEK, Z., ŠŮLA, J. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, s. 144.

domácností vo vtedajších ekonomických ukazovateľoch sú uvedené v odtajnených dokumentoch ÚV KSČ⁴⁵ vo výške 14,629 mld. Kčs v novej mene.⁴⁶ Po vysporiadaní s finančnými ústavami, kurzovými rozdielmi a pod. štát na menovej reforme zarobil 3,5 mld. Kčs v novej mene. Vplyv menovej reformy na domácnosti, podniky a finančné inštitúcie bol vtedajším štátom vyčíslený vo vtedajšej štruktúre finančných ukazovateľov. Prepočet do dnešných ukazovateľov menových agregátov, ktorý by bol pre odbornú ekonomickú verejnosť prínosnejší, môže byť námetom na ďalšiu prácu.

Menová reforma v roku 1953 bola sprevádzaná ďalšími zmenami v mzdovej, daňovej a sociálnej oblasti. Šlo o opatrenia, ktoré mali vo všeobecnosti priaznivý vplyv na domácnosti. Malo to však tieto dôležité aspekty:

- dodatočné sociálne a mzdové príjmy domácností boli agregátne výrazne nižšie ako straty spojené s výmenou peňazí;

- dodatočné sociálne a mzdové príjmy boli distribuované nerovnomerne. Mnohé domácnosti z nich nemali žiaden prínos – bývalí živnostníci, zamestnávateľia, dôchodcovia, bezdetné rodiny (po reforme vzrástla ponuka práce žien a dôchodcov), nepreferované odvetvia a pod.;

- zrušenie lístkového systému a vytvorenie jednotných cien (medzi lístkovými a regulovanými cenami) znamenalo úplné zrušenie trhových mechanizmov dopytu a ponuky na maloobchodnom trhu. Pri absencii samoregulačných trhových mechanizmov sa stal maloobchodný trh plne

závislý od kvality plánovania hospodárstva;

- zodpovedne hospodáriace domácnosti úplne stratili svoje vlastné dlhodobé finančné zdroje na zabezpečenie svojej budúcnosti (vynulovanie poisťných a dôchodkových nasporených aktív a investícií do dlhopisov) a ostali plne odkázaní na štátny systém dôchodkového zabezpečenia (morálny hazard – vyplatí sa byť nezodpovedný).

V čase menovej reformy boli tieto súvisiace zmeny vo všeobecnosti neprehľadné a niektoré sa zavádzali postupne. Rýchlosť obehu peňazí sa po reforme zdvojnásobila. Vznikli už práce, ktoré odhadujú tieto efekty na základe vývoja v ďalších rokoch.⁴⁷ Tieto analýzy vychádzajúce zväčša z kusých kvantitatívnych ekonomických,⁴⁸ ale aj neekonomických údajov⁴⁹ a dochádzajú k záveru, že domácnosti na menovej reforme stratili aj po zohľadnení sociálnych a mzdových ziskov domácností. Ucelená kvantitatívna analýza by si vyžiadala cielený výskum.

Dôležitou témou diskusie je, či bola takáto radikálna a rozsiahla reforma nevyhnutná, ak áno, či ju niekto zaviniť. Že bola menová reforma nevyhnutná, vyplýva z veľkého spotrebného dopytu domácností, ktorý nevedela uspokojiť ponuka spotrebných statkov. Mimochodom, ak by takáto nerovnováha nebola, tak by komunistická vláda pristúpila len k zrušeniu lístkového systému a nepripájala by k nemu jednoznačne nepopulárnu menovú reformu.

Na zníženie dopytu bolo potrebné sterilizovať nekrytú likviditu, t. j. znížiť masu obeživa a aj ďalších menových

agregátov. V jej zložkách možno hľadať finančné dôvody pre túto reformu. Hlavné zložky, ktoré menová rezerva znížila, resp. anulovala boli:⁵⁰

- obeživo (hotovostné peniaze) 41,1 mld. Kčs v starej mene znížené na 1,4 mld. Kčs v novej mene;

- **voľné vklady** (vkladné knižky a bežné účty) 36,5 mld. Kčs v starej mene na 1,9 mld. Kčs v novej mene;

- **viazané vklady** (zostatok z menovej reformy 1945, vrátane nových viazaných vkladov) 100 mld. Kčs v starej mene boli zrušené/anulované (0 Kčs v novej mene);

- **cenné papiere** (akcie, dlhopisy, poisťné a dôchodkové úspory) 27,2 mld. Kčs v starej mene boli zrušené/anulované (0 Kčs v novej mene);

- **štátny dlh** (štátne dlhopisy a pod.), celkovo 103,2 mld. Kčs v starej mene, štátne dlhopisy a iné cenné papiere boli zrušené/anulované.

Obeživo malo po menovej reforme 1945 objem 19 mld. Kčs, odhadom v objeme cca 15 mld. Kčs prispelo k nadmernej likvidite; voľné vklady boli po reforme 1945 nulové, v roku 1953 bolo na vkladných knižkách odhadom 30 mld. Kčs nadmernej likvidity (odpočítali sme bežné účty a časť vkladov na vkladných knižkách); spolu nadmerná likvidita peňazí (obeživo + voľné vklady) je odhadom 45 mld. Kčs starej mene.

V rokoch 1945 teda vznikla nekrytá likvidita približne 145 mld. Kčs (štátny dlh + peniaze) v starej mene a zostatok viazaných vkladov ako nekrytej likvidity z reformy 1945 vo výške 100 mld. Kčs v starej mene. Z tohto porovnania vidieť, že objem

45 Správa o peňažnej reforme a jej vyúčtovaní vypracovaná ministerstvom financií pre politický referát ÚV KSČ, Praha, august 1953. Publikované v: MUSILOVÁ, D. *Měnová reforma a její sociální důsledky: studie a dokumenty*, s. 45 – 94.

46 Mimo cca 80 mld. Kčs viazaných vkladov domácností, ktoré boli anulované v celom rozsahu. Bližšie pozri: MUSILOVÁ, D. *Měnová reforma a její sociální důsledky: studie a dokumenty*, s. 70 – 73.

47 ŠUSTEK, Z. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie; JIRÁSEK, Z., ŠŮLA, J. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*.

48 Skúmajú cenový vývoj len niektorých produktov, nie celého spotrebného koša.

49 Prepad sobášnosti.

50 Údaje spracované autorom zo: Správa o peňažnej reforme a jej vyúčtovaní vypracovaná ministerstvom financií pre politický referát ÚV KSČ, Praha, august 1953. Publikované v: MUSILOVÁ, D. *Měnová reforma a její sociální důsledky: studie a dokumenty*, s. 45 – 94.

Pracovníci závodu Gumon sa oboznamujú s otázkami, ktoré vyplývajú z uznesenia vlády (Zdroj: Archív TASR)

nekrytej likvidity z obdobia 1945 – 1953 je skoro o polovicu vyšší ako zostatok nekrytej likvidity z roku 1945 (t. j. pozostatok vojny). Preto nesúhlasíme s názorom, že hlavný dôvod menovej reformy 1953 bolo naše zadlženie, ktoré vzniklo pred a v priebehu druhej svetovej vojny.⁵¹

K týmto peňažným kalkuláciám treba pripočítať nedostatok spotrebného tovaru, ktorému bolo potrebné prispôsobiť likviditu, t. j. znížiť objem peňazí. Odklon našej produkcie od spotrebných statkov k zbrojnej výrobe a faktické zastavenie dovozu spotrebných statkov nastalo po roku 1948 a hospodársky vývoj pred rokom 1945 s tým priamo nesúvisel.

V tomto príspevku sme popísali skutočný hospodársko-menový vývoj Československa v rokoch 1945 až 1953. Pokúsme sa fiktívne diskutovať

alternatívny menový vývoj, keby v Československu postupne neuchopili moc komunisti.

1. Československá republika bola v medzivojnovom období demokraciou s vyspelou priemyselnou ekonomikou.

2. Československo malo po druhej svetovej vojne v porovnaní s okolitými krajinami málo poškodenú ekonomiku, bolo víťaznou krajinou a malo oprávnené aktíva voči porazeným krajinám hlavne Nemecku, Rakúsku a Maďarsku.

3. V roku 1945 bola v Československu menová reforma, ktorou sa dosiahlo jej menové znovuzjednotenie. Boli sme prvým štátom strednej Európy, ktorý mal za sebou povojnový menový chaos a mal svoju menovú jednotku zaradenú do medzinárodných transakcií.

4. Menovou reformou 1945 bol vytvorený balík 272 mld. Kčs viazaných vkladov rôznorodého zloženia (od predvojnových aktív cez aktíva z vojnového obdobia vrátane neoprávnených vojnových ziskov až po bežné úspory a vklady, ktoré presahovali limity vydávania obeživa pri reforme). Z veľkej časti boli kryté pohľadávkami voči porazeným krajinám.

5. Likvidačný fond menový (ako odborná inštitúcia s podobnou nezávislosťou ako nezávislá centrálna banka) mal za úlohu postupne rozlíšiť pôvod viazaných vkladov a uvoľňovať ich s ohľadom na obe hlavné kritériá: prednostne uvoľňovať aktíva bez znakov vojnového obohacovania, aj s ohľadom na sociálnu potrebnosť – avšak v objemoch postupne uvoľňovaných viazaných vkladov limitovať oprávnenou emisiou nových peňazí plus sumy uhradené porazenými krajinami. Viazané vklady, ktoré vznikli vojnovým obohacovaním by neboli uvoľnené vôbec. Odvod z majetku a z nárastu majetku by sa dôsledne uplatnil v pôvodnej výške. To by umožnilo menovú stabilitu bez nevyhnutnej potreby druhej menovej reformy.

6. Prijatím Marshallovho plánu európskej obnovy by Československo od roku 1948 získalo dodatočné prostriedky na povojnovú obnovu.

7. Do roku 1950 by Československo zrušilo lístkový systém a vrátilo by sa k bežnej trhovej ekonomike.

Je možné oprávnene predpokladať, že pri takomto fiktívnom scenári by roku 1989 Československo nemalo horšiu ekonomickú výkonnosť ako Rakúsko, ktoré v roku 1945 bolo ťažko poškodenou, porazenou krajinou okupovanou 4 víťaznými mocnosťami. Avšak:

– z menového pohľadu tomu protirečí fakt, že Likvidačný fond menový nevznikol v roku 1945, ale až v polovici 1947 a hneď po februári 1948 stratil nezávislosť;

– z politického hľadiska sa v roku 1945 Československo nevrátilo do

51 ŠUSTEK, Z. Menová reforma v Československu v roku 1953 a jej hospodársko-politické pozadie, s. 88.

stavu štandardnej demokracie, lebo už voľby 1946 neboli plne demokratické (mohol kandidovať len národný front) a postupné získavanie moci komunistickou stranou bolo zavŕšené februárovým prevratom 1948;

– boju o moc bola podriadená aj menová stabilita.

ZHRNUTIE A ZÁVER

V roku 1945 bola v Československu menová reforma, ktorou sa dosiahlo jej menové znovuzjednotenie. Bol ňou vytvorený aj veľký balík viazaných vkladov rôznorodého zloženia, ktorého postupné uvoľňovanie a anulovanie bolo poznačené našim zložitým politickým

vývojom. Februárovým prevratom v roku 1948 KSČ zavŕšila proces úplného prevzatia moci, po ktorom dokončila poštátnenie podnikov, likvidáciu živnostníkov, presadzovala kolektivizáciu poľnohospodárstva. V rámci prvej päťročnice posilnila ťažbu, hutníctvo a ťažké strojárstvo s vyústením do zbrojnej výroby. Rýchlo rástli príjmy zamestnancov týchto prioritných odvetví, ktorých dopyt nevedela uspokojiť stagnujúca produkcia spotrebných statkov, sprevádzaná obmedzením ich dovozu. Prebytok tejto kúpnej sily domácností bol hlavným dôvodom menovej reformy v roku 1953, ktorá je v pamäti súčasníkov zapísaná ako

významná ekonomická udalosť, ktorá mala okamžitý drastický negatívny dopad na úspory a životnú úroveň domácností. Z našej kvantitatívnej a kvalitatívnej analýzy hospodársko-politického vývoja po roku 1945 vyplýva, že hlavnou príčinou menovej reformy v roku 1953 bola nedomyslená hospodárska politika vládnucej KSČ motivovaná svojimi politickými cieľmi, čomu vtedy nechtiac obetovala aj našu menovú stabilitu a životnú úroveň obyvateľstva. Sú na to však aj iné názory, avšak postupné hľadanie historickej pravdy má byť vždy sprevádzané varovaním: „Kto sa nedokáže poučiť z histórie, je odsúdený na jej opakovanie.“

Viliam Páleník • Was the Czechoslovak Monetary Reform of 1953 Necessary? – An Economist's Perspective

In 1945, a monetary reform took place in Czechoslovakia, achieving its monetary reunification. With the coup d'état in February 1948, the Communist Party of Czechoslovakia completed the process of its takeover of power, after which it began an ambitious first five-year plan, completed the nationalization of companies, the liquidation of tradesmen, and promoted the collectivization of agriculture. This led to a surplus of household purchasing power, which was the main reason for the drastic monetary reform in 1953. Our quantitative and qualitative analysis of the post-1945 economic and political development indicates that the main cause of the 1953 monetary reform was the ill-considered economic policy of the ruling Communist Party, driven by its political goals, to which it inadvertently sacrificed our monetary stability and the people's living standards. If this had not happened, the 1953 monetary reform would probably not have had to take place.

RNDr. Viliam Páleník, PhD.

Pôsobí v Ekonomickom ústave SAV, absolvoval MFF UK v Bratislave a je prezidentom think tanku Inštitút zamestnanosti. Ekonometrickými metódami skúma makroekonomický vývoj, trh práce a inklúziu na Slovensku a v Európskej únii, vedecky publikuje a mediálne sa vyjadruje k hospodársko-politickým otázkam.

Kontakt: viliam.palenik@savba.sk

DISENT POD DOHĽADOM ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

VÝSTAVA ORGANIZOVANÁ V SPOLUPRÁCI SO STREDOEURÓPSKYM DOMOM FOTOGRAFIE, BRATISLAVA

ĽUDMILA PASTIEROVÁ – PETER JAŠEK

Vo výkladovom slovníku pod heslom disent nájdeme „skupina stúpcov iného zmýšľania, skupina odporcov najmä režimu“ a slovo disident je vyjadrené slovami „odpadlík, odštiepenec, človek stavajúci sa proti štátnemu zriadeniu“. Pretože sme ale neverili, že sa tu politicky niečo zmení, mysliac si, že komunizmus a vedúcu úlohu strany tu máme na večné veky, niektorých z aktérov by sme mohli pomenovať aj termínom underground vyjadrený v slovníku definíciou „pod zemou, podzemný; neoficiálne hnutie alebo kultúrny smer, tajný prúd protestujúci proti konformite, oficiálnej kultúre; ilegality, hnutie odporu“.

Odpor proti komunistickému režimu na Slovensku v období normalizácie prejavovalo viacero skupín a osobností. Historiografia už spracovala základné fakty o tomto zápase: vieme identifikovať hlavné prúdy slovenského disentu, akými boli skrytá cirkev, občiansky disent, ochránárske hnutie za záchranu historických pamiatok a lepšie životné prostredie či ochrancovia práv maďarskej menšiny; poznáme hlavné protirežimové aktivity, akými boli vydávanie samizdatov, náboženské púte, Sviečková manifestácia, petičné akcie za náboženskú slobodu či prepustenie politických väzňov.

Dostupné sú dokumenty Charty 77 bojujúcej za dodržiavanie ľudských práv, správy z Výboru na ochranu nespravodlivo stíhaných, máme informácie o kultúrnych happeningoch a prezentáciách umelcov stojacich mimo štruktúr povolených režimom. V nemalej miere poznáme aj životné príbehy ľudí, ktorí sa dokázali postaviť režimu a viedli aktivity slovenského disentu.

Príbehy mnohých je možné rekonštruovať aj vďaka materiálom z bývalých spravodajských a bezpečnostných zložiek. Tie nám zároveň ukazujú neraz obľudnú perzekučnú mašinériu a represívne metódy režimu, ktorými si vynucoval od občanov poslušnosť a ktoré mu pomáhali ovládať a kontrolovať obyvateľstvo viac než štyridsať rokov.

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA v rámci výstavy na vystavených paneloch priblížil niektorých aktérov bratislavského disentu z prostredia kultúry, výtvarného umenia, tvorcov performancií, alternatívnej hudby, divadla a kresťanského disentu. Výber fotografií bol vytvorený z dokumentov Štátnej bezpečnosti uložených v Archíve Ústavu pamäti národa alebo priamo z osobných archívov disidentov.

Pokynom 1. námestníka ministra vnútra ČSSR genpor. Alojza Lorenca, bola 11. decembra 1989 s okamžitou platnosťou zastavená operatívna činnosť 6., 7. a 8. oddelenia I. odboru XII. správy ZNB Bratislava (boj s vnútorným nepriateľom) a na jeho pokyn z 12. decembra 1989 bola väčšina takzvaných

aktívnych zväzkov vedených na tieto nepriateľské osoby skartovaná.

Keďže názov výstavy bol **Disent (bratislavský) pod dohľadom Štátnej bezpečnosti**, ako motto jednotlivých panelov sme vybrali fotografiu od Jána Budaja, uverejnenú v prvom čísle prvého periodického občianskeho samizdatu na Slovensku *Kontakt* vydaného v marci 1981. Na fotografii je Slovenské národné divadlo v popredí so stĺpom, na ktorom je umiestnená kamera.

DOMINIK TATARKA (1913 – 1989)
Prozaik, esejista a publicista, signatár Charty 77

Začiatky jeho spisovateľskej dráhy sa datujú ku koncu 30. rokov, keď absolvoval aj štúdium na Sorbonne. V období druhej svetovej vojny bol učiteľom, zúčastnil sa aj Slovenského národného povstania. V 50. rokoch ako spisovateľ a novinár napísal viacero textov propagujúcich komunistický režim. Sám však musel neskôr čeliť obvineniam a hrozbe perzekúcií, ktorá sa vtedy vznášala nad celou

Dominik Tatarka – spisovateľ a disident, 80. roky (Zdroj: Ján Budaj)

spoločnosťou. V roku 1956 vydáva knihu *Démon súhlasu*, ktorá je kritikou režimu a zásadne ovplyvnila jeho ďalší život. V 60. rokoch podporoval reformy komunistického režimu. Počas augustových dní roku 1968 vystúpil proti okupácii Československa sovietskymi vojskami a na svojom postoji zotrval aj počas straníckych čistiek. Po vystúpení z KSČ v roku 1969 mu bol odňatý titul zaslúžilý umelec a v roku 1971 bol vylúčený zo Zväzu slovenských spisovateľov. Jeho diela sa dostali na index a boli stiahnuté z knižníc, pričom publikovať mohol len v samizdate.

Do pozornosti Štátnej bezpečnosti sa dostal už koncom 50. rokov 20. storočia v evidenčnom zväzku. V roku 1974 ŠtB preregistrovala signálny zväzok vedený na Dominika Tatarku na osobný operatívny zväzok, ktorý znamenal zo strany Štátnej bezpečnosti „najvyššiu pozornosť“. Súviselo to najmä s faktom, že Tatarka patrila už od roku 1977 k signatárom Charty 77. ŠtB začala voči Tatarkovi používať preventívne a rozkladné opatrenia, odpočúvala ho a sledovala prostredníctvom tajných spolupracovníkov. Zároveň mu neustále kontrolovali korešpondenciu a odpočúvali telefón. Súčasťou metód ŠtB bola aj tajná prehliadka bytu. Začiatkom 80. rokov vyčlenila ŠtB Tatarku na prednostné operatívne

rozpracovanie a trvalé sledovanie. V zväzkoch Štátnej bezpečnosti bol vedený pod krycím menom „SELDON“, „OPOZÍCIA“ a „PEGAS“.

TOMÁŠ PETŘIVÝ (1955 – 1986)

Protirežimový aktivista, signatár Charty 77.

Podstatnú časť svojho života prežil v prostredí bratislavského občianskeho disentu a zapísal sa doň nezmazateľnou stopou. Bol nezávislým umelcom, ktorý pomáhal prepojiť bratislavskú nezávislú scénu s českou aj poľskou. Za svo-

fakulte a usadil sa v Bratislave. Tu sa podieľal na výrobe samizdatov a na ďalších aktivitách nezávislej scény.

Detaily jeho tragického úmrtia v máji 1986 sú dodnes zahalené tajomstvom, pričom niektoré teórie hovoria o možnom podiele Štátnej bezpečnosti, pod ktorej neustálym tlakom Petřivý (nielen) na sklonku života žil.

Osobný operatívny zväzok s krycím menom „ZLATAN“, ktorý na Petřivého v rokoch 1978 – 1984 postupne viedli tri operatívne zložky Štátnej bezpečnosti, skartovali v Bratislave 5. decembra 1989. Hlavná časť zväzku mala v novembri 1984 pri uložení do archívu 283 strán.

Signálny zväzok s krycím menom „SIBÍR“, ktorý XII. správa ZNB viedla v rokoch 1985 a 1986 spolu so spisom nepriateľskej osoby II. kategórie, Ústav pamäti národa pri delimitácii spisov neprevzal, aj keď v registračnom protokole pritom nie je záznam o zničení zväzku.

Krátka prehľadová správa o protirežimových aktivitách a priebehu rozpracovania Tomáša Petřivého z augusta 1985 sa nachádza v Archíve bezpečnostných zložiek v Prahe. Správa vznikla po jeho zatknutí v bratislavskom dome Miroslava Kusého počas návštevy Václava Havla.

K okolnostiam záhadnej smrti Tomáša Petřivého sa v archívoch nezachovali skoro žiadne dokumenty.

Stretnutie disidentov, Krkonoše 29. 7. 1978 – česko-poľské hranice. Zľava: Marta Kubišová, Václav Havel, Tomáš Petřivý, Antoni Macierewicz (Zdroj: Jiří Bednář, Libri prohibiti, Praha)

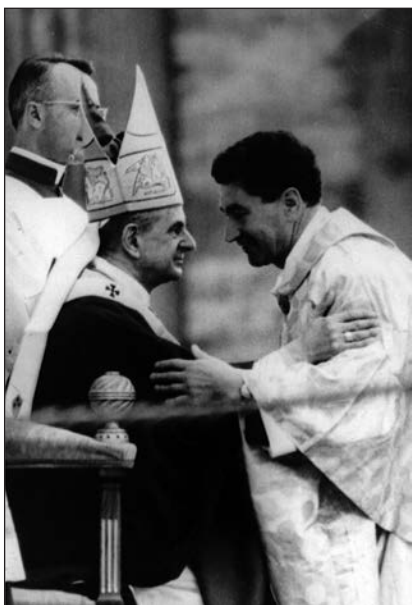
je aktivity proti režimu bol vylúčený zo štúdiá na pražskej filmovej a televíznej

V Archíve Ministerstva vnútra SR v Levoči sa nachádzajú len stručné

záznamy z operačného denníka VB z mája 1986. Vyšetrovací spis dokumentujúci jeho tragickú smrť bol po dvadsiatich rokoch zničený.

ANTON SRHOLEC (1929 – 2016)

Rímskokatolícky kňaz a salezián, politický väzeň v období 50. rokov, charitatívny pracovník, filantrop, zakladateľ a riaditeľ resocializačného centra Resoty.

Vysviacka pápežom Pavlom VI. v Ríme, 1970
(Zdroj: Nadácia Antona Srholca António)

V rokoch 1951 – 1960 bol Anton Srholec komunistickým režimom väzený za pokus o prechod tzv. železnej opony, nakoľko si chcel na Západe splniť sen študovať za kňaza. Väzenie trávil v najobávanejších táboroch Jáchymova, kde sa ťažila uránová ruda, akými boli *Dvanáctka*, *Rovnost*, *Bytíz* a *Tmavý důl*. Amnestiou prezidenta A. Novotného z 9. mája 1960 bol Anton Srholec 12. mája 1960 prepustený podmienčne na slobodu.

Už v septembri 1965 sa o Srholca začala opäť intenzívne zaujímať Štátna bezpečnosť v Ostrave. Spustila na neho akciu s krycím menom „TONDA“ a založila naňho signálny zväzok.

V rokoch 1965 – 1968 pracoval vo Vítkoviciach pri vysokých peciach. V roku 1969 dostal od štátu povolenie a vycestoval do Talianska, kde začal štúdium na Univerzite v Turíne.

V roku 1970 ho v Ríme pápež Pavol VI. vysvätil za kňaza. Po návrate na Slovensko pôsobil ako kostolník v Blumentálskom kostole v Bratislave. Neskôr bol preradený ako kňaz do farností Pernek, Veľké Zálužie a Záhorská Ves. Zapájal sa do aktivít tajnej cirkvi. V roku 1985 sa zúčastnil legendárnej púte vo Velehrade. V tom istom roku mu bol odobraný štátny súhlas, v tom čase potrebný na pôsobenie vo farnosti, a pracoval ako robotník v Do-prastave.

Štátna bezpečnosť dlhodobo sledovala Srholcove aktivity, medzi jej materiálmi sa nachádza aj Srholcov zväzok ako jej tajného spolupracovníka, ktorý bol založený 24. júna 1971 s krycím menom „SKALA“.

Záverečná správa však napokon konštatuje: „*TS SKALA nezodpovedá požiadavkám agentúrno-operatívnej práce*“, a navrhuje ukončenie tejto pomerne neúspešnej snahy o spoluprácu, dôvodiac „*stratou dôvery a spoľahlivosti*“.

9. apríla 1984 založila Štátna bezpečnosť na Antona Srholca osobný zväzok spravodajského rozpracovania, pričom mu ponechala krycie meno „SKALA“.

V *Návrhu na založenie* tohto zväzku sa píše: „*Menovaný je podozrivý z vykonávania trestnej činnosti podľa paragrafu 100 Trestného zákona – poburovanie.*“ Už v prvej vete odôvodnenia sa uvádza: „*V osobe Srholca ide o aktívneho duchovného rehole saleziánov (...) Srholec minimálne od roku 1977 sa prejavoval ako oponent režimu, ktorý rozširoval náboženskú „protištátnu“ brožúru, udržiaval styky s členmi bývalého DKO, zorganizoval púť, prechovával na fare „závadové písomnosti“ a rozširoval ich, podpísal list prezidentovi Husákovi za prepustenie zatknutých františkánov počas akcie ŠtB VÍR, organizoval na svojej fare stretnutie „pravícovo orientovaných osôb z ilegálnej cirkvi a laického apoštolátu, stretal sa so signatárom Charty 77 a českým kňazom Václavom Malým.*“

Toto bola v jazyku ŠtB „*nepovolená činnosť v rozpore s našimi právnymi normami*“.

FRANTIŠEK MIKLOŠKO A SVIEČKOVÁ MANIFESTÁCIA

Aktivista takzvanej tajnej cirkvi s výrazným prepojením na občiansky dissent, organizátor Sviečkovej manifestácie.

Sviečková manifestácia bola jedným z najvýznamnejších verejných prejavov odporu voči komunistickému režimu. Manifestáciu za náboženské slobody a ľudské práva zorganizovali ľudia z prostredia tajnej cirkvi. Medzi požiadavkami manifestácie boli vymenovanie katolíckych biskupov do neobsadených slovenských diecéz, úplná náboženská sloboda a dodržiavanie ľudských práv. Týmto požiadavkami získala manifestácia širší občiansky rozmer.

Už v januári 1988 československá rozviedka zachytila listy podpredsedu Svetového kongresu Slovákov Mariána Štastného o organizovaní manifestácií v zahraničí. 10. marca 1988 poslal František Mikloško oznámenie o verejnom zhromaždení Obvodnému národnému výboru v Bratislave. Už vtedy bolo jasné, že 25. marca 1988 sa v Bratislave bude konať verejné zhromaždenie občanov, aj keď 17. marca poslal ObNV list Františkovi Mikloškovi o zákaze manifestácie.

Komunistický režim následne zmobilizoval všetky svoje sily, aby konaniu manifestácie zabránil alebo aspoň minimalizoval počet jej účastníkov. Zmobilizoval stranícky aparát aj propagandistickú mašinériu, študentom sa vyhrážal za účasť vyhodnotením zo škôl, zorganizoval „odpútavacie“ podujatia, ktorých tragikomickým symbolom sa stalo mimoriadne zaradenie filmu o Angelike do programu televízie, vyčlenil polievacie autá a na potlačenie manifestácie pripravil oddiely Verejnej aj Štátnej bezpečnosti. Generál A. Lorenc vydal pokyn zabrániť účasti známych aktivistov tajnej cirkvi a Charty 77 na manifestácii.

25. marca sa na Hviezdoslavovom námestí zhromaždilo niekoľko tisíc ľudí. Počas zhromaždenia neodznali žiadne prejavy. Prítomní občania vyjadrili svoju podporu požiadavkám manifestácie horiacimi sviečkami a modlitbami.

Záber zo Sviečkovej manifestácie, marec 1988 (Zdroj: Archív ÚPN)

Štátna polícia použila proti manifestujúcim nájazdy áut, obušky a vodné delá, pričom desiatky ľudí zatkli a dlhé hodiny vypočúvali.

Hlavných organizátorov manifestácie, Františka Mikloška, Jána Čarnogurského, Vladimíra Jukla a ďalších, zadržali. Biskupa Jána Korca a Silvestra Krčméryho polícia v ten deň strážila doma.

Správu o udalosti a brutálnom zároku bezpečnostných zložiek voči pokojne manifestujúcim občanom vysielali zahraničné rozhlasové stanice ako Hlas Ameriky, BBC, Slobodná Európa či Vatikánsky rozhlas, a vyvolali na Západe veľký ohlas.

Štátna bezpečnosť činnosť organizátorov podrobne monitorovala, viedla na nich zväzky s krycimi menami: František Mikloško – „MIKI“, Ján Čarnogurský – „ADVOKÁT“, Vladimír Jukl – „VLADO“. Počas manifestácie získavala ŠtB informácie najmä o ich kontaktoch so zahraničnými novinármi a diplomatmi, nakoľko priamo na manifestácii sa zúčastnil štáb rakúskej televízie ORF a zaujímali sa o ňu aj korešpondenti BBC a ďalších zahraničných tlačových agentúr.

NEOFICIÁLNA VÝTVARNÁ SCÉNA

V 70. rokoch sa výtvarná scéna na Slovensku rozdelila na oficiálnu

a neoficiálnu. Aj výtvarníci neoficiálnej scény, akými boli Jozef Jankovič, Juraj Meliš, Alex Mlynárčik, Rudolf Sikora, Juraj Bartusz a iní, realizovali menšie diela v architektúre, prípadne sa venovali ilustrácii kníh.

Nemohli však svoje diela vystavovať oficiálne, pretože ich umenie nezodpovedalo duchu dobového socializmu. Navyše neboli členmi oficiálnych stavovských organizácií, ktoré kontrolovala komunistická strana. Výstavy nezávislého umenia sa konali často v ateliéroch a bytoch umelcov alebo vo voľnej prírode, napríklad

v priestoroch, kde bolo kedysi populárne a v tom čase opustené kúpalisko Lido. Takýto spôsob prezentácie prijali za prirodzený a slobodný napríklad maliari Milan BočKay, Otis Laubert, Igor Kalný, Jaroslav Štuller, Klára BočKayová, Lubo Rajt, Rudolf Sikora, Daniel Fischer, František Guldan a mnohí ďalší. Títo výtvarníci často spolupracovali aj s vydavateľmi občianskeho samizdatu a ilustrovali niektoré čísla časopisov *Kontakt* a *Fragment* alebo niektoré samizdatové knižné tituly. Vydávali tiež nezávislý výtvarný samizdat Kvartál.

Najaktívnejšie sa presadzovala nonkonformná skupina výtvarníkov, ktorá realizovala v Bratislave a jej okolí niekoľko významných výstav ako prejav svojej nezávislosti a nezaradenosti do oficiálneho prúdu s komunistickou mocou kolaborujúcich umelcov.

Ich nezávislé aktivity neunikli ani Štátnej bezpečnosti. Tá viacerých umelcov a ich aktivity sledovala, pričom najviac sa zameriavala na ich prepojenia s občianskym disentom či českým opozičným prostredím. K jednotlivým akciám sa zachovalo viacero materiálov. Z archívu ŠtB pochádza aj dôvodová správa, č. zväzku 25486 POVAŽAN, zo dňa 5. novembra 1982, ktorý bol vedený na Roberta Cypricha. Zo správy sa dozvedáme, že: „v Bratislave sa vytvorila závažná spolitizovaná

Vernisáž výstavy Daniela Fischera, Bratislava 80. roky (Zdroj: Archív Františka Mikloška)

skupina mladých výtvarníkov tzv. „EX-TREMISTI“ (Havrilla, Budaj, Ďurček, Cyprich), ktorí udržiavali kontakty s mladými pražskými výtvarníkmi a amatérmi (Büchler, Kozelka a ďalší.) Táto skupina vo svojej výtvarnej tvorbe negovala oficiálnu tvorbu a na nelegálnych výstavách presadzovala vlastnú nesocialistickú umeleckú tvorbu vo forme happeningu, minimalistické práce, performance a pod.“

NEZÁVISLÉ OCHRANÁRSKE HNUTIE

Ochranárske hnutie sa začalo formovať v 70. rokoch, pričom jeho hlavnou agendou bola snaha o záchranu historických pamiatok a neskôr, v 80. rokoch, aj zápas za lepšie životné prostredie. Do výraznejšej konfrontácie s komunistickým režimom sa ochranári dostali začiatkom 80. rokov. Komunistický režim vtedy pristúpil k likvidácii historických cintorínov v Bratislave, najmä Ondrejského a evanjelického cintorína na Kozej ulici. Bratislavskí ochranári, združení okolo pobočiek Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny č. 6 a 13, vtedy v spolupráci s protirežimovými aktivistami, ako bol Ján Budaj, mobilizovali verejnú mienku za záchranu cintorínov. Napokon sa im podarilo zastaviť likvidáciu cintorínov, čo bol veľký úspech. Ďalšími aktivitami ochranárov bolo vydávanie časopisov ako *Ochrana prírody* a *Interné informácie* a príloh k zápisniciam z členských schôdzí alebo záchrana historických dreveníc či pôvodnej prírody v povodí Dunaja, ohrozenej výstavbou vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros.

Jedným z najaktívnejších bratislavských ochranárov bol Pavel Šremer pôvodom z Benešova, signatár Charty 77 a bývalý politický väzeň (1969 – 1972). V Bratislave žil v rokoch 1977 – 1992 a založil si tu rodinu. Vo svojej profesii biológ pracovať nemohol, a tak sa živil ako röntgenológ zvarov na potrubiach a popritom sa aktívne venoval ochranárstvu. Patril k „ostro sledovaným“ ľuďom zo strany ŠtB a na jej zásah bol dva razy protiprávne vyhodený zo zamestnania. V zväzkoch ŠtB bol evidovaný

Oprava strechy kláštora v Marianke, 80. roky (Zdroj: Archív Mikuláša Hubu)

ako nepriateľská osoba s krycím menom „SIGNATÁR“.

Ešte väčším počinom z prostredia ochranárov bolo vydanie publikácie *Bratislava/nahlas* v októbri 1987. Publikácia mala šesť redaktorov (Ján Budaj, Juraj Flamík, Fedor Gál, Eugen Gindl, Mikuláš Huba a Peter Tatár), dvadsaťtri autorov jednotlivých kapitol a štyridsaťdva recenzentov. Autori mapovali v tomto dokumente na 64 stranách katastrofálny stav životného prostredia, kultúrnych pamiatok, verejnej dopravy, služieb ako aj zdravotného stavu obyvateľstva v hlavnom meste vtedajšej Slovenskej socialistickej republiky. Publikácia, ktorá vyšla ako zápisnica zo spoločnej schôdze základných organizácií SZOPK č. 6 a 13, okamžite vyvolala rozruch. Právom bola vnímaná ako otvorená kritika fungovania komunistického režimu na konkrétnom príklade Bratislavy. Komunistický režim reagoval okamžite a viacerí členovia autorského kolektívu doplatili na svoju odvahu pracovnými postihmi. Do rozpracovania autorov sa pustila aj Štátna bezpečnosť, v ktorej hľadáčiku sa ocitli:

Mikuláš Huba (krycie meno „EKOLÓG“), Ján Budaj (krycie meno „JOHN“), pričom tieto akcie realizovala súběžne.

ŠtB v priebehu roka 1988 realizovala rozsiahle preventívno-výchovné

opatrenia voči Mikulášovi Hubovi. Jeho rozpracovanie sa v ďalšom období malo realizovať v zväzku preverenia signálu vrátane nainštalovania odpočúvania telefónu a previerky korešpondencie. Akciu JOHN viedla ŠtB od júla 1982. Budaj aktívne pôsobil nielen v ochranárskom hnutí, ale prispieval do samizdatov *Kontakt* a *Fragment K*. Plán práce kontrarozviedneho odboru XII. správy ZNB ukladal v priebehu februára 1989 vyhodnotiť zväzok preverenia signálu vedený na Jána Budaja a po konzultácii s odborom vyšetrovania ŠtB ho preregistrovať na osobný operatívny zväzok.

Prostredníctvom preventívno-rozkladných opatrení chcela Štátna bezpečnosť do prostredia ochranárov vniesť nedôveru a podozrievanie s cieľom oslabovania ich akcieschopnosti. Spis preverovanej osoby vedený na Mikuláša Hubu bol už v januári 1989 odstúpený na II. odbor správy ŠtB v Bratislave, rovnako ako zväzok preverenia signálu na Jána Budaja v júni 1989.

Týždeň pred 17. novembrom 1989 sa konal celoslovenský zjazd ochranárov, na ktorom bratislavskí ochranári pri voľbách presadili do predsedníctva väčšinu nekomunistov. O týždeň, 17. novembra 1989, však Nežná revolúcia, ktorú bratislavskí ochranári spoluorganizovali, priniesla zásadný obrat v celej spoločnosti.

BRATISLAVSKÝ SAMIZDAT

Pojem samizdat je úzko spätý s pojmom cenzúra, čiže so štátnym dohľadom nad obsahom a rozširovaním tlačovín a iných komunikačných médií. Slovenský samizdat sa po prvýkrát intenzívnejšie prejavil bezprostredne po skončení 2. svetovej vojny, najmä v letákovvej podobe. Túto formu publikovania využívali hlavne náboženski aktivisti štátom perzekvovaných cirkví na šírenie teologickej literatúry.

Vydávanie samizdatovej literatúry patrilo k fenoménom Slovenska v 80. rokoch. Táto svojrázna forma vydávania publikácií pomáhala veriaciim zmierňovať dôsledky protináboženských opatrení komunistického režimu, ktorých cieľom bola ateizácia tradične religióznej slovenskej spoločnosti.

Do výroby samizdatov bolo zasvätených iba niekoľko jednotlivcov, ktorí napriek nemalým rizikám dokázali vydávať stovky prohibitívnych publikácií a textov v tisícových nákladoch. V Bratislave dokonca vznikol v júni

1982 prvý celoslovenský periodický samizdat – *Náboženstvo a súčasnosť*. Redakciu tvorili František Mikloško, Ján Čarnogurský a Martin Lauko.

V 80. rokoch dissent nadobudol aj podobu občianskeho samizdatu. Vychádzajú časopisy *Kontakt* (1980 – 1983), *Fragment* (1987), *K* (1987), *Fragment K* (1988 – 1989) *Altamira* (1982), *Kvartál* (1983 – 1984). Kým literárne samizdaty vydávané do prvej polovice 80. rokov mali skôr podobu literárneho undergroundu, v druhej polovici osemdesiatych rokov nadobudli občiansky a disidentský charakter.

ŠtB systematicky evidovala samizdatovú tvorbu, kontrolovala ju prostredníctvom spravodajskej techniky a agentúrnej siete. Zameriavala sa najmä na zabránenie ďalšej tvorby autorov a rozširovanie samizdatu. Činnosť pracovníkov oddelení pre boj so vnútorným nepriateľom sa zameriavala na rozpracovanie skupiny združenej okolo časopisu *Fragment K*, medzi ktorých patrili jeho vydavatelia a autori Milan Šimečka ml.

(krycie meno „CHEMIK“), Oleg Pastier (krycie meno „OPONENT“), Ludmila Piatková (krycie meno „KOBRA“), Ivan Hoffman (krycie meno „FOLK“) a Ján Langoš (krycie meno „LUKEŠ“).

Sledovaní boli aj ďalší autori publikujúci výhradne v samizdatoch, vedení vo vzťahoch v kategórii „nepriateľská osoba“: Milan Šimečka st. („PASKVIL“), Miroslav Kusý („RENEGÁT“), Ivan Kadlečík („SPISOVATEL“), Pavel Hruz („MARTIN“), Hana Ponická („MLYN“), Vladimír Archleb („VLADO“) a mnohí ďalší.

NEZÁVISLÁ HUDOBNÁ SCÉNA

Uprostred tzv. normalizácie si vytvárala alternatívny svet aj nezávislá hudobná scéna. Český hudobný underground: Plastic People of the Universe, DG 307, pesničkár Karásek, folkoví speváci Hutka, Třešňák, neskôr česká „nová vlna“ (Pražský výběr, Abraxas, Babalet, Garáž, Jasná páka) české kapely vychádzajúce z undergroundu (Půlnoc, Dybbuk, Krásné nové stroje),

Redakčná rada prvého samizdatového čísla časopisu *Fragment K*. Zľava Martin M. Šimečka, Milan Šimečka, Miroslav Kusý, Jiří Olič a Oleg Pastier (Zdroj: Ivan Hoffman)

Koncert Slnovratu v Pezinku, 1976 (Zdroj: Archív Viki Janouškovej)

mladí punkáči (Visací zámek, Hrdinové nové fronty), brnianska scéna (Dunaj, Bittová, Ještě jsme se nedohodli) – to všetko vytváralo zdroj nezávislej hudby zasahujúcej aj Slovensko.

Ekvivalent k českému hudobnému undergroundu na Slovensku skoro neexistoval. Na Slovensku, na rozdiel od Čiech, sa nezávislá hudobná scéna prelínala viac s tzv. „šedou zónou“, vyvíjali sa snahy organizovať koncerty viac-menej oficiálne, prípadne polooficiálne.

V 80. rokoch v bratislavskom Klube Mladá Garda organizuje Paľo Maruščák (Morty) folkové a rockové koncerty. V roku 1986 tu mala koncert punková skupina Zóna A. V rokoch 1983 – 1988 zorganizuje festival „Folková zima“. Na festivale sa postupne vystriedala kompletná československá folková špička, ale priestor dostávali aj hudobníci ďalších menšinových žánrov. V roku 1985 tu má prvý bratislavský koncert skupina Bez ladu a skladu.

V rokoch 1988 a 1989 v športovej hale na Pasienkoch zorganizoval spolu s Ladislavom Snopkom (Agnesom) „Čertovo kolo“.

V rokoch 1979 – 1985 vystupuje v Divadle u Rolanda združenie Slnovrat. Ich texty predstavovali obsahový i poetický protipól k textom hlavného prúdu slovenskej popmusic i rocku.

Ďalším miestom, kde sa v Bratislave prezentovala nezávislá scéna, bolo Oblastné kultúrne a spoločenské stredisko na Vajnorskej ulici. Tu od novembra 1985 organizoval L. Snopko sériu koncertov „Dotyky a spojenia“. Iva Bittová s Mariánom Vargom, Vladimír Merta s Dežom Ursinym či Bez ladu a skladu s Jiřím Stivínom. Na posledných Dotykoch a spojeniach hrali Jaro Filip a Dušan Valúch. Bolo to 17. novembra 1989.

Doslova legendárnym sa stal aj festival Bratislavská lýra z júna 1989.

Zábery dvojice Lasica & Satinský zo sledovania Štátnou bezpečnosťou (Zdroj: ABS)

Hoci išlo o oficiálne podujatie (azda najznámejší hudobný festival v bývalom Československu), na festival dostala pozvanie aj populárna americká speváčka Joan Baez. Tá v rámci svojho vystúpenia najskôr verejne pozdravila Václava Havla a priateľov z Charty 77, a následne pozvala na pódium pesníčkára Ivana Hoffmana. Ten začal hrať pieseň *Nech mi nehovorí*, ktorú však nedohral, pretože organizátori v sále mu vyplí mikrofón.

Štátna bezpečnosť mapovala neoficiálnu hudobnú scénu sieťou tajných spolupracovníkov, ktorí mali za úlohu podávať informácie o tzv. „voľnej mládeži“, teda mladých ľuďoch – fanúšikoch rôznych „západných“ hudobných štýlov.

Štátna bezpečnosť od roku 1987 eviduje meno Peter Schredl (Koňák), výraznú postavu punkovej scény (Zóna A), ako preverovanú osobu s krycím menom „SPEVÁK“, ktorý bol v auguste 1988 zmenený na tajného spolupracovníka s krycím menom „LANO“.

Ladislav Snopko bol v rokoch 1988 – 1989 vedený ako preverovaná osoba s krycím menom „SNOP“.

MILAN LASICA & JÚLIUS SATINSKÝ

Ako komediálno-kabaretná dvojica účinkovali v *Tatra revue* a od 1966 v *Divadelnom štúdiu* (*Divadlo na korze*). V roku 1970 bolo

Divadlo na korze kvôli kritike normalizačných pomerov zatvorené a dvojici humoristov komunistický režim zakázal umeleckú činnosť. Milanovi Lasicovi iste neprospeš ani bonmot z moderovania Bratislavskej lýry, v ktorom predstavil jednu zo zahraničných speváčok slovami „máme radi zahraničných hostí, najmä ak sú pozvaní“.

Útočiskom populárnej dvojice sa v rokoch 1970 – 1972 stalo kabaretné divadlo *Večerní Brno*, no aj tu boli pod drobnohľadom Štátnej bezpečnosti. Po dvojročnom pôsobení museli z Česka odísť a vrátili sa na Slovensko. Po návrate do Bratislavy sa stali členmi operety *Novej scény*, pričom sa mali podieľať na komediálnych hudobných inscenáciách.

Aj v tomto čase bola ich tvorba pod dohľadom štátnych orgánov.

Podľa komunistického denníka *Rudé právo* figuroval podpis Milana Lasicu v dokumente nazvanom *Za nové tvorivé činy v mene socializmu a mieru* (známom ako *Anticharta*) zo začiatku roka 1977. Bola to propagandistická reakcia komunistického režimu na *Chartu 77*. Milan Lasica nikdy nezdieľal idey komunizmu a nikdy nevstúpil do komunistickej strany.

Štátna bezpečnosť ho naopak evidovala ako preverovanú osobu. V rokoch 1983 – 1984 ho evidovali s krycím menom „KUNA“, ktorý bol v januári 1989 uložený do archívu.

Na Júliusa Satinského zaviedla ŠtB 8. novembra 1977 signálny zväzok preverovanej osoby s krycím menom „LÁN, PARAZIT“. Do archívu bol rovnako uložený v januári 1989.

BRATISLAVSKÁ PÄTKA, AUGUST 1989

Posledným pokusom komunistického režimu na Slovensku o zastrašenie protirežimových aktivistov bolo zatknutie členov tzv. Bratislavskej pätky v auguste 1989. Bratislavskú pätku tvorili disidentka a spisovateľka Hana Ponická, katolícky publicista, angažovaný laik a tajný spravodajca *Hlasu Ameriky* Anton Selecký, popredný katolícky aktivista a právnik Ján Čarnogurský, bývalý člen KSČ a signatár *Charty 77* Miroslav Kusý, a bývalý člen

Demonštrácia pred Justičným palácom, Bratislava 22. 11. 1989 (Zdroj: Ján Lőrincz)

KSČ a lekár Vladimír Maňák. Jej členovia listom zo 4. augusta 1989 informovali slovenskú vládu o úmysle utíť si pamiatku obetí okupácie v auguste 1968 položením kvetov na miestach, kde vojaci Varšavskej zmluvy zastrelili demonštrujúcich obyvateľov.

Štátna bezpečnosť zatkla členov Bratislavskej pätky 14. augusta 1989 a obvinila ich z trestného činu poburovania, neskôr prekvalifikovaného na podvracanie republiky.

Výšetovania sa ujala Štátna bezpečnosť, ktorá zároveň realizovala rozsiahle opatrenia v súvislosti s každoročným výročím okupácie Československa 21. augusta. Výšetovanie však z pohľadu Štátnej bezpečnosti komplikovali desiatky protestov občianskej verejnosti, ktorá vyjadrovala solidaritu s väznenými vrátane disidentov, zahraničných novinárov či diplomatov. O procese zároveň podrobne informovali zahraničné rozhlasové stanice.

Súdne pojednávania boli navštevované stovkami ľudí prejavujúcimi sympatie a po prvom súdnom pojednávaní v októbri Miroslava Kusého prepustili. Proces proti Jánovi Čarnogurskému vrcholil v čase, keď sa konali prvé mítingy Verejnosti proti násiliu. Odznala na nich aj požiadavka podporiť Jána Čarnogurského. 22. novembra 1989 sa pred Justičným palácom zišli

tisíce demonštrantov požadujúcich jeho prepustenie.

V spise vedenom na Hanu Ponickú s krycím menom „MLYN“ je zaradená „príloha č. 1/2 zo dňa 14. 8. 1989 NARIADENIE ved.st.ref.špec. 4. oddelenia ZABEZPEČENIE KLUDU A VEREJNÉHO PORIADKU PRI PRÍLEŽITOSTI 21. VÝROČIA INTERNACIONÁLNEJ POMOCI VOJSK VARŠAVSKEJ ZMLUVY ČSSR, ktorým sa vyhlasuje 3. stupeň MBO v dobe od 16.00 hod. dňa 15.8.1989 do 08.00 hod. dňa 23.8.1989 a nariaďuje sa“ okrem iného „zvýšiť bdelosť a ostrážitosť v dobe vyhláseného MBO pri preprave chránených osôb, podľa situácie meniť stanovené trasy presunu. Pozorne sledovať bezpečnostnú situáciu, upozorniť na akékoľvek poznatky, ktoré smerujú k narušeniu verejného kludu a poriadku aj v čase svojho osobného voľna. V spolupráci s 3. oddelením vykonať previerku rádiového spojenia vo vyčlenených vozidlách. Bod 9/ Výstroj a výzbroj: civilný odev, Pištol vz. 82 + 2 zásobníky, Samopal vz. 61 + 2 zásobníky, KASR. Vedúci starší referent špecialista 4. oddelenia kpt. Ján Packa.“

Ústav pamäti národa ďakuje za spoluprácu pri získavaní fotografií z osobných zbierok disidentov: Jarovi Štullerovi, Jánovi Budajovi, Maňovi Hubovi, Františkovi Mikloškovi, Viki Janouškovej, Nadácii Antona Srholca.

SEMINÁR DEŇ SAMIZDATU 2023

LITERÁRNY A NEPERIODICKÝ SAMIZDAT

12. októbra 1988 podpísalo 92 českých a slovenských disidentov vyhlásenie na podporu slovenského kresťanského aktivistu Ivana Polanského (1936 – 2015), ktorý bol 17. júna 1988 odsúdený za vydávanie a šírenie samizdatu na štvorročný trest odňatia slobody.

V texte rezolúcie adresovanej politickým predstaviteľom ČSSR sa okrem iného uvádzalo: „... my, nezávislí vydavatelia a publicisti rôzneho kultúrneho a politického zamerania, rôznych vierovyznaní i bez vyznania, činíme to isté, čo Ivan Polanský. K faktu, že Ivan Polanský je vo väzení vlastne za nás všetkých, nemôžeme a nechceme mlčať. Združení vo Výbore solidarity s Ivanom Polanským obraciame sa so všetkou rozhodnosťou na štátne a politické vedenie našej krajiny: Skončujte so stavom justičnej svojvôle a pošliapávania práva a skončujte osobitne so selektívnymi postihmi, ktorých jediným cieľom je udržiavať celú spoločnosť v strachu. Vyzývame vás, aby ste buď Ivana Polanského prepustili na slobodu, alebo osvedčili dôslednosť svojej zvrätej spravodlivosti tým, že uväzníte nás všetkých.“

V októbri 2020 prijala Národná rada SR rozhodnutie, že medzi slovenské pamätné dni pribudne Deň samizdatu, ktorý pripadá na 12. október.

Po úvodnom slove **Jerguša Sivoša**, predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa, vystúpila pani **Silvia Hroncová**, ministerka kultúry SR, pod ktorej záštitou sa seminár konal. Vo svojom príhovore zdôraznila, že „aby sme hlbšie pochopili rozsah a význam samizdatu, musíme pokračovať v jeho výskume“ a zároveň poďakovala Ústavu pamäti národa, Univerzitnej knižnici Bratislava a občianskemu združeniu Samizdat.sk za organizáciu seminára ku Dňu samizdatu a za ich „dlhodobú prácu v prospech objasňovania tohto podstatného fenoménu našich novodobých dejín a odkrývania ľudských príbehov, z ktorých sa môžeme poučiť aj dnes“.

Hostí a účastníkov seminára privítala na pôde Univerzitnej knižnice pani **Silvia Stasselová**, generálna riaditeľka UKB. Vo svojom príhovore poukázala na to, že „samizdatová literatúra je významným odkazom zložitého obdobia v našich nedávnych dejinách, a preto je nevyhnutné ju zachovať a odovzdať jej odkaz ďalším generáciám. Našou snahou preto bude prispieť k tejto myšlienke dobudovaním a sprístupnením tohto špecifického typu dokumentov vo fondoch Univerzitnej knižnice v Bratislave, a jej neustálym bádaním a dopĺňaním dotvoriť celistvý obraz českej a slovenskej literárnej tvorby druhej polovice dvadsiateho storočia.“

do ktorého zaradil „*ineditné prozaické a poetické texty ako básne, beletristické útvary, eseje, úvahy, komentáre, fejtóny, recenzie a všeobecne texty, ktoré sa týkajú reflexie literatúry*. Súčasťou periodického literárneho a kultúrno-publicistického samizdatu sú aj texty, ktoré reflektujú kinematografu, zaoberajú sa históriou, komentujú dobovú, politickú a kultúrnu situáciu (samizdatové spravodajstvo, publicistika, informácie o politicky perzekvovaných náboženských a občianskych aktivistoch). /.../ Pre literárny samizdat sa niekedy používa aj označenie občiansky samizdat. Často sa tým myslí samizdat, ktorý sa hodnotovo vyhranuje voči kresťanskému (náboženskému) sa-

Zľava: Patrik Dubovský, Jerguš Sivoš, Silvia Hroncová, Silvia Stasselová, Ján Šimulčík
(Foto: Branislav Kinčok)

V prvom paneli seminára na úvod vystúpil **Pavel Matejovič**, samostatný vedecký pracovník SAV (oddelenie literárnej teórie) a profesor slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte Trnavskej Univerzity, s prednáškou **Slovenský literárny samizdat 70. a 80. rokov dvadsiateho storočia**. Vo vedecky spracovanom príspevku bližšie rozobral tému literárneho samizdatu,

Významová nejednoznačnosť termínu plynie z povahy samotného média. Aktivita kresťanského a literárneho (občianskeho) samizdatu fungovali ako samostatné mechanizmy s relatívne odlišnými komunikačnými ambíciami, ale napriek tomu prichádzalo k čiastočnému prelínaniu s literárnym samizdatom, aj preto je ho dôležité evidovať. Autori literárneho samizdatu uprednostňovali

skôr sekulárne modelovanie literárneho priestoru, ale príležitostne sa zaoberali aj témami s filozoficko-teologickým presahom, alebo využívali vo svojej tvorbe biblické alegórie. Fenomén literárneho samizdatu sa v súčasnosti stal legitímnym a samostatným predmetom literárnohistorického výskumu aj vďaka záujmu českých historikov a literárnych vedcov.“

Zuzana Luprichová, kurátorka a kustódka Oddelenia novších dejín Historického múzea SNM v príspevku s názvom **Jozef Oprala, SJ a spolupracovníci. Tlač samizdatov vo Veľkých Bieliciach 1978 – 1989**, priblížila „odvahu, ochotu a obeť jezuitského kňaza Jozefa Opralu a jeho spolupracovníkov, ktorí tlačili a rozširovali najmä neperiodické kresťanské samizdaty. Jedným z obetavých spolupracovníkov pátra Opralu bol Marián Okkel. Pán Okkel a páter Oprala sa zblížili a na začiatku 80. rokov sa postupne Marián Okkel zapájal do tlačiarenských aktivít pátra Opralu. Okrem tlačiarenských aktivít sa zameriaval tiež na privádzanie alebo sprostredkovávanie náboženskej literatúry, ktorá bola vytlačená v zahraničí.“ Spomenula tiež že „výskum mimopastoračných aktivít Jozefa Opralu, SJ ešte nie je ukončený. Objavujú sa nové mená, nové skutočnosti, nové príbehy.“

Jednému málo známemu prípadu z obdobia 80. rokov, kedy bol niekto odsúdený za vydávanie samizdatovej literatúry na trest nepodmienečného väzenia sa venoval **Peter Jašek (ÚPN)** v príspevku **Za Orwella do väzenia. Prípady Stanislava Filu**. „Tento prípad je odbornej verejnosti málo známy a doteraz nespracovaný – dotýka sa procesu z rokov 1984 a 1985, v rámci ktorých boli v Banskej Bystrici odsúdení Stanislav Fila a Milan Jamrich za rozširovanie samizdatového vydania románov George Orwella 1984 a Farma zvierat a Obnovenie poriadku od Milana Šimečku. [...] Správa o ukončení vyšetrovania bola zaslaná bansko-bystrickou ŠtB v marci 1985.“

12. septembra sa na okresnom súde v Banskej Bystrici konalo hlavné pojednávanie, na ktorom boli obaja

odsúdení na trest 10 mesiacov podmienene; proti tomuto rozsudku sa však odvolal okresný prokurátor, a výsledkom bol rozsudok Krajského súdu v Banskej Bystrici dňa 21. novembra 1985 na trest šesť mesiacov väzenia nepodmienečne. Podľa prokurátora totiž okresný súd nedostatočne vyhodnotil stupeň spoločenskej nebezpečnosti konania oboch obžalovaných a fakt, že obaja literatúru rozširovali v širokom okruhu známych dlhodobo, systematicky a pravidelne. Vzhľadom na ich angažovanosť v rokoch 1968 – 1969 v ich prípade nebola pravdepodobnosť, žeby na prevýchovu stačilo podmienenečné uloženie trestu.“

V druhom paneli seminára **Ján Karásek**, prezident Spoločnosti pre pestovanie a šírenie patafyziky na Slovensku a iných svetoch v prednáške **Humor a absurdita ako obrana proti totalitnej moci** oboznámil prítomných s históriou samizdatu **Bachor** a ďalšími aktivitami spoločnosti ako „návod s presnými pokynmi na vytvorenie patapreukazu, mali sme vlastný pozdrav Aťa-Pata i vlastný krúžok na dokazovanie nedokázateľného. V regióne rodiska Kurej Kopu vznikli performance ako Veľký Vodca alebo Pavučina. Tým prvým bolo vytvorenie Veľkého Vodcu v nadživotnej veľkosti zo žltých kvetov prenasledovaného davmi. Tým druhým zase spútavanie stromu pomocou bavlnených nití.“ Zároveň vyzval prítomných „ktorí sa zaoberajú kreatívnymi činnosťami, aby opustili túto miestnosť. Lebo ich diela po poznaní patafyziky už nebudú to pravé orechové. Na druhej strane však vždy môžu po dokončení spackaného diela vyhlásiť: ‚Ja nič, ja patafyzik.‘ Týmto heslom sme sa riadili aj my pri tvorbe Bachora.“

Historik **Patrik Dubovský (ÚPN)** v prednáške **Monotematická samizdatová tvorba Antona Srholca**, pripomenul rímskokatolíckeho kňaza, saleziána, spisovateľa, filantropa, charitatívneho pracovníka, zakladateľa resocializačného centra Resoty pána Antona Srholca, ktorý mal „jednu zásadu, vyjadrenú v latinčine: nulla dies sine linea, teda ‚ani deň bez napísaného/

prečítaného riadka‘. A v tomto duchu sa Srholec počas svojich vyše 60 tvorivých rokov stal autorom viacerých druhov písomných diel, dielok, článkov, úvah, kázní, denníkov. Pravda, v drvivej väčšine času počas totalitného, ateistického režimu, pod kontrolou ŠtB a jej intrig, cirkevných tajomníkov, spolupracovníkov ŠtB, niekedy i z radov kňazov alebo prorežimového združenia Pacem in terris, ale i v prajnom prostredí rehole saleziánov, hoci pôsobiacej v ilegality, jeho farností, priateľov, intelektuálov, disidentov, kňazov a teológov, a to i zo Západu. Takéto okolnosti na jednej strane boli výzvou na ‚čín perom‘, na druhej strane inšpiráciou prihovoriť sa radovým veriacim nejakým neštandardným, pre režimom utajeným spôsobom.“

Dominik Melichar z Masarykovej univerzity v Brne (Ústav pro českou literaturu AV ČR), predstavil vo vedeckej prednáške prostredie a špecifiká pražskej štvrte: **Hanspaulka literární (k literárnímu a hudebnímu samizdatu hanspaulské komunity sedmdesátých a osmdesátých let 20. století)** a priblížil samizdat spojený s týmto prostredím: „Autoři na jedné straně tvořili sice volné, žádnými regulami či závazky neorganizované společenství, na straně druhé u nich ale byla patrná velmi silná afiliace k prostředí tehdy ještě poněkud odštěpeného kopce nad Prahou, v psaných projevech se opírající o důrazný, ‚patriotický‘ slovník vytvářející až jakýsi hanspaulský ‚mýtus‘, který se v jistých aspektech ničím neliší od mýtu undergroundu. Jedním z nejdůležitějších jevů, který hanspaulský samizdat do vydavatelského kontextu vnesl, byl jeho důraz na společenský rozměr vydávaných časopisů. Jednoduše řečeno – přinášet nejen původní beletristickou (a to nejen básnickou či prozaickou, ale v tomto případě především písňovou) tvorbu místních umělců, ale také reflektovat všednodenní dění, každodenní život, přátelská setkání, společná improvizovaná hudební vystoupení, sportovní klání amatérských fotbalistů či cyklistů a zejména pak dát prostor k velmi osobitým polemickým kláním, kdy se

Výstava samizdatov (Foto: Branislav Kinčok)

redakcie niektorých časopisů navzájem na úrovni psaného slova špičujú, stretujú sa do sebe, podrobujú se ironické kritice atp.“

Druhý panel uzatvorila **Ludmila Pastierová** (ÚPN) príhovorom k výstave samizdatov, konanej ako súčasť seminára ku Dňu samizdatu. „Názov **V.Z.D.O.R.** je totožný s akronymom, ktorým **Ludvík Vaculík** – vydavateľ samizdatovej edície **Edice Petlice** – označoval titulný list samizdatov vychádzajúcich v tejto jeho edícii. Formulácia ‚Výslovný zákaz ďalšieho opisovania rukopisu‘ mala byť pre autora ochranou pred trestným stíhaním v prípade domovej prehliadky, ako aj v prípade zhabania samizdatového výtlačku Štátnou bezpečnosťou. Názov **V.Z.D.O.R.** sme zvolili aj preto, že veľmi zjednodušene pomenováva jav a proces v období normalizácie. Vzdo-rovať, nepoddať sa, odolávať, stavať sa na odpor priamemu útlaku a hlavne vzdať sa pokušenia pohodlného života za cenu kompromisu s ľudským a v prípade samizdatov aj s umeleckým svedomím za cenu rezignácie na slobodu tvorby. Výstava **V.Z.D.O.R.** je pokusom predstaviť malú časť tvorby, ktorá navzdory existenčnému tlaku a represiám odolala stalinistickému konceptu literatúry, výkladu histórie a aj tvorbe vo výtvarnom umení.“

Ústav pamäti národa na tento deň pripravil predpremiéru filmového

dokumentu *Malý svet pravdy*, ktorý ponúka pohľad na samizdatovú tvorbu na Slovensku v období tzv. normalizácie a to cez prizmu myšlienky tlačiar- ra samizdatov Jozefa Romana, ktorý tvorbu samizdatov – od redakčnej práce až po distribúciu – nazval: *svetom pravdy*. Téma samizdatu ako jedného z nástrojov duchovného a intelektu- álného oslobodzovania sa spod tlaku komunistického režimu a zároveň užitočného nástroja zápasu s týmto režimom je v slovenskej historiografii

a tvorbe zatiaľ nedostatočne ocenená. Bohatstvo občianskeho – sekulárneho i kresťanského, environmentálneho, umeleckého samizdatu, prekladov a fotografií je hrdosťou i hodnotou našich prednovembrových rokov. Preto i tento film má skromnú ambíciu poukázať na historický význam samizdatovej tvorby, na prácu a hrdin- stvo aktérov samizdatu v pomeroch „socialistického realizmu“, aj za cenu prenasledovania a perzekúcií zo strany štátu a štátnej bezpečnosti.

Ústav pamäti národa v tento deň oceňuje **Pamätnou medailou za odpor proti totalitnému režimu** prácu autorov, vydavateľov, distribútorov samizdatu. Po minuloročnom oceňovaní *Žien v službe samizdatu*, v roku 2023 ocenil prácu tlačiarov. Predseda občianskeho združenia Samizdat.sk **Ján Šimulčík** v príhovore tiež povedal: „Dnes budú ocenení tlačiar- i samizdatu. Je priam symbolické, že pri 450. výročí zachovania prvej tlačenej knihy na Slovensku, budú ocenení tlačiar- i samizdatu. Počet ocenených je skôr

Zl'ava Radoslav Semeš, Marko Semeš a predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš (Foto: Branislav Kinčok)

Vladimír Ďurikovič ml. (Foto: Miloš Majko)

Jaroslav Oprala (Foto: Branislav Kinčok)

Eva Petrášová (Foto: Miloš Majko)

Marián Okkel (Foto: Branislav Kinčok)

Matúš Čulen (Foto: Branislav Kinčok)

Tomáš Gerboc (Foto: Branislav Kinčok)

Zlawa František Mikloško, Peter Sandtner a Jerguš Sivoš (Foto: Miloš Majko)

Zlawa Peter Sandtner, páter Juraj Andrej Mihály a Jerguš Sivoš (Foto: Miloš Majko)

symbolický. Reprezentujú však všetkých tlačiarov samizdatu, a to aj preto, že mnohí zostali pre nás dodnes neznámi. Tieto ocenenia patria určite aj im.“

Pamätná medaila za odpor proti totalitnému režimu bola udelená

Antonovi Semešovi (In memoriam), Jozefovi Opralovi (In memoriam), Vladimírovi Ďurikovičovi staršiemu (In memoriam) a Vladimírovi Ďurikovičovi mladšiemu, Františkovi Petrášovi staršiemu (In memoriam)

a Františkovi Petrášovi mladšiemu, Mariánovi Okkelovi, Martinovi Čulenovi, Jozefovi Romanovi.

Pamätná medaila k výročiu vzniku a činnosti Ústavu pamäti národa bola udelená Františkovi Petrášovi staršiemu (In memoriam), Ivanovi Polanskému (In Memoriam) a Petrovi Rúčkovi (In memoriam).

Ústav pamäti národa týmto priblížil perzekúcie a ocenil tých, ktorí našli odvahu a podieľali sa na tlači a distribúcii samizdatov, ako aj obstáli v zápase so Štátnou bezpečnosťou (ŠtB).

Záver seminára patril moderovanej diskusii tvorcov samizdatovej literatúry, ktorú viedol Patrik Dubovský (Ústav pamäti národa). V diskusii vystúpili vydavatelia a tlačiar samizdatovej literatúry na Slovensku pred rokom 1989: Vladimír Ďurikovič, Marián Okkel, Ľudmila Pastierová, Marko Semeš.

Ľudmila Pastierová

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA V TRNAVE

V Trnave sa v dňoch 12. a 13. októbra 2023 konala medzinárodná konferencia „State as the owner of education“ venovaná problematike vzdelávania ľudí v období vlády nedemokratických režimov.

Súčasťou konferencie bola aj prezentácia výstavy Ústavu pamäti národa „Obete komunistického režimu“. Zúčastnení z viacerých európskych štátov sa prostredníctvom nej mohli zoznámiť s perzekúciami, ktoré komunistický režim páchal na Slovensku. Výstavu prezentoval historik Ústavu pamäti národa Peter Jašek.

Panely výstavy „Obete komunistického režimu“ (Foto: Peter Jašek)

ROKOVANIE EURÓPSKEJ SIETE ÚRADOV SPRAVUJÚCICH PÍSMONOSTI TAJNEJ POLÍCIE

V Berlíne 17. októbra prebiehalo rokovanie Európskej siete úradov spravujúcich písmonosti tajnej polície (European Network of Official Authorities in Charge of the Secret Police Files), na ktorej Ústav pamäti národa zastupovali predseda Správnej rady Jerguš Sivoš a riaditeľ Centra výskumu obdobia neslobody Peter Jašek.

Zástupcovia členských inštitúcií rokovali o skúsenostiach so sprístupňovaním a výskumom dokumentov tajných politických polícií a o budúcej vzájomnej spolupráci.

Súčasťou rokovaní bola aj prednáška dr. Evgenie Lezinovej o dokumentoch sovietskej KGB ako o prameni k poznaniu zločinov komunistického režimu.

Účastníci rokovania počas prednášky (Foto: Peter Jašek)

XIII. ROČNÍK FESTIVALU SLOBODY

V dňoch 6. – 17. novembra 2023 sa uskutočnil XIII. ročník Festivalu slobody, na ktorom. Ústav pamäti národa prostredníctvom osvetových a kultúrnych podujatí poukázal na neprávosti páchané nedemokratickými režimami a na často nedocenené hodnoty slobody a demokracie.

Jeho súčasťou boli filmová prehliadka, výstavy, koncerty, rozhlasová hra, diskusia, Víkend zatvorených hrníc a dni otvorených dverí v Archíve Ústavu pamäti národa.

Slávnostné otvorenie Festivalu slobody (Foto: Peter Jašek)

SLÁVNOSTNÉ OTVORENIE FESTIVALU SLOBODY A UDEĽOVANIE CIEN ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Tohtoročné Ceny Ústavu pamäti národa boli udelené v rámci Slávnostného otvorenia Festivalu slobody 2023 v koncertnej sieni Klarisky.

Jedna z Cien Ústavu pamäti národa za odpor proti nedemokratickým režimom a boj za obnovu slobody a demokracie bola udelená Jánovi Zemanovi (1923 – 2023). Cena bola udelená in memoriam, prevzal ju jeho synovec Jaroslav Sandanus.

Ján Zeman po komunistickom mocenskom prevrate spolupracoval s americkou vojenskou spravodajskou službou. V roku 1949 ho zatkli, drasticky vypočúvali a za vlastizradu a vyzvedačstvo odsúdili na trest smrti. V roku 1950 ho prezident omilostil na doživotie, z väzenia ho prepustili po 14 a pol roku. Jeho manželka Oľga bola v tom istom súdnom procese odsúdená na 14 rokov väzenia, prepustená bola po ôsmich rokoch. Po návrate z väzenia oboch postihlo sociálne vylúčenie, nemožnosť zamestnať sa i vážne zdravotné problémy, ktoré boli následkom väzenia.

Druhým tohtoročným laureátom Ceny Ústavu pamäti národa za odpor proti nedemokratickým režimom a boj za obnovu slobody a demokracie sa stal Viliam Šimko (1911 – 1993). Cena bola udelená in memoriam, prevzal ju jeho syn Miroslav Šimko.

Viliama Šimka v roku 1949 zatkli a odsúdili na trest smrti za vlastizradu a vyzvedačstvo. Po necelom roku čakania na popravu mu trest smrti zmenili na doživotie. Väznený bol v jáchymovských uránových baniach i v Leopoldove, kde sa jeho spoluväzňom stal Anton Rašla, ktorý bol v Šimkovom prípade prokurátorom, a vo väznici v Plzeň-Bory. Prepustili ho na amnestiu v roku 1960. Manželka Viliama Šimka Emília bola odsúdená na štyri roky väzenia za neudanie svojho manžela.

Laureátom Ceny Ústavu pamäti národa za prínos k poznaniu obdobia

Cenu za Jána Zemana prevzal jeho synovec Jaroslav Sandanus (Foto: ÚPN)

Miroslav Šimko preberá cenu udelenú jeho otcovi Viliamovi (Foto: ÚPN)

Pavol Hric, zakladateľ Múzea obetí komunizmu v Košiciach, pri preberaní ceny (Foto: ÚPN)

neslobody a šírenie myšlienok slobody a demokracie za rok 2023 bol Pavol Hric.

Pavol Hric sa angažoval v tajnej cirkvi, v rámci ktorej organizoval tajné katechézy pre deti či výrobu a distribúciu samizdatov. V novembri 1989 patrili k prvým organizátorom odporu voči komunistickej diktatúre v Košiciach. Stál pri zakladaní košického Občianskeho fóra. Po roku 1989

pracoval v súkromnom sektore a v lete roku 2021 v Košiciach otvoril Múzeum obetí komunizmu.

Multimediálne Múzeum obetí komunizmu sa zameriava najmä na ľudí, ktorí boli perzekvovaní z rôznych politických dôvodov. Prezentuje dve obdobia komunizmu – roky 1945 až 1968 ako roky tvrdých perzekúcií a obdobie od roku 1969 po rok 1989 ako obdobie

normalizácie, keď občanov perzekvovali sofistikovanými metódami a držali ich v neustálom strachu.

Záver Slávnostného otvorenia XIII. ročníka Festivalu slobody patrili koncertu Milana Kňažka s hudobným projektom Story v zložení basgitarista Marian Zima, klavirista Pavel Morochovič a saxafonista Erik Rothenstein.

SPOMIENKOVÉ PODUJATIA AKO SÚČASŤ FESTIVALU SLOBODY

Súčasťou Festivalu slobody sú aj spomienkové podujatia. Pri budove Univerzity Komenského v Bratislave sa 16. novembra 2023 uskutočnila spomienka na pochod jej študentov 16. novembra 1989. Spomienkové podujatie každoročne organizuje Univerzita Komenského a Ústav pamäti národa. Ich zástupcovia položili vence k pamätnej tabuli venovanej demonštrácii. Príhovory predniesli predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš, rektor Univerzity Komenského Marek Števec a dekan Filozofickej fakulty UK Marián Zouhar. Podujatia sa zúčastnili účastníci pochodu aj súčasní študenti.

Festival slobody 2023 symbolicky skončil 17. novembra 2023 v Deň boja za slobodu a demokraciu. Zástupcovia Ústavu pamäti národa sa zúčastnili na spomienkových podujatiach venovaných výročiu Nežnej revolúcie, ktorých sa zúčastnili ústavní činitelia, zástupcovia diplomatického zboru, cirkvi a organizácií bývalých politických väzňov.

Spomienka na pochod študentov Univerzity Komenského v Bratislave (Foto: ÚPN)

Spomienky pri pamätníku Brána slobody v Devíne organizovali Kancelária prezidenta SR a Konfederácia politických väzňov Slovenska. Za ÚPN sa oboch podujatí zúčastnil predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš. V príhovore na podujatí organizovanom KPVS upozornil na potrebu vzdelávania najmä mladej generácie, ktorá si svoje životné postoje môže formovať aj

pod vplyvom nepravdivých informácií o nedemokratických režimoch.

Spomienku pri Centrálnom pamätníku popraveným a umučeným politickým väzňom komunizmu na cintoríne v bratislavskej Vrakuni organizoval Zväz protikomunistického odboja, za ÚPN sa jej zúčastnil riaditeľ Centra výskumu obdobia neslobody Peter Jašek.

FESTIVAL SLOBODY V TRNAVE

Festival slobody v Trnave sa uskutočnil 23. novembra 2023 na Trnavskej univerzite. Po projekcii dokumentárneho filmu ÚPN o samizdatoch „Malý svet pravdy“ nasledovala diskusia riaditeľa Centra výskumu obdobia neslobody ÚPN Petra Jaška a Pavla Krištofa z Katedry politológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity o novembri 1989.

Predseda Správnej rady ÚPN Jerguš Sivoš s rektorom Trnavskej univerzity Reném Bílikom otvorili výstavu z produkcie ÚPN „November 89“, ktorá bola k dispozícii pri rektoráte Trnavskej univerzity do 22. decembra 2023.

Panely výstavy „November 1989“ (Foto: ÚPN)

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA „ĽUDSKÉ PRÁVA. 75 ROKOV OD PRIJATIA VŠEOBECNEJ DEKLARÁCIE ĽUDSKÝCH PRÁV“

Ústav pamäti národa a občianske združenie Misia 89 s podporou Veľvyslanectva Francúzskej republiky na Slovensku a Zastúpenia Európskej komisie na Slovensku organizovali medzinárodnú vedeckú konferenciu „Ľudské práva. 75 rokov od prijatia Všeobecnej deklarácie ľudských práv“. Konferencia sa uskutočnila 7. decembra 2023 v priestoroch Zastúpenia Európskej komisie na Slovensku.

Hlavný príspevok predniesol veľvyslanec Francúzskej republiky na

Slovensku Pascal Le Deunff. V dvoch tematických paneloch venovaných ľudským právam v Európe a v Československu predniesli príspevky historici zo Slovenska, Česka, Poľska, Rakúska a Nemecka. V rámci panelovej diskusie vystúpil verejný ochranca práv Róbert Dobrovodský a politologička Dagmar Kusá.

Súčasťou podujatia bolo aj vyhodnotenie súťaže „Naša nedávna história“ na tému „Všeobecná deklarácia ľudských práv pre 21. storočie“.

V kategórii základných škôl získali ocenenia práce Márie Maťašovej zo ZŠ Važecká v Prešove, Michaely Žilinskej zo ZŠ Milana Hodžu v Bratislave a Ariany Ceres Tchambak zo Súkromnej spojenej školy francúzsko-slovenskej v Bratislave. V kategórii stredných škôl ocenila porota Juraja Doležala z Gymnázia Varšavská v Žiline a Katarínu Halúskovú z Obchodnej akadémie sv. Tomáša Akvinského v Žiline. Ceny študentom odovzdali predstavitelia organizátorov.

Účastníci konferencie (Foto: Branislav Kinčok)

ZA JOZEFOM HALMOM

Jozef Halmo sa narodil 13. marca 1939 v Bošanoch pri Topolčanoch v roľníckej rodine. Už ako dieťa si obľúbil hru na harmonike. Základnú školu ukončil v Bošanoch, kde navštevoval aj hudobnú školu. Pôsobil aj v divadle a diaľkovo študoval na Vyššej hudobnej škole a Štátnom konzervatóriu. Neskôr vyučoval na hudobnej škole v Bánovciach nad Bebravou. Dva roky pôsobil ako kultúrny pracovník na Okresnom osvetovom stredisku v Topolčanoch.

Deň invázie vojsk Varšavskej zmluvy, 21. august 1968, bol zároveň dňom jeho rozhodnutia emigrovať. Po okupácii žiadal o vízum do Rakúska, ktoré mu zamietli. Jeho známa z Bratislavy mu pomohla vybaviť pas i vízum do Rakúska, kde mali vycestovať spoločne. Vedúci jeho hudobnej skupiny pracoval na pošte a mal informácie, že telefóny sú odpočúvané. Preto mu navrhol, aby išiel do Rakúska autobusom a nie vlakom. Po príchode do Viedne 16. februára 1969 požiadal o azyl a poslali ho do utečeneckého tábora Traiskirchen. Odtiaľ išiel na konkurz muzikanta a dirigenta pre cirkus Willi Bush v Nemecku, kde dostal vízum. Na Veľký piatok 4. apríla 1969 už bol v Altöttingu v Bavorsku, kde hrával v kapelách a súkromne vyučoval hru na harmonike. O budúcej manželke hovoril: „V júli 1971 som stretol osudovú Moniku, bola pre mňa inšpiráciou, oporou, náhradou rodiny a domova.“

V Mníchove sa aktívne zapojil do miestnej komunity slovenských emigrantov. V roku 1973 sa stretol so saleziánskym kňazom Antonom Hlinkom, ktorý mu navrhol, aby sa vytvorila beatová omša v slovenskom jazyku. Halmo zložil melódiu, a keď sa Hlinkovi páčila, napísal na ňu text. Na sviatok sv. Štefana 26. decembra 1974 prvýkrát zaznela vianočná omša Radostná zvesť. Tá mala obrovské ohlasy. „V kompozícii jednotlivých skladieb autor veľmi vhodne využíva motívy slovenských vianočných pastorel a moderným rytmom dáva tradičným motívom novú sviežosť. Texty jednotlivých piesní sprítomňujú hlbokú pravdu Vianoc: Tam, kde veriaci zídu sa k večeri, tam sú dnes jasle, tam je dnes

On“, ako skonštatoval Amantius Akimjak, vysokoškolský profesor cirkevnej hudby.

„Vianočná omša Jozefa Halma sa dostala v časoch prenasledovania za komunizmu na Slovensko, hrala a spievala sa po mnohých farnostiach a svojou hĺbkou a krásou elektrizovala veriacich aj neveriacich“, povedal kardinál Ján Chryzostom Korec.

Jeho ďalším významným dielom je pieseň Kráľovná nebies. Halmo si v roku 1977 spomenul, že v roku 1969 dal sľub Panne Márii. Nielen za úspešnú emigráciu ale aj, ako hovoril, za hriechy svojej mladosti. Zložil melódiu a Viktor Magdolen napísal text. Premiéra piesne bola na prvú májovú nedeľu v roku 1978. Slovenský operný spevák Juraj Hurný z Grazu ju nahral vo Vatikánskom rozhlase, ktorý to odvysielal. Kráľovná nebies sa tak stala hymnickou piesňou, ktorú veriaci spievali aj počas púti na Slovensku. Vyjadruje život v emigrácii, túžbu po domove i snahu pomôcť Slovensku zo zahraničia.

Tretím významným dielom Jozefa Halma bolo, že po vzore znatovaných piesní v Nemecku v roku 1993 daroval Spolku svätého Vojtecha a vydal prvý znatovaný malý Jednotný katolícky spevník v histórii Slovenska.

Rada Konferencie biskupov Slovenska pre vedu, vzdelanie a kultúru v Bratislave udelila 17. februára 2015 ocenenie v kategórii hudobné umenie hudobnému skladateľovi Jozefovi Halmovi. Udelenie ceny Fra Angelica predstavuje uznanie cirkvi za jeho prínos v oblasti sakrálnej tvorby a na poli evanjelizácie kultúry na Slovensku i v zahraničí.

Spolok Slovákov v Poľsku v Krakove vydal roku 2020 publikáciu „Jozef Halmo, S harmonikou do sveta. Spomienky na exil 1969 – 1989.“ Sú v nej aj prílohy s CD k vianočnej omši Radostná zvesť a hymnickej piesni Kráľovná nebies.

Jozef Halmo spolupracoval aj s Ústavom pamäti národa. V Mníchove 26. júna 2018 nahral spomienky, v ktorých hovoril o najmä o svojich aktivitách protikomunistického odboja. Pôsobil ako skladateľ, dirigent, interpret, aranžér,

učiteľ hudby a producent. Po páde komunizmu prišiel na Vianoce 1989 k svojej mame a stretol svoje dcéry. Odvtedy prichádzal na Slovensko viackrát do roka a organizoval aj hudobné a spoločenské podujatia. Zomrel 22. decembra 2023 v Mníchove a smútočná rozlúčka bola 26. januára 2024 s uložením urny na cintoríne v Bošanoch. Počas zádušnej omše biskup František Rábek povedal, že Jozefa Halma charakterizuje nielen umelecká tvorba, ale aj túžba po slobodu a túžba po domove. *Išiel som domov s dôverou v Pána.*

Stanislav Labjak

ZA JÁNOM BICKOM

S Janom som sa spoznal ako s kolegom. Pracovali sme spolu na Ústave technickej kybernetiky SAV kam som nastúpil v roku 1981 do oddelenia, ktoré sa zaoberalo návrhom integrovaných obvodov. Vedúcim oddelenia bol Ján Langoš.

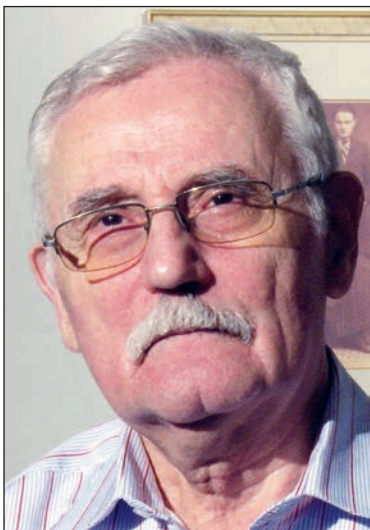
Janova rodina pochádzala z Podkarpatskej Rusi. Jeho otec bol gréckokatolícky kňaz, ktorý ukončil teologické štúdiá niekedy v druhej polovici 30. rokov 20. storočia v Užhorode. Rodina mala 3 deti, Jano mal ešte dve mladšie sestry. Jeho otec bol blízkym spolupracovníkom gréckokatolíckeho biskupa Teodora Romžu, ktorý sa v rámci likvidácie gréckokatolíckej cirkvi na Podkarpatskej Rusi po vojne a po jej pričlenení k Sovietskemu zväzu dostal do konfliktu s vtedajšou sovietskou tajnou službou, čo ho v konečnom dôsledku stálo život. Janov otec Andrej sa ako blízky spolupracovník biskupa Romžu po likvidácii gréckokatolíckej cirkvi vo vtedajšom Sovietskom zväze „ponoril do ilegality“ a ukrýval sa pred sovietskou tajnou políciou takmer 10 rokov (Jano obdobie ilegality situoval do obdobia rokov 1949 až 1959). Tieto udalosti mal podrobne spracované a drobným písmom prepísané na veľmi tenkom papieri. Záznamy mal prepašovať cez hranice na západ v rámci „turistickej cesty“ v roku 1978, no bol nútený ich zničiť. Po prechode cez hranice záznamy rekonštruoval (z vlastnej pamäti) a odovzdal kompetentným osobám vo Vatikáne. Veľmi ho mrzela skutočnosť, že udalosti okolo biskupa Romžu nevzbudili náležitú pozornosť v cirkevných či emigrantských kruhoch.

O svojej rodine v Československu sa zmieňoval len útržkovito. Dozvedel som sa, že mal manželku a dcéru v Košiciach, no podrobnosti vynechal.

Viac hovoril o rodine na „Zakarpattí“. Pokúšal sa získať od štátnych orgánov súhlas k tomu, aby sa jeho príbuzní mohli presťahovať zo Sovietskeho zväzu do Československa v rámci zjednocovania rodín. Toto úsilie využívala ŠtB k tomu, aby ho zaviazala k spolupráci. Podrobnejšie píše o tom vo svojich vyjadreniach na webovej stránke Ústavu pamäti národa k materiálom, ktoré zanechala ŠtB vo svojich archívoch k jeho osobe. Jeho dve mladšie sestry, Oľga i Mária, vyštudovali medicínu. Oľga po ukončení štúdií v Taline začiatkom 80. rokov prišla na Slovensko a v Poprade pracovala v nemocnici ako lekárka. V polovici 80. rokov sa ju pokúsila ŠtB deportovať späť do ZSSR. Jano vyvinul temer heroické úsilie, aby sa to nepodarilo a bol úspešný.

Po novembrových udalostiach v roku 1989 sa aktívne zapojil do politického života. Vo februári 1990 bol kooptovaný do parlamentu za hnutie VPN, kde zastupoval

rusínsku menšinu. V lete toho istého roku bol tiež zaradený ako kandidát na poslanca za VPN v prvých slobodných voľbách po páde komunistického režimu, no práve kvôli materiálom zanechaným v archívoch ŠtB k jeho osobe bol po „lustrácii“ vedením VPN z kandidátky „stiahnutý“. Práve tento krok prežival ako vyvrcholenie sklamaní, snáď preto, že to vykonalí tí, ktorým dôveroval.

ve tento krok prežival ako vyvrcholenie sklamaní, snáď preto, že to vykonalí tí, ktorým dôveroval.

V 90. rokoch sa Jánovi podarilo zrealizovať jeho dlhoročné úsilie – presťahovať rodičov a sestry zo „Zakarpattia“ do Československa. Rodičia si však staronový domov dlho neužili a krátko po presťahovaní zomreli. Pochovaní sú v Senci.

V tomto období sa Jano čiastočne venoval súkromnému podnikaniu, no veľmi sa mu nedarilo. Angažoval sa však tiež ako regionálny politik. V druhej polovici 90. rokov bol dva roky v USA v rámci programu ECIS. Po návrate pracoval na Ministerstve regionálneho rozvoja SR, Ministerstve spravodlivosti SR, kde bol vedúcim Oddelenia pre dokumentáciu

zločinov komunizmu a Ministerstve práce sociálnych vecí a rodiny SR. Na Ministerstve spravodlivosti SR som s Janom opäť začal intenzívne spolupracovať. Oddelenie Ministerstva spravodlivosti pomáhalo ÚPN predovšetkým pri získavaní a dopĺňaní informácií o politických väznoch či o zneužívaní justície v období komunistického režimu. Po ukončení zamestnania na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny odišiel do dôchodku.

Neskôr sa presťahoval z Bratislavy do Senca. Do Bratislavy chodil už len veľmi zriedka, no i tak nás prišiel navštíviť v ÚPN. Naposledy sme sa stretli pred pandémiou koronavírusu, keď sme ho so Stanom Labjakom prišli navštíviť do Senca, kde sa o neho starali sestry lekárky Mária a Oľga.

Jano mi zostane v pamäti ako hlboko nábožensko-teologicky premýšľajúci človek. Bol polygot. Už ako dieťa a žiak ovládal niekoľko jazykov. Celý ďalší život sa to snažil rozvíjať. Dokázal hovoriť viac-menej desiatimi jazykmi. Mal technické vzdelanie s presahom do humanitných oblastí, predovšetkým filozofie, histórie a ruskej literatúry. Mal skúsenosť s dvoma formami totalitného komunistického systému. Pri disidentských činnostiach sa choval racionálne, v priamych konfrontáciách sa choval odvážne, no nie hazardérsky. Koniec-koncov bol na to pripravovaný od narodenia.

Odkaz Jána Bicka by bolo možné zhrnúť takto: zostať verný tomu, čo sme prevzali od svojich predkov, snažiť sa toto poznanie odovzdať všetkým ľuďom a zachovať jednotu kresťanov.

Marian Gula

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA NA FACEBOOKU

Ústav pamäti národa (ÚPN) je od roku 2009 súčasťou najväčšej sociálnej siete na svete Facebook. Na jeho stránke sa môžete napríklad zoznámiť s najnovším dianím v oblasti pamäťových inštitúcií, informovať o pripravovaných podujatiach ÚPN, spolupráci so zahraničnými partnerskými inštitúciami a zoznámiť sa so zaujímavými a málo známymi historickými príbehmi z obdobia neslobody. Zájemcovia tu taktiež nájdu informácie o blížiacich sa historických výročiach a významných osobnostiach, ktoré zanechali výraznú stopu v slovenských dejinách 20. storočia. Označením našej stránky „Páči sa mi to“ budete o všetkom podstatnom informovaní na pravidelnej báze.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa

Bratislava 2023

ISBN 978-80-8257-012-3 (1. zväzok)

ISBN 978-80-8257-013-0 (2. zväzok)

ISBN 978-80-8257-011-6 (súbor)

NASTOLENIE KOMUNISTICKÉHO REŽIMU V ČESKOSLOVENSKU VO FEBRUÁRI 1948 A JEHO DÔSLEDKY PRE SPOLOČNOSŤ

(I. a II. zväzok)

Ondrej Podolec a kol.

Publikácia sa zaoberá udalosťami komunistického prevratu v Československu vo februári 1948 a zakotvením komunistického režimu v prvom období jeho vlády. Po komunistickom prevrate vo februári 1948 uchočila vládnuca strana vo faktickej rovine všetku moc v štáte, pričom ďalším logickým krokom bolo dať nastolenému stavu aj právny rámec. Séria zákonov suspendujúcich základné občianske práva a slobody vo väčšine prípadov legalizovala opatrenia, ktoré nastupujúci totalitný režim mocensky nastolil po februári 1948. Ich aplikácia, ktorá bola často vynucovaná trestnoprávnymi sankciami, bola základným predpokladom jeho vlády až do roku 1989.

Napriek tomu, že Demokratická strana získala v parlamentných voľbách 1946 2/3 hlasov slovenských voličov, po jeseni 1947 sa ocitla v silnej defenzíve kvôli obvineniam z napomáhania protištátnemu sprisahaniu. Tvrdý komunistický tlak spôsoboval jej vnútornú eróziu. Počas komunistického prevratu, ktorý mal na Slovensku viac známky násilného prevratu, sa malá časť osobne nespokojných funkcionárov pridala na stranu komunistami realizovaného prevratu. So súhlasom komunistov potom pripravili transformáciu protikomunistickej DS na komunistický režim podporujúcu Stranu slovenskej obrody. Najaktívnejší odporcovia prevratu sa ocitli vo väzení, boli perzekvovaní či jednoducho utiekli do exilu. Väčšina bývalého členstva sa potom prispôbila novým pomerom, aj keď s nimi vnútorne nesúhlasila. Menšia časť vstupovala do komunistickej strany, resp. sa angažovala v režimom kontrolovaných spoločenských organizáciách.